

Nya läroplansdelar för fritidshemmet och förskoleklassen

En utvärdering av Skolverkets insatser samt
implementeringen av läroplansdelen för fritidshemmet

Publikationen finns att ladda ner som
kostnadsfri PDF från Skolverkets webbplats:
skolverket.se/publikationer

ISSN: 1103-2421

ISRN: SKOLV-R-474-SE

Diarienummer: 2017:486

Grafisk produktion: AB Typoform

Omslagsbild: Mårten Johnér

Skolverket, Stockholm 2018

Nya läroplansdelar för fritidshemmet och förskoleklassen

En utvärdering av Skolverkets insatser samt
implementeringen av läroplansdelen för fritidshemmet

Innehåll

Förord	7
Sammanfattning	8
Inledning	11
Syfte och frågeställningar	11
Genomförande	13
Avgränsningar	13
Disposition	14
Del 1. Skolverkets insatser	16
Bedömningsgrunder för utvärdering av Skolverkets insatser	16
Informationsinsatser för förskoleklass och fritidshem – har genomförts under perioden 2016–2018	17
Skolverkets kompetensutveckling – en del finns men många insatser befinner sig i uppstartsfas	18
Effekter på kort sikt – Vad vet vi?	22
DEL 2. Reformutvärdering av implementeringen av den nya läroplansdelen för fritidshemmet	29
Den nya läroplansdelen för fritidshemmet	30
Fritidshemmet i dag	30
Styrning av fritidshemmet före läroplansrevideringen	32
Rektorers kunskap om fritidshemmet	33
Skolhuvudmännens arbete med kompetensutveckling	35
Är den nya läroplansdelen känd och tydlig?	37
Fritidshemmets kompletterande uppdrag	40
Läroplanen som utgångspunkt för undervisningen i fritidshemmet	44
Fritidshemmets kompensatoriska uppdrag	46
Rätt till plats i fritidshem	48
Samverkan och övergång mellan fritidshemmet och skolan	50
Samverkan	50
Övergångar	54

Förutsättningar för att implementera läroplansdelen för fritidshemmet	56
Huvudmannens styrning genom kvalitetsarbete	56
Behörighet att undervisa i fritidshemmet	58
Planeringstid i fritidshemmet	62
Lokaler	66
Elevgruppsstorlek	66
Slutsatser	69
Skolverkets insatser har hittills bidragit i begränsad omfattning till implementering av de nya läroplansdelarna	69
Läroplanen är känd, tydlig och ligger delvis till grund för undervisningen i fritidshemmet	71
Dåliga förutsättningar att arbeta enligt läroplanen	72
Samverkan med skolan fungerar ofta dåligt	74
Skolverkets fortsatta arbete	75
Referenser	77
Bilaga 1. Närmare om studiens genomförande	79

Förord

Fritidshemmet och förskoleklassen fick nya läroplansdelar 1 juli 2016. Därmed reviderades läroplanen. Den här rapporten består av två delar. Den första är en utvärdering av de fortbildningsinsatser som Skolverket fick i uppdrag av regeringen att genomföra kopplat till läroplansrevideringen. Den andra delen omfattar endast fritidshemmet och är en reformutvärdering som syftar till att undersöka vilka resultat den nya läroplansdelen har fått på kort sikt.

Skolverkets avdelning för analys har tagit fram rapporten i samarbete med Skolverkets avdelningar för skolutveckling och läroplaner. Utvärderingen har genomförts av Sophie Casson Lindbäck, Jenny Hedström och Moa Almerud. Vi vill rikta ett varmt tack till all personal i fritidshem, rektorer och skolhuvudmän som har tagit sig tid att besvara enkätundersökningen. Stort tack också till er som vi har fått intervjua.

Stockholm, december 2018

Peter Fredriksson
Generaldirektör

Sophie Casson Lindbäck
Undervisningsråd

Sammanfattning

År 2016 fick fritidshemmet och förskoleklassen nya läroplansdelar i grundskolans läroplan (Lgr11), därav reviderades läroplanen. Tidigare har fritidshemmet och förskoleklassen inte haft egna läroplansdelar.

Den här rapporten består av två delar som kan läsas var för sig men inledning och slutsatser är gemensamma. Den första delen är en utvärdering av de fortbildningsinsatser som Skolverket fick i uppdrag av regeringen att genomföra kopplade till läroplansrevideringen. I den andra delen presenteras en reformutvärdering av implementeringen av den nya läroplansdelen för fritidshemmet samt det reviderade stycket 2.5 i läroplanen om övergång och samverkan. Syftet med reformutvärderingen är att undersöka vilka resultat den förändrade läroplanen har fått för fritidshemmet på kort sikt.

Utvärderingen baseras på enkäter till och intervjuer med skolhuvudmän, rektorer och personal i fritidshemmet. Rapporten bidrar med ett kunskapsunderlag om hur läroplansförändringar omsätts i praktiken. Utvärderingen presenterar resultat på nationell nivå, vilket sällan görs för fritidshemmet.

Läroplansdelen för fritidshemmet är känd och tydlig

Ökad tydlighet i styrdokumentet för fritidshemmet var regeringens intention med reformen. Utvärderingen visar att läroplansdelen för fritidshemmet är känd av skolhuvudmän, rektorer och personal och att dessa tycker att den är tydlig. Skolverkets och skolhuvudmännens insatser har bidragit till att den är känd. En klar majoritet av de tre svarandegrupperna tycker också att fritidshemmets uppdrag har blivit tydligare jämfört med före 1 juli 2016 när den nya läroplansdelen för fritidshemmet trädde i kraft.

Skolverket har bidragit till implementeringen, men i begränsad omfattning

En av förutsättningarna för att implementera en ny läroplansdel är kännedom, en annan är kompetens. Skolverket har haft i uppdrag från regeringen att under perioden 2017–2019 genomföra fortbildningsinsatser bestående av informationsinsatser respektive kompetensutveckling. Hittills har främst informationsinsatser hunnit genomföras. Dessa har nått ut brett i styrkedjan, även om de inte har nått alla personalkategorier i samma utsträckning. Skolverkets kompetensutvecklingsinsatser är fortfarande under utformning eller har precis inletts. Skolverket har i dag ett fåtal kompetensutvecklingsinsatser riktade mot förskoleklassen och några enstaka mot fritidshemmet. Utifrån detta bedömer vi att Skolverkets insatser visserligen har bidragit till att implementera den reviderade läroplanen, men i begränsad omfattning.

Låg behörighet ett hinder för att läroplanen ska bli verklighet i fritidshemmen

Behörigheten i fritidshemmet är låg, 24 procent, något som Skolverket menar är ett hinder för att läroplansdelen för fritidshemmet ska kunna omsättas i praktiken. Vi kan också konstatera att satsningar på ökad behörighet och kompetens i fritidshemmet inte har prioriterats av vare sig regeringen, Skolverket eller

huvudmännen. Det kan visserligen bero på att aktörerna snarare har prioriterat insatser för att höja behörighetsnivån i de obligatoriska skolformerna. Men det innebär samtidigt sämre möjligheter för regeringen att höja kvalitet och likvärdighet i fritidshemmet genom läroplansförändringar. Legitimationskrav kommer att introduceras för lärare i fritidshem från år 2019. Det medför att bara den som har lärarlegitimation med behörighet för fritidshemmet får bedriva och ansvara för undervisning i fritidshemmet. Precis som tidigare får andra personalgrupper arbeta i fritidshemmet.

Begränsad planeringstid gör det svårare att arbeta läroplansstyrt i fritidshemmet

Utvärderingen visar att det finns begränsade möjligheter för personalen att planera och därmed genomföra undervisningen utifrån läroplanen. Tre fjärdedelar av personalen uppger att de har tre timmar eller mindre planeringstid per vecka. En avgörande förutsättning för att kunna arbeta läroplansstyrt är att det finns utrymme för personalen att planera, följa upp och utveckla undervisningen i fritidshemmet. Omfattningen och innehållet i planeringstiden varierar också. Ibland används planeringstiden till grundskolan och förskoleklassen istället för till fritidshemmet.

Det centrala innehållet i läroplansdelen tillämpas i olika utsträckning

Att flertalet i personalen utgår från läroplanen när de planerar aktiviteter för fritidshemmet är ett annat resultat, något som borde påverka likvärdigheten positivt. Dock finns det skillnader i vilken utsträckning eleverna i praktiken får möta de områden som uttrycks i det centrala innehållet i läroplanen. Till exempel är det över 40 procent av personalen som uppger att deras elever i liten utsträckning får möjlighet att använda matematik i de vardagliga aktiviteterna i fritidshemmet. Och 70 procent anger att de i liten utsträckning arbetar med att eleverna får ta del av kulturupplevelser. Samtidigt säger över 80 procent att eleverna får möjlighet att arbeta med skapande och estetiska uttrycksformer.

Samverkan mellan skolan och fritidshemmet behöver utvecklas

Läroplansdelen för fritidshemmet betonar att undervisningen i fritidshemmet kompletterar den i grundskolan genom att lärandet i högre grad ska vara situationsstyrt, upplevelsebaserat och grupporienterat samt utgå från elevernas behov, intressen och initiativ. Att samverkan med skolan fungerar är en förutsättning för att fritidshemmet ska kunna komplettera utbildningen i skolan. Denna studie visar att en stor andel av personalen i fritidshemmet inte tycker att samverkan med skolan fungerar på det sätt som anges i läroplanen. Även om rektorer och skolhuvudmän inte är lika tydligt kritiska så är det vanligt att samverkan anges som ett utvecklingsområde också av dessa svarandegrupper. Detsamma gäller elevers övergångar mellan förskolan, förskoleklass, grundskolan och fritidshemmet där utvärderingen visar att fritidshemmet har en alltför otydlig roll för att kunna möta de krav som läroplanen ställer.

Utbildning i fritidshemmet erbjuds inte till alla elever

Elever ska erbjudas utbildning i fritidshemmet i den omfattning som behövs beroende på vårdnadshavarnas arbete eller studier eller utifrån elevens eget behov. Närmare hälften av alla skolhuvudmän erbjuder inte plats i fritidshem till de barn som har en vårdnadshavare som varken arbetar eller studerar, visar utvärderingen. Det innebär att barn som skulle kunna ha fördel av undervisningen och den sociala gemenskapen i fritidshemmet riskerar att inte få ta del av den.

Inledning

År 2015 fick Skolverket i uppdrag av regeringen att ge förslag på nya delar i grundskolans läroplan (Lgr11) för fritidshemmet och förskoleklassen.¹ Fritidshemmet och förskoleklassen hade fram till dess inte haft egna läroplansdelar. Regeringens syfte med läroplansdelarna var att de skulle förtydliga förskoleklassens och fritidshemmets syfte och det centrala innehållet i undervisningen. Det skulle i sin tur ge förutsättningar för ökad kvalitet och likvärdighet. Förutom att ta fram de två nya delarna ingick det också i uppdraget till Skolverket att förtydliga den redan befintliga regleringen kring hur samverkan ska ske mellan grundskolan, fritidshemmet och förskoleklassen, liksom regleringen om övergång mellan dessa verksamheter och förskolan.² De nya läroplansdelarna började gälla den 1 juli 2016.

Förskoleklassen är en egen skolform som är obligatorisk för alla elever från höstterminen 2018. Förskoleklassen ska stimulera elevers utveckling och lärande och förbereda dem för fortsatt utbildning.³ Det är kombinationen av förskolans och grundskolans arbetssätt och metodik som ger förskoleklassen dess identitet.⁴

Undervisningen i fritidshemmet ska komplettera utbildningen i skolformerna och stimulera elevernas utveckling och lärande samt erbjuda dem en meningsfull fritid och rekreation. Fritidshemmet ska främja allsidiga kontakter och social gemenskap.⁵ Fritidshem ska erbjudas till elever upp till 13 år som är i behov av plats.⁶

I regleringsbrevet för 2017 fick Skolverket i uppdrag att genomföra fortbildningsinsatser utifrån de nya läroplansavsnitten. Samtidigt fick Skolverket också ett utvärderingsuppdrag. Senast den 15 december 2018 och 2019 ska myndigheten redovisa vilka fortbildningsinsatser som har genomförts samt bedöma om avsedda effekter har nåtts.⁷ Rapportens del 1 utgör den första delredovisningen till regeringen.

Syfte och frågeställningar

Syftet med den här studien är att utvärdera vilka effekter som Skolverkets fortbildningsinsatser för personal i förskoleklass och fritidshem har lett till. Med effekter menar vi tänkta effekter av en verksamhets prestation, i det här fallet Skolverkets insatser.⁸ Vi har inte designat studien för att undersöka om en viss förändring, till exempel Skolverkets fortbildningsinsatser är orsaken till att läroplanen används i verksamheterna. Skolverket har således inte haft ambitionen att fastställa direkta orsakssamband, (se del 1).

1 Regeringen 2015-01-15 *Uppdrag till Statens skolverk om förtydligande av förskoleklassens och fritidshemmets uppdrag m.m.*

2 Förskolans läroplans reviderades därför samtidigt med avsikt på samverkan. Läroplan för förskolan, Lpfö 98.

3 9 kap. 2 § skollagen (2010:800).

4 Prop. 2009/10:165.

5 14 kap. 2 § skollagen.

6 Vilka elever som erbjuds plats utvecklas på s. 48.

7 Regeringen 2016-12-20 *Regleringsbrev för budgetåret 2017 avseende Statens skolverk*, uppdrag punkt 8.

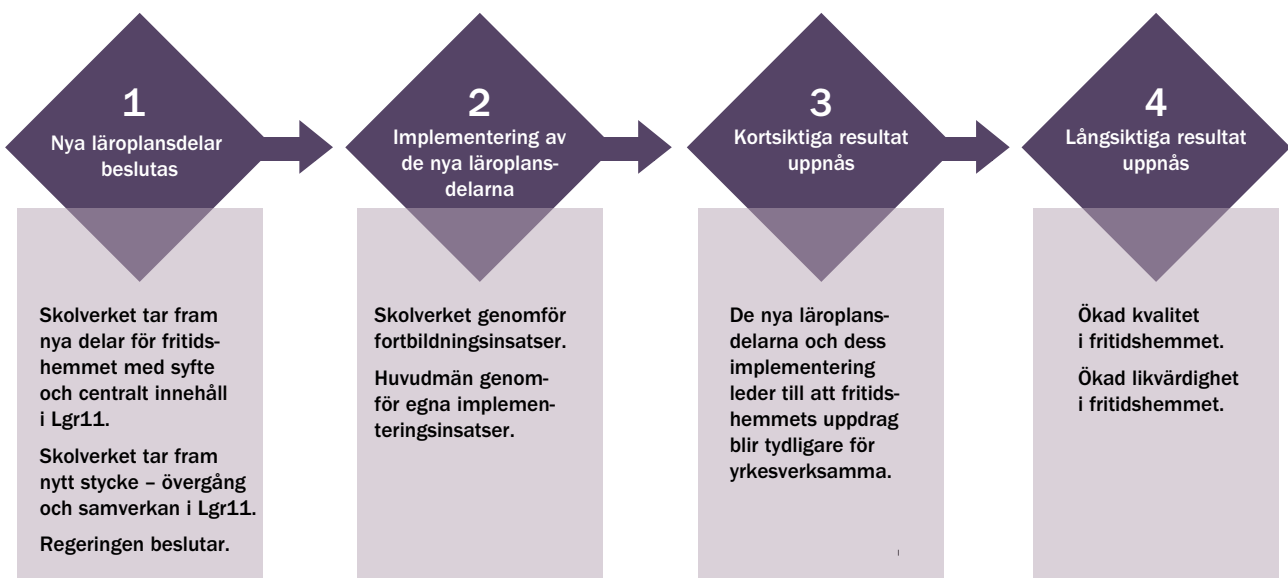
8 Ekonomistyrningsverket (2016).

Därutöver har vi valt att göra en bredare reformutvärdering av läroplansförändringarna men har avgränsat den utvärderingen till att endast omfatta fritidshemmet. Syftet med reformutvärderingen är att undersöka vilka resultat den förändrade läroplanen har fått för fritidshemmet på kort sikt och att sätta Skolverkets insatser i ett större sammanhang, (se del 2).

Sedan tidigare är det belagt att implementering av läroplansförändringar tar tid.⁹ De nya läroplansdelarna började gälla 1 juli 2016 och vi kommer endast att kunna uttala oss om resultatet av de nya läroplansdelarna för fritidshemmet på kort sikt.

Regeringens intentioner med den förändrade läroplanen kan illustreras genom en tänkt verksamhetslogik enligt figur 1. Utvärderingen av Skolverkets insatser och resultat för fritidshemmet inriktas alltså mot steg 2 och 3 i figuren.

Figur 1. Regeringens intention med de nya läroplansdelarna för fritidshemmet

Utvärderingen har utgått från följande frågor:

- Vilka är de kortsiktiga effekterna av Skolverkets insatser för att implementera de nya läroplansdelarna för förskoleklassen och fritidshemmet?
- Hur upplever huvudmän, rektorer och personal i fritidshemmet den förändrade läroplanens tydlighet?
- I vilken utsträckning finns det förutsättningar för att implementera den nya läroplansdelen för fritidshemmet?
- Hur fungerar övergång och samverkan på skolorna ur fritidshemmets perspektiv? I vilken mån och i vilka avseenden överensstämmer de med kraven i den reviderade läroplanen?

⁹ SOU 2013:30. Skolverket (2015).

Genomförande

Utvärderingen bygger på information som samlats in via enkäter och intervjuer på skolor och hos skolhuvudmän. Enkätresultaten visar på generella mönster i målgruppernas uppfattningar, medan intervjuerna nyanserar och ytterligare belyser dessa svar. Intervjuerna ger också inblick i hur undervisningen bedrivs och hur fritidshemmen är organiserade.

Statistiska Centralbyrån (SCB) genomförde enkätundersökningen under april–juli 2018 på uppdrag av Skolverket. Enkätfrågorna rörde bland annat kännedom om och upplevd nytta av Skolverkets insatser, hur tydlig den nya läroplansdelen är för huvudmän, rektorer och personal i fritidshemmet, hur fritidshemmet samarbetar med grundskolan samt rektors och huvudmannens styrning av fritidshemmet. Enkäterna riktades till skolhuvudmän, rektorer och personal i fritidshem.

74 procent av huvudmännen besvarade enkäten och 65 procent av rektorerna. Svarsandelen bland personalen var betydligt lägre, 37 procent. Vi känner inte till orsaken till att man valt att inte svara och därmed inte hur snedvridna våra resultat eventuellt är. Men med hjälp av vikter har SCB reducerat den förmodade snedvridningen av resultatet som beror på bortfallet, dock minskar detta inte snedvridningen fullt ut. Enkätundersökningens resultat för personalen bör därför tolkas med viss försiktighet. På grund av osäkerheten som den låga svarsandelen ger upphov till, är det de stora dragen i personalenkäten som vi lyfter fram. Exempelvis innebär det att vi inte redovisar personalens enkätsvar utifrån olika redovisningsgrupper. Till exempel utifrån andelen personal med pedagogisk högskoleexamen på skolorna eller typ av huvudman.

Utöver enkätundersökningen besökte Skolverket sju skolor.¹⁰ Vi intervjuade personal i fritidshemmet och skolans rektor på varje skola. Vissa av intervjuerna med personal och rektorer var enskilda samtal, medan andra var gruppintervjuer. Dessutom valde vi att träffa en eller flera representanter för huvudmannen för de sju skolorna. Vi intervjuade också forskare på området samt chefer och medarbetare på Skolverket.

Som ett komplement till den enkät som SCB genomförde skickades det även ut en uppföljningsenkät till deltagarna vid Skolverkets konferenser om de nya läroplansdelarna för både förskoleklassen och fritidshemmet. Vi har även genomfört en kartläggning av Skolverkets insatser för att få ett underlag för att kunna bedöma insatsernas kortsiktiga effekter.

Ytterligare information om hur utvärderingen har genomförts finns i bilaga 1.

Avgränsningar

I utvärderingen undersöks hur läroplansförändringarna tas emot lokalt – hos huvudmän, rektorer och personal i fritidshemmet. Detta innebär att vi inte undersöker arbetet med att förändra läroplanen (steg 1 i figur 1 på sida 12). Vi har alltså inte undersökt hur Skolverket har tolkat regeringens intentioner och processen gällande framtagandet av själva läroplanen, och vilka idéer som har fått genomslag i läroplansinnehållet.¹¹

¹⁰ I rapporten används ”skola” och ”skolenhet” synonymt.

¹¹ Jämför Wahlström & Sundberg (2017).

Frågan om ekonomiska resurser har inte heller varit direkt adresserade i den här undersökningen. Däremot berör vi resursfrågan indirekt eftersom flera av förutsättningarna som behöver vara på plats för att kunna implementera läroplansdelarna är relaterade till frågan om ekonomiska resurser.

I intervjuundersökningen har vi avgränsat oss till personal i fritidshemmet för åren F–3 eftersom skolhuvudmännen därefter har möjlighet att erbjuda öppen fritidsverksamhet istället för fritidshem.¹² Därutöver är flertalet av eleverna i årskurs F–3 inskrivna i fritidshemmet men från årskurs 4 minskar andelen påtagligt.¹³ Det gör att frågor som särskilt berör fritidshemmet från årskurs 4 inte ingår i den här undersökningen.

Disposition

I rapporten presenterar vi resultat från utvärderingen av läroplansrevideringen. Rapporten består av två olika delar, en insatsutvärdering, (del 1) och en reformutvärdering, (del 2).

I den första delen, utvärderingen av Skolverkets insatser kopplade till läroplansrevideringen ingår insatser både för förskoleklassen och fritidshemmet. Denna första del svarar på Skolverkets regeringsuppdrag.

Den andra delen, reformutvärderingen av den nya läroplansdelen för fritidshemmet och även avsnitt 2.5 i läroplanen som handlar om övergång och samverkan, omfattar enbart fritidshemmet.

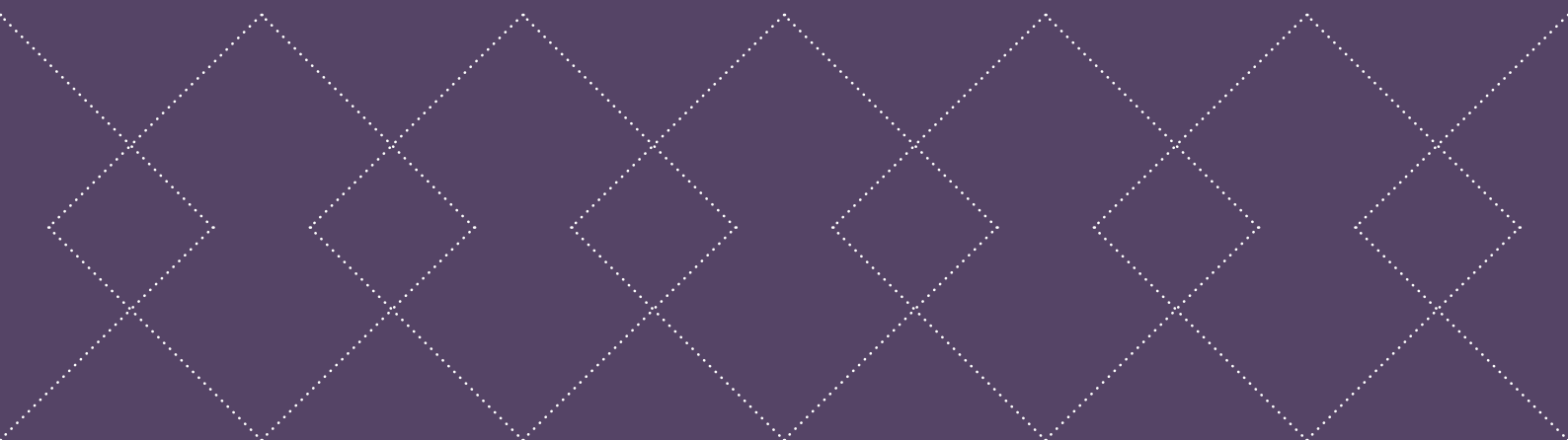
Slutligen redogör vi för slutsatser från utvärderingen. En beskrivning av utvärderingens metod återfinns i bilaga 1.

12 14 kap 7 § skollagen.

13 Bland 6–9-åringarna är 84 procent inskrivna i fritidshemmet, medan 21 procent av 10–12-åringarna är inskrivna. Skolverkets statistik (2018).

DEL 1

**Utvärdering av Skolverkets
insatser för att implementera
de nya läroplansdelarna för
fritidshemmet och förskoleklassen**

Del 1. Skolverkets insatser

I den här delen redovisar vi utvärderingen av Skolverkets insatser för att implementera de nya läroplansdelarna. Insatserna riktar sig mot personal i förskoleklass och fritidshem och ska, enligt regeringsuppdraget, genomföras under perioden 2017–2019.

Bedömningsgrunder för utvärdering av Skolverkets insatser

I uppdraget från regeringen till Skolverket nämns särskilt att viss fortbildning ska rikta sig mot förskollärare i förskoleklass inom områdena språk och kommunikation samt matematiska resonemang och uttrycksformer.

Skolverket har vidare haft i uppdrag att kartlägga och analysera behovet av fortbildning för att implementera de nya läroplansdelarna, och redovisade detta till regeringen i mars 2017.¹⁴ I delredovisningen beskriver Skolverket både vad myndigheten planerar att göra men också viktiga aspekter för att en implementering ska kunna möjliggöras. Delredovisningen har fungerat som en bedömningsgrund för utvärderingen av insatserna. I följande stycken beskriver vi de utgångspunkter som Skolverket bedömde som särskilt viktiga för att de planerade insatserna skulle kunna nå sitt syfte.

Insatser ska riktas mot hela styrkedjan

Skolverket betonar i delredovisningen betydelsen av att fortbildning riktas mot hela styrkedjan.¹⁵ När de nya läroplansdelarna togs fram använde sig Skolverket av referensgrupper med representanter från professionen och forskare. Referensgrupperna betonade att stöd från ledningen och goda organisatoriska förutsättningar är nödvändiga för att kunna omhänderta de nya skrivningarna i läroplanen. Det finns därför ett behov av att stödja rektorer i att leda förändring samt av att stödja huvudmän, rektorer, lärare och förskollärare i det systematiska kvalitetsarbetet, vilket enligt Skolverkets delredovisning har brister både i förskoleklassen och i fritidshemmet. Vidare lyfts frågan om att det kan finnas statuskillnader och hierarkier mellan olika personalgrupper. Utifrån detta talar mycket för att samtliga i verksamheten bör inkluderas i vissa av de utbildningsinsatser som erbjuds, inte bara de yrkeskategorier som ansvarar för undervisningen. I delredovisningen påpekas det att det framför allt gäller i frågor om samverkan.

Insatser ska ta hänsyn till organisatoriska förutsättningar

I delredovisningen betonas vidare att Skolverket, vid utformandet av insatser, ska ta hänsyn till de organisatoriska förutsättningar som finns i förskoleklassen och fritidshemmet. Det gäller framför allt gruppstorlekar, att personalen ofta arbetar i flera verksamheter,¹⁶ att utbildningsnivån hos personalen varierar, samt att tiden för kompetensutveckling är mindre än i grundskolan.

¹⁴ Skolverket (2017a).

¹⁵ Skolans styrkedja är ett begrepp som brukar användas för att sammanfatta de olika nivåerna skolhuvudman, rektor, lärare (och elever).

¹⁶ Personal i fritidshem arbetar ofta även i förskoleklass eller grundskola. Personal i förskoleklass arbetar ibland också i fritidshemmet.

Två typer av insatser: informations- och kompetensutvecklingsinsatser

Delredovisningen betonar att för att nå syftet med reformerna som rör förskoleklassen och fritidshemmet behövs information om förändringarna och vad de innebär. Om inte ändringarna blir kända av målgrupperna kan inte regeringens avsikt att förtydliga verksamheternas uppdrag uppfyllas. Men det behövs, enligt Skolverkets delredovisning, också kompetensutveckling kring förståelse av de nya läroplansdelarna för att målgrupperna ska kunna omsätta förtydligandena i sin egen verksamhet.

Skolverkets fortbildningsinsatser inom regeringsuppdraget kan alltså delas in i två typer av insatser:

1. Information om vad läroplansrevideringen innebär och
2. Kompetensutveckling som syftar till att ge målgrupperna den förståelse som krävs för att de ska kunna omsätta läroplanen i sin egen verksamhet.

I kommande avsnitt beskrivs övergripande nuläget i genomförandet av Skolverkets informations- och kompetensutvecklingsinsatser.

Informationsinsatser för förskoleklass och fritidshem – har genomförts under perioden 2016–2018

Skolverket har genomfört olika informationsinsatser för att sprida kunskap om den nya läroplansdelen för fritidshemmet samt för den nya delen för förskoleklassen och övergång och samverkan. Informationsinsatserna har i huvudsak utgjorts av följande delar:

1. Kommentarmaterial

Skolverket publicerade under 2016 två kommentarmaterial till läroplanens tredje respektive fjärde del.¹⁷ Kommentarmaterialet för fritidshem riktar sig till lärare i fritidshem, fritidspedagoger och rektorer. Kommentarmaterialet för förskoleklass riktar sig till förskollärare och lärare i förskoleklass samt till rektorer. De båda kommentarmaterialen syftar till att ge en djupare förståelse av de urval och ställningstaganden som ligger bakom texterna i läroplanen.

2. Diskussionsunderlag: (*Lär känna läroplanen*)

Skolverket har tagit fram två diskussionsunderlag: ett för fritidshem och ett för förskoleklass. Diskussionsunderlaget för fritidshemmet riktar sig till lärare, fritidspedagoger och rektorer och materialet för förskoleklass riktar sig till lärare, förskollärare och rektorer. Materialet *Lär känna läroplanen* är tänkt att ligga till grund för kollegialt lärande kring läroplanens skrivningar genom att målgrupperna får underlag att läsa, reflektera kring och planera utifrån. Diskussionsunderlaget publicerades på Skolverkets hemsida under 2016.

¹⁷ Skolverket (2016a).

3. Webbinarier

Skolverket har genomfört totalt fyra webinarier om de nya läroplansdelarna och revideringarna med syftet att sprida information och fördjupa kunskapen om de nya läroplansdelarna. Webbinarierna fokuserade på rektorers roll för att läroplansförändringarna ska kunna implementeras, fritidshemmet, förskoleklassen samt på övergång och samverkan. Webbinarierna publicerades på Skolverkets webbplats under våren 2017.

4. Konferenser

Under hösten 2017 och våren 2018 genomfördes totalt 17 endagskonferenser. Av dessa var åtta konferenser inriktade på fritidshemmet och nio på förskoleklassen. För att underlätta ett brett deltagande genomfördes konferenserna på olika orter runt om i Sverige. Vid dessa tillfällen informerades deltagarna om tillämpliga delar av skollagen, de nya läroplansdelarna för förskoleklass och fritidshem samt det reviderade stycket i läroplanen om övergång och samverkan. Det har också funnits möjlighet för målgrupperna att ta del av konkreta exempel med koppling till läroplanerna från de berörda verksamheterna.

Utöver ovanstående insatser som Skolverket har ansvarat för har vi även informerat om de nya läroplansdelarna vid ett antal regionala informationstillfällen som har anordnats av externa aktörer. Målgrupperna för Skolverkets samlade informationsinsatser har varit förskollärare och skolledning i förskola, fritidspedagoger, lärare och skolledning i fritidshem samt förskollärare, lärare och skolledning i förskoleklass. Skolverket har valt att arrangera fysiska konferenser i olika delar av landet för att underlätta målgruppernas deltagande och därigenom nå så många som möjligt. Valet av webinarier som form gjordes också utifrån en vilja att nå ut till så många som möjligt med information. Fördelen med formen webinarier är att målgrupperna kan ta del av dem oberoende av tid och plats.

Skolverkets kompetensutveckling – en del finns men många insatser befinner sig i uppstartsfas

Den andra delen av Skolverkets fortbildningsinsatser utgörs av kompetensutveckling som ska skapa bättre förutsättningar för målgrupperna att arbeta i enlighet med de nya läroplansdelarna genom att ge dem den kompetens de behöver.

Skolverkets ambition är, enligt delredovisningen, att behovet av kompetensutveckling för personal inom förskoleklass och fritidshem till stor del ska omhändertas inom de så kallade nationella skolutvecklingsprogrammen (NSP). Utvecklingen av skolutvecklingsinsatser omfattar både en revidering av befintliga insatser och framtagande av nya insatser inom NSP. Skolverket har efter delredovisningen fortsatt att undersöka behovet av kompetensutveckling för personal i förskoleklass samt för personal i fritidshem. Tillsammans med delredovisningen har dessa behovsinventeringar legat till grund för framtagandet av nya kompetensutvecklingsinsatser som kompletterar de insatser som beskrivs i delredovisningen.

Arbetet har kommit olika långt inom olika insatser. En majoritet av den kompetensutveckling som beskrivs i delredovisningen, samt de insatser som tagits fram utifrån Skolverkets efterföljande beredningar, befinner sig dock fortfarande i utvecklingsstadiet eller har nyligen publicerats.

Kompetensutveckling för förskoleklass och fritidshem inom matematik och läsning

I delredovisningen nämns att det didaktiska stödmaterialet i *Matematiklyftet* och *Läsllyftet* som riktar sig till förskoleklassen ska revideras. Revideringarna ska, bland annat, möta regeringens specifika krav på att förskollärare i förskoleklassen ska erbjudas särskild fortbildning inom områdena språk och kommunikation samt matematiska resonemang och uttrycksformer.

Inom ramen för Matematiklyftet reviderades modulen *Förskoleklassens matematik* i april 2018. Genom revideringen har modulen anpassats till skrivningarna i kartläggningsmaterialet för förskoleklass, *Hitta matematiken*. Inom *Läsllyftet* finns inga särskilda moduler som riktar sig direkt till lärare i förskoleklass, utan tanken är att målgruppen ska inkluderas i det kollegiala arbetet inom årskurs- och skolövergripande moduler. Förskoleklassen är dock en uttalad målgrupp för *Läsllyftet* som helhet. Sedan delredovisningen lämnades till regeringen har två delar, *Tidig läsundervisning* och *Tidig skrivundervisning*, tillkommit som är av särskild relevans för de som undervisar i förskoleklass och årskurs 1–3. Skolverket har även undersökt förutsättningarna för att inkludera fritidshemmets personal som en uttalad målgrupp för *Läsllyftet*, även om regeringen inte har omfattat fritidshemmet som en målgrupp. Skolverket gjorde dock bedömningen att insatsen inte skulle omfatta fritidshemmet, då det vore problematiskt av arbetsrättsliga skäl. Skolverket beräknar att det tar ca 30–40 timmar att genomföra en modul inom *Läsllyftet*. Lärare i grundskolan har generell avtal som reglerar tid att avsätta till kompetensutveckling, något som fritidshemmets personal ofta saknar. Skolverket har därför inom *Läsllyftet* gjort bedömningen att det är svårt att kräva att personalen inom fritidshemmet ska kunna avsätta den tid som krävs för att genomföra en modul.

Stöd för systematiskt kvalitetsarbete och förändringsledning för förskoleklass och fritidshem

En annan planerad revidering av stödmaterial inom NSP som lyfts fram i delredovisningen gäller självskattningsverktyget *BRUK*¹⁸, ett verktyg som ger stöd i det systematiska kvalitetsarbetet. *BRUK* är ett väletablerat verktyg hos huvudmän och skolor men det finns ett identifierat behov av att revidera *BRUK* så att materialet blir mer konsekvent och på ett tydligare sätt omfattar hela skolväsendet. Dessa revideringar har dock ännu inte genomförts vid tidpunkten för den här utvärderingen.

Från och med hösten 2018 finns två delar av Skolverkets webbaserade processtöd *Kvalitetsverkstaden* färdigställda. Stödet som helhet kommer att vara klart under våren 2019 och erbjuder, inom ramen för NSP, huvudmän och rektorer stöd i det systematiska kvalitetsarbetet. Under hösten 2018 har Skolverket även publicerat insatsen *Leda förändring* för att stödja rektorer och förskolechefer i rollen som förändringsledare. Både *Kvalitetsverkstaden* och *Leda förändring* ska gå att applicera på olika utvecklingsområden och lyfter inte fram specifika verksamheter eller skolformer. Insatserna omfattar därmed även utveckling och styrning av fritidshemmet och förskoleklassen.

18 *BRUK* står för bedömning, reflektion, utveckling och kvalitet.

Kompetensutveckling om digitalisering för förskoleklass och fritidshem

I delredovisningen skriver Skolverket också att moduler inom det nationella skolutvecklingsprogrammet *Digitalisering* skulle kunna anpassas till förskoleklass och fritidshem. Nuläget visar att digitalisering ofta är ett integrerat perspektiv i den kompetensutveckling som Skolverket planerar riktat mot förskoleklassen och fritidshemmet. Skolverket har även utvecklat insatser som särskilt fokuserar på digitalisering i förskoleklassen och fritidshemmet. Skolverket har, exempelvis, under hösten 2018 förtydligat på sin hemsida att webbkursen *Om programmering* även riktar sig mot förskoleklassen och fritidshemmet.

Under hösten 2018 har Skolverket även publicerat stödmaterial *Digital kompetens i fritidshemmet* som finns tillgängligt på Skolverkets hemsida. Stödmaterialiet är ett svar på den kritik som Skolinspektionen framfört gällande fritidshemmet och digitalisering. Det är tänkt att materialet ska vara lätt att använda samt inte ta allt för mycket tid i anspråk. På Skolverkets hemsida samlas olika typer av stöd och inspiration för att arbeta med digital kompetens på fritidshemmet specifikt. Materialet innehåller exempel från olika verksamheter, korta utdrag ur läroplanen (inklusive läroplanens fjärde del) och diskussionsfrågor.

Utöver ovanstående insatser erbjuder Skolverket även insatsen *Leda digitalisering*, som likt *Leda förändring* vänder sig till rektorer och huvudmän. *Leda digitalisering* är ett processtöd för organisering och kompetensutveckling inom digitalisering på ett övergripande plan, oberoende av skol- eller verksamhetsform.

Kompetensutveckling i utomhusdidaktik för förskoleklass och fritidshem

För att öka kompetensen hos lärare och annan personal som arbetar inom förskoleklassen och fritidshemmet utvecklar Skolverket en ny webbkurs för dessa målgrupper inom området utomhusdidaktik. Valet att ta fram en webbkurs motiveras av att det finns ett behov av kompetensutveckling och att en webbkurs möjliggör för Skolverket att nå stora målgrupper oberoende av geografiskt läge eller storlek på huvudman. Webbkursen går att genomföra enskilt, men lämpar sig bäst för kollegialt lärande. Planerat datum för lansering av kursen är i mitten av mars 2019.

Revideringar av allmänna råd och existerande stödmaterial för förskoleklass och fritidshem

Skolverket arbetar också med att revidera allmänna råd och stödmaterial så att dessa ligger i linje med de nya delarna i läroplanen. Skolverket har, bland annat, genomfört en konsekvensutredning av ”Allmänna råd för fritidshem” från 2014. Det har dock ännu inte fattats några beslut om åtgärder baserat på konsekvensutredningen. Skolverket genomför vidare en revidering av redan existerande stödmaterial kring övergångar och samverkan. Stödet kommer att erbjudas som ett digitalt webbstöd med lärande exempel och utöver text även sändas i poddform, filmer etc. Ett stort fokus kommer att ligga på ledningens roll för att skapa goda förutsättningar för övergångar och samverkan. I Skolverkets beredning av insatsen framhålls att inriktningen vid framtagande av nytt material

bör vara barns och ungas progression och utifrån varje skol- och verksamhetsforms intention med sin undervisning. Övergångar till och från fritidshemmet framhålls också som särskilt viktigt att inkludera i det nya stödmaterialet. Arbetet med att uppdatera stödet kring övergångar och samverkan befinner sig fortfarande i utvecklingsstadiet men ska enligt tidplanen publiceras i sin helhet under 2019, och sedan uppdateras löpande efter behov.

Utöver ovanstående arbete pågår en löpande revidering och översyn av publikationer och filmer för att säkra att dessa material överensstämmer med de nya läroplansdelarna.

Nya webbkurser för fritidshemmet

För att möta de behov av kompetensutveckling inom fritidshemmet som framkommit tar Skolverket fram insatsen *Uppdrag fritidshem*. Insatsen består av två webbkurser som ska bidra till ökad kunskap hos skolledning, skolpersonal och personal inom fritidshemmet om vad det kompletterande och kompensatoriska uppdraget innebär.¹⁹ De ska även ge kunskap om hur verksamheten kan utformas för att fungera kompletterande och kompensatoriskt för alla elever på fritidshemmet, inklusive nyanlända och flerspråkiga elever. Inför utformningen av insatsen har Skolverket genomfört samråd och samtal med lärare i fritidshem/fritidspedagoger, rektorer, forskare och fackliga representanter. Med utgångspunkt i vad som framkom under dessa samråd och samtal fattade Skolverket beslutet att formatet webbkurser baserade på kollegialt lärande, där innehållet till stor del går att anpassa till lokala förutsättningar, är mest lämpligt för målgruppen. Samråden bekräftade även det som Skolverket lyfte i delredovisningen om att målgruppen fritidshemspersonal ofta har andra förutsättningar för att tillgodogöra sig information än vad exempelvis lärare i grundskolan har. Detta både vad gäller andelen högskoleutbildad personal och vad gäller planeringstid. Skolverket har därför försökt anpassa innehållet till målgrupperna, exempelvis genom att ha kortare texter kompletterade med andra typer av material så som film och poddar. Vid tidpunkten för utvärderingen hade de två webbkurserna ännu inte publicerats, men enligt Skolverkets tidplan ska den första webbkursen publiceras i mitten av december 2018 och den andra webbkursen i början av 2019.

Stödmaterial kring förskoleklassen

Med utgångspunkt i den beredning av behov av utbildning för personal i förskoleklass, som genomfördes efter delredovisningen våren 2017, beslutade Skolverket att ta fram ett nytt stödmaterial: *Pedagogik i förskoleklassen*. Stödmaterialet, som ska publiceras under våren 2019 kommer att vara webbaserat och ska stödja rektorer och huvudmän att organisera verksamheten så att lärare i förskoleklassen får de förutsättningar som krävs för att delta i kollegiala utbyten. Det ska även stödja lärare i förskoleklassen att fördjupa sin kunskap om läroplanens innehåll och uppbyggnad, sin förståelse av förskoleklassens specifika uppdrag och de konsekvenser läroplansförtydligandena medför. Det webbaserade stödmaterialet inkluderar bland annat delar som rör digital kompetens, samt övergång och samverkan. Insatsen samordnas med andra insatser för förskole-

¹⁹ Det kompensatoriska uppdraget beskrivs närmare på sid 46 i del 2 i den här rapporten.

klassen. Så som implementeringen av stödet för att kartlägga elevers kunskaper i matematiskt tänkande (*Hitta matematiken*) och språklig medvetenhet i förskoleklassen (*Hitta språket*) som Skolverket publicerade i juli 2018. Stöden blir obligatoriska att använda från 1 juli 2019.

Kompetensutveckling inom språk och matematiska uttrycksformer för obehöriga inom förskoleklassen

Regeringens uppdrag till Skolverket ställer särskilda krav på att viss fortbildning ska rikta sig mot förskollärare i förskoleklass inom områdena språk och kommunikation samt matematiska resonemang och uttrycksformer. I delredovisningen lyfte Skolverket att dessa behov skulle mötas genom en revidering av *Matematiklyftet* och *Läsllyftet*. Som ett komplement till detta har Skolverket även upphandlat kurser hos lärosäten för att genomföra uppdragsutbildningar för obehöriga i förskoleklassen inom områdena språk och kommunikation samt matematiska uttrycksformer. Vi kan konstatera att målgruppen ”obehöriga i förskoleklassen” inte överensstämmer med den målgrupp som utpekats i regeringsuppdraget. Skolverket har dock gjort bedömningen att en kompetenshöjning hos just denna personalkategori är av särskild vikt för att höja kvaliteten på undervisningen i förskoleklassen. De första utbildningarna inleddes vid fyra lärosäten under vårterminen 2018. Totalt har åtta lärosäten anlitats för att genomföra utbildningarna under 2018–2019. Hittills har det varit få som sökt och påbörjat utbildningen relaterat till antalet erbjudna platser. Under höstterminen 2018 fanns det totalt 276 platser att tillgå. Endast 113 personer påbörjade utbildningen och av dessa hoppade tolv av. Orsaker till det låga deltagandet som lärosätena uppgivit för Skolverket är bland annat målgruppens bristande studievana samt att 10 dagars studier kan uppfattats som väl mycket tid att vara borta från sin elevgrupp, eftersom förskoleklassen endast omfattar ett år.

Effekter på kort sikt – Vad vet vi?

Då mycket av den kompetensutveckling som ska omfattas av utvärderingen fortfarande befinner sig i en uppstartsfas kommer vi att lägga en större tyngd på de kortsiktiga effekterna av dessa i den rapport som Skolverket, enligt uppdraget, ska lämna till regeringen i december 2019. I den här rapporten har vi endast möjlighet att bedöma de kortsiktiga effekterna av Skolverkets informationsinsatser.

Utvärdering av informationsinsatser för fritidshemmet

Skolverket har ställt ett antal frågor om deltagandet i Skolverkets informationsinsatser och hur dessa har uppfattats av målgrupperna i den enkät (som genomförts av SCB) om förändringen av läroplanen som riktats till huvudmän, rektorer och personal i fritidshemmet. Det ger oss en nationell bild av spridningen av insatserna. Enkätresultaten visar att Skolverkets informationsinsatser i en relativt stor utsträckning har nått ut till skolhuvudmännen. Det är en övervägande andel av huvudmännen som svarar att de har tagit del av Skolverkets kommentarmaterial, 83 procent. Men det är betydligt färre huvudmän som har tagit del av Skolverkets webinarier och deltagit i Skolverkets konferenser, 26

respektive 22 procent. Samtidigt blev flertalet konferenser snabbt fulltecknade. Diagram 1 visar att det är en större andel kommunala huvudmän som har tagit del av insatserna jämfört med enskilda huvudmän.

Diagram 1. Andel huvudmän som svarat att de har tagit del av Skolverkets kommentarmaterial eller webinarier om fritidshemmet. Andelar i procent. Svarsandel: 74 procent.

Av tabell 1 nedan framgår liknande mönster. Flertalet rektorer och mer än hälften av personalen har tagit del av kommentarmaterialet, samtidigt som det är betydligt färre som har tagit del av Skolverkets webinarier eller deltagit i Skolverkets konferenser om fritidshemmet. Vi ser inga skillnader i rektorer och personalens deltagande med hänsyn till huvudmannatyp eller kommungrupp.²⁰

Tabell 1. Andel huvudmän, rektorer och personal som svarat att de tagit del av Skolverkets informationsinsatser kring fritidshemmet. Andelar i procent.**

	Huvudmän	Rektorer*	Personal*
Skolverkets kommentarmaterial	83	78	57
Skolverkets webinarier	26	23	18
Skolverkets konferens	22	17	15
Svarsandelar	74	65	37

* Andelen som inte besvarat frågan redovisas inte i tabellen, det rör sig om 1 procent av rektorerna och 1 procent av personalen.

** Totalen överskrider 100 procent eftersom tabellen redovisar flera frågor.

Skolverket noterar att insatserna verkar ha spridits till en större andel av rektorer och representanter för huvudmännen jämfört med personalen. Samtidigt får vi tolka personalens svar med viss försiktighet, på grund av den låga svarsandelen. När vi studerar Skolverkets deltagarlistor för konferenserna om fritidshemmet visar det sig dock vara en övervägande majoritet som arbetar i fritidshemmet som har deltagit jämfört med rektorer och representanter från huvudmännen. Bland de som har tagit del av insatserna är flertalet positiva och tycker att insat-

²⁰ Med kommungrupp avses SKL:s kommungruppsindelning från 2010.

serna har bidragit till en ökad förståelse för fritidshemmets uppdrag i läroplanen. Särskilt tycks kommentarmaterialet ha varit till nytta för dem som har tagit del av det. 90 procent av de huvudmän och rektorer som tagit del av kommentarmaterialet svarar att detta i mycket eller ganska hög utsträckning har bidragit till en ökad förståelse. Motsvarande andel bland personalen är 76 procent.

En majoritet av de huvudmän och rektorer som tagit del av Skolverkets webinarier och konferenser för fritidshemmet uppger att också dessa insatser har bidragit till ökad förståelse. Det är dock lägre andelar som uppger detta jämfört med betydelsen av kommentarmaterialet. Även i fritextsvaren i enkäten lyfts kommentarmaterialet för fritidshemmet fram som särskilt viktigt för att skapa tydlighet kring läroplanens innehåll.

I intervjuer med representanter för skolor och huvudmän framförs att informationsinsatser varit viktiga för att skapa förståelse och öka kunskapen om de nya läroplansdelarna som rör fritidshemmet. En rektor uttrycker sig på följande sätt under en intervju:

Det är jättebra att insatser nu görs för att förtydliga uppdraget. Det känns som att man inte längre kan låta bli som rektor att ta ansvar även för fritidshemmet. Det har varit svårt att bedriva utveckling med den personalgruppen tillsammans med skolans personal eftersom verksamheterna inte är igång samtidigt. Det börjar hända saker och jag tror mycket på det stöd som Skolverket tagit fram.

För att undersöka förutsättningarna för målgrupperna att delta på konferenserna, som är den enda insatsen som kräver fysisk närvaro, ombads de som inte deltagit vid någon konferens att uppge anledningen till detta. I enkäten svarar cirka en tredjedel av rektorerna att de inte kände till konferensen och cirka en tredjedel svarade att de inte hade tid att delta. Av enkäten framgår att den vanligaste anledningen till varför personalen inte har deltagit är att de inte kände till konferenserna (62 procent). 14 procent anger är att ”någon annan från deras skolas fritidshem deltog”.

I fritextsvaren anger ett flertal personer ekonomiska förutsättningar, det vill säga att det varit för dyrt, som en anledning till varför de inte deltagit. Detta trots att konferenserna i sig var kostnadsfria. Av fritextsvaren framgår också att kostnad för resor, eventuellt uppehälle och eventuella vikarier också är kostnader som avgör om personal får möjlighet att delta i Skolverkets konferenser eller inte.

Ett antal svarande nämner särskilt problematiken med att det finns för få utbildningstillfällen tillgängliga för orter i norra Sverige. Skolverket har haft som ambition att förlägga konferenserna på olika platser i Sverige där den nordligaste konferensen ägde rum i Luleå.

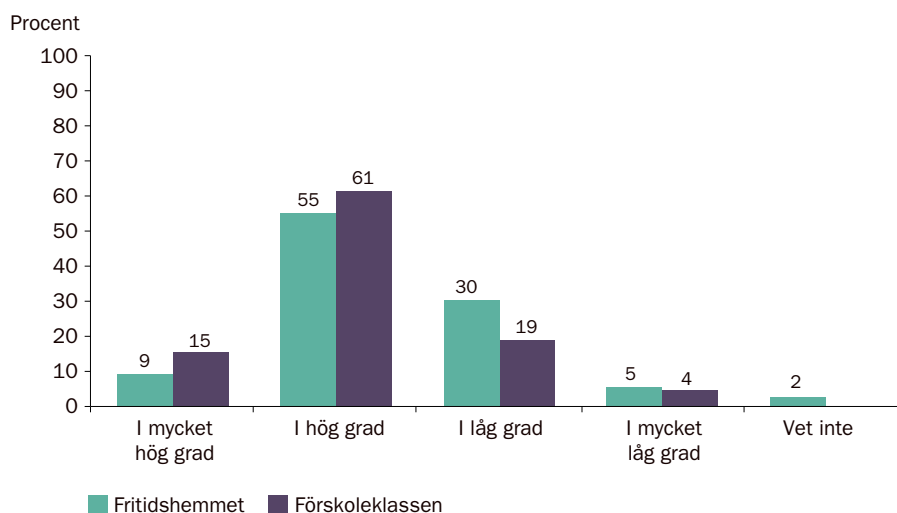
Uppföljning av konferenser om fritidshemmet och förskoleklassen

Utöver den nationella enkät som fokuserade på fritidshemmet som togs fram inom ramen för den här utvärderingen skickade Skolverket (via företaget Reachem) även ut en enklare uppföljningsenkät till de som deltagit i Skolverkets konferenser om förskoleklassen och fritidshemmet på olika platser i landet. Svandsandelen var mycket låg i uppföljningen av både fritidshemmet och förskoleklassens konferenser, 19 respektive 29 procent. Dessa enkätsvar visar

även att knappt 80 procent av den personal som besvarade enkäten har en pedagogisk högskoleexamen och 20 procent saknar en sådan utbildning. Det skiljer sig från fördelningen i riket där cirka 40 procent av personalen i fritidshemmet har en pedagogisk högskoleexamen.

I diagram 2 nedan framgår det att de flesta som svarat på enkäten uttrycker en positiv bild av konferensen. Det gäller för både förskoleklassen och fritidshemmet. Det vanligaste svaret bland de som besvarat enkäten är att konferenserna i hög grad har bidragit till att öka deras kunskaper om innehållet i läroplansdelarna.

Diagram 2. Har konferensen lett till att du har ökat dina kunskaper om innehållet i den nya läroplansdelen för fritidshemmet, resp. förskoleklassen? Andelar i procent*, ** Svarsandelar: fritidshemmet: 19 procent, förskoleklassen: 29 procent.

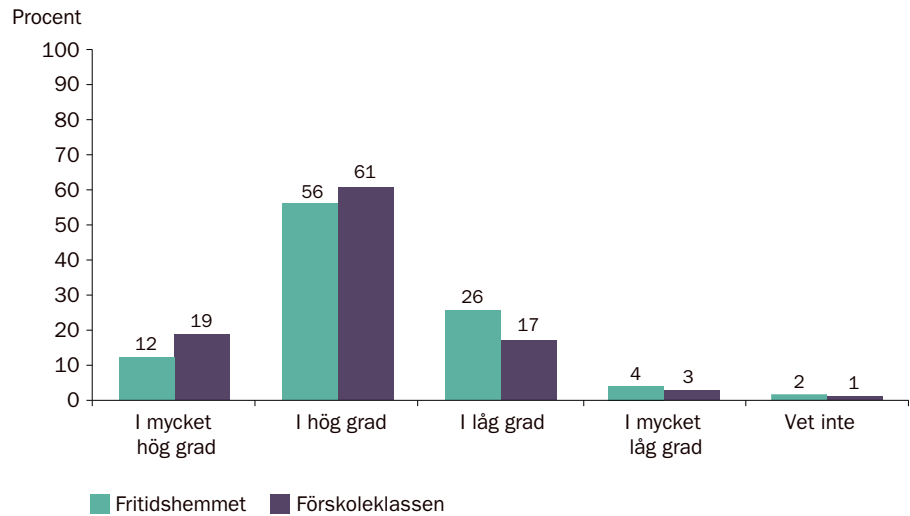
* Totalen överstiger/understiger 100 procent pga. avrundning.

** Andelen som inte besvarat frågan redovisas inte i tabellen, det rör sig om 1 procent av fritidshemspersonalen.

Av diagram 2 framgår det också att det är 23 procent av de som besvarat enkäten om förskoleklasskonferenserna som anser att de ”i låg grad” eller ”i mycket låg grad” har ökat sina kunskaper om innehållet i den nya läroplansdelen jämfört med 35 procent av de som besvarat enkäten om konferenserna om fritidshemmet.

Skolverket frågade även om respondenterna har fått nytta av det de har hört i sitt arbete. Resultatet framgår i diagram 3 på nästa sida.

Diagram 3. Har du fått nytta av det du har hört i ditt arbete? Andelar i procent av de som besvarat enkät om konferens om fritidshemmet, resp. förskoleklassen*
Svarsandelar: fritidshemmet: 19 procent, förskoleklassen: 29 procent.

* Totalen överstiger 100 procent pga. avrundning.

Även här uttrycker de flesta sig positivt och anser att de i hög grad har haft nytta av konferenserna. Samtidigt är det knappt en tredjedel av deltagarna i fritidshemskonferenserna som har svarat att de i låg grad eller mycket låg grad har haft nytta av informationen och att de inte har ökat sina kunskaper om innehållet i den nya läroplansdelen.

Andelen kritiska deltagare i de konferenser som inriktades på för förskoleklassen är något lägre. 20 procent av de svarande uppger att de ”i låg grad” eller ”i mycket låg grad” har haft nytta av konferenserna. Detta skulle kunna tolkas som att en större andel av deltagarna vid konferensen om förskoleklassen har ökat sin kunskap samt haft nytta av konferensen jämfört med deltagarna vid konferensen om fritidshemmet. I detta sammanhang är det dock värt att nämna att deltagarna fick besvara enkäten i nära anslutning till konferensen. Det är därför inte säkert att de som svarar på enkäten har hunnit omsätta den nya kunskapen i praktiken.

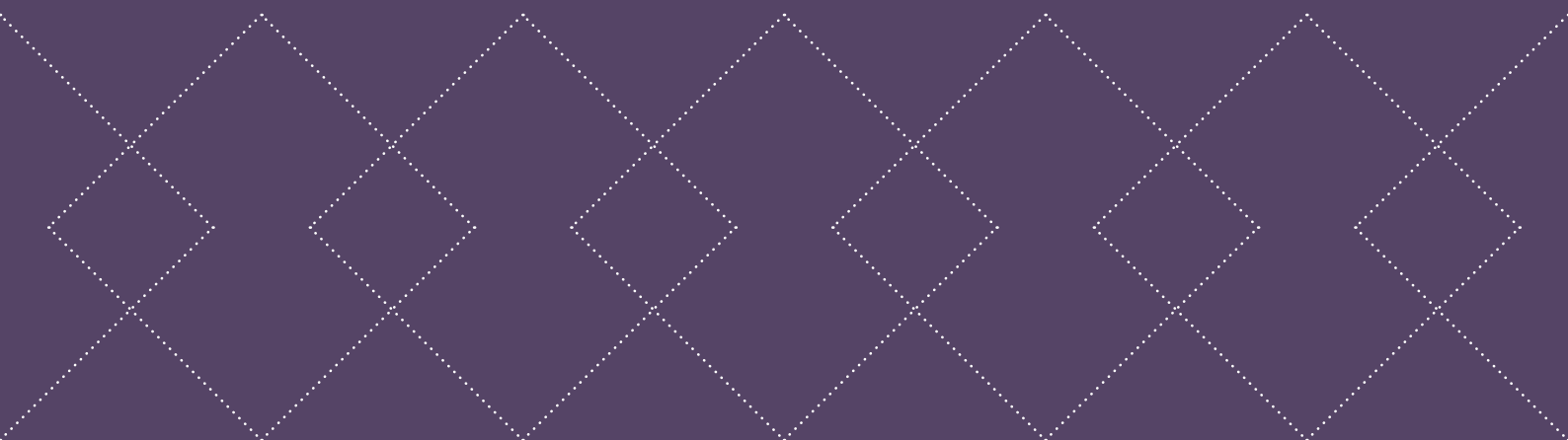
För att få en mer nyanserad bild av dessa resultat har vi gjort en genomgång av de kommentarer som de svarande lämnat på öppna frågor. Fritextsvaren ger en varierad bild, men det finns vissa kategorier av svar som återkommer. I fritextsvaren ges exempelvis många positiva omdömen om dagen som helhet där ett flertal svarande lyfter fram konferenser riktade mot fritidshemmet specifikt som ett bra och efterlängtat initiativ. Många ställer sig positiva till upplägget och anser att det varit en bra blandning av föreläsare, etc.

Både positiva och mer negativa omdömen i fritextsvaren rör enskilda föreläsare där kvalitetsskillnaderna mellan olika föreläsare anses ha varit stora. Negativa omdömen rör även det faktum att konferenserna kom för sent i implementeringen, då deltagarna redan har arbetat utifrån läroplanens nya delar i över ett år när konferenserna ägde rum. En deltagare skriver att det varit en ”bra föreläsning om nya delen i läroplanen, men att denne redan varit insatt i läroplanen”. Därför gav den svarande omdömet ”i låg grad” som svar på frågan om konferensinnehållet var till nytta för arbetet.

Vissa av dem som deltagit vid konferenserna nämner även att innehållet i konferenserna låg på en allt för grundläggande nivå och att de följaktligen inte bidragit med så mycket ny kunskap. Andra nämner istället att delar av innehållet varit för teoretiskt och akademiskt utan tydlig koppling till den egna verksamheten. Det finns även de som framför kritik mot själva formen för konferensen där för mycket tyngd lades på föreläsningar och att det inte fanns tillräckligt med tid för praktiska övningar, samtal och erfarenhetsutbyte mellan deltagarna.

DEL 2

Reformutvärdering av implementeringen av den nya läroplansdelen för fritidshemmet

Den nya läroplansdelen för fritidshemmet

I det här kapitlet redogör Skolverket för delar av undersökningens resultat kring förutsättningar för att implementera läroplansdelen för fritidshemmet. Fokus ligger på att undersöka om läroplansdelen är känd och tydlig samt vissa aspekter av huvudmannens och rektors styrning av fritidshemmet. Hur undervisning ska förstås och bedrivas i fritidshemmet är också en fråga som behandlas och därmed ingår resultat kring fritidshemmets kompletterande och kompensatoriska uppdrag.

En del av resultaten grundar sig på att personer skattar sin egen eller andras kunskap om styrdokumentens innehåll. Resultaten speglar gruppen svarandes uppfattningar och är inte ett objektivi instrument för att exempelvis mäta rektorernas kunskap om fritidshemmet.

Kapitlet inleds med en kort översikt om fritidshemmet idag.

Fritidshemmet i dag

År 2017 var 484 400 elever inskrivna i 4 250 fritidshem i Sverige. Det är framför allt elever i de lägre årskurserna som går i fritidshemmet. 84 procent av alla 6–9-åringar i befolkningen är inskrivna i fritidshemmet. Under de senaste tio åren har antalet fritidshem varit relativt konstant, medan antalet elever har ökat med 45 procent.²¹

39 procent av personalen i fritidshem har en pedagogisk högskoleexamen enligt den senaste insamlade statistiken.²² Det är den lägsta andelen pedagogiskt högskoleutbildade som har uppmätts sedan Skolverket började samla in sådan statistik 1995. Liksom i förskolan får även annan personal arbeta i fritidshemmet om de har sådan utbildning eller erfarenhet som gör att elevernas utveckling och lärande främjas.²³ Diagram 4 på nästa sida illustrerar hur andelen högskoleutbildade har minskat över tid i kommunala och fristående fritidshem.²⁴

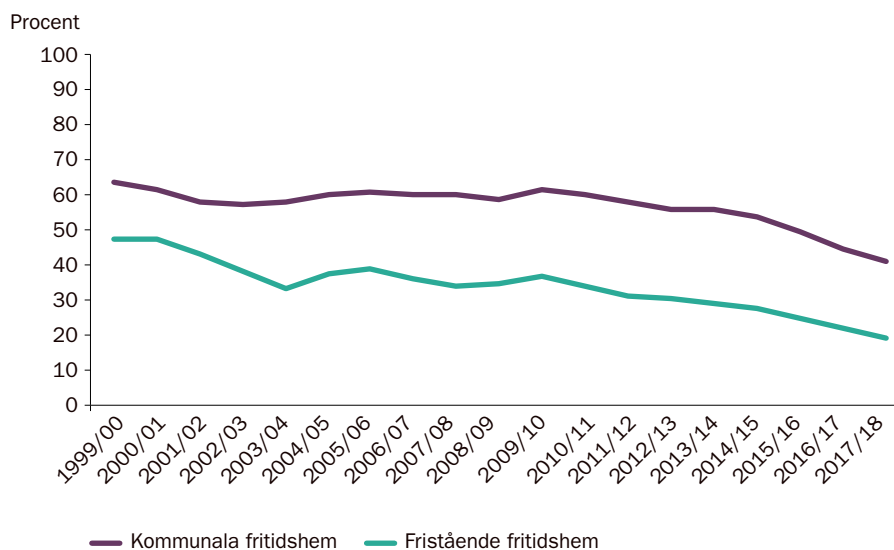
21 Skolverket (2018a).

22 Pedagogisk högskoleexamen avser personal med fritidspedagogexamen och grundlärare i fritidshem. Här ingår också förskollärare och grundskollärare som visserligen är utbildade för att arbeta med barn/elever i förskola eller skola men som inte har specifik utbildning för att arbeta i fritidshemmet. Andelen avser heltidstjänster.

23 2 kap. 14 § skollagen.

24 På s. 58 utvecklas frågan om pedagogiskt högskoleutbildade respektive behöriga att undervisa i fritidshemmet.

Diagram 4. Andel (procent) årsarbetare med pedagogisk högskoleexamen 1999–2017

Den stora andelen personal utan högskoleexamen får som konsekvens att en betydande andel skolor inte har personal med pedagogisk högskoleexamen i fritidshemmet. I de kommunala fritidshemmen är det 11 procent av skolorna som helt saknar personal med pedagogisk högskoleexamen, medan motsvarande andel är närmare en tredjedel i fristående skolor.²⁵

Sett över en längre tid har antalet elever i fritidshem ökat i högre utsträckning än antalet anställda, vilket har lett till en kontinuerligt försämrad personaltäthet. Antalet elever per anställd skiljer sig mellan kommunala och fristående fritidshem. I kommunala fritidshem finns det i genomsnitt 12,4 elever per anställd. Motsvarande siffra för fristående fritidshem är 13,6 elever per anställd.²⁶

Majoriteten av de enskilda huvudmännens fritidshem är betydligt mindre än de kommunala huvudmännens sett till elevantalet. En liten kommunal huvudman ansvarar ofta för fler elever och skolor jämfört med en stor enskild huvudman. Inför enkätundersökningens urvalsdragning kategoriserade SCB exempelvis skolhuvudmännen i tre lika stora grupper utifrån antalet elever. Gruppen små kommunala huvudmän har färre än 1130 elever i sina fritidshem. Gruppen stora enskilda huvudmän har fler än 197 elever i sina fritidshem.

När vi jämför hur kommunala respektive enskilda huvudmän svarar i Skolverkets enkätundersökning bör man ha detta i åtanke, det vill säga att flertalet av de enskilda huvudmännen är väldigt små sett till elevantalet och driver enbart en skola. Majoriteten av de enskilda huvudmännens organisation skiljer sig därför mycket från de kommunala huvudmännens organisation. Även de kommunala huvudmännen skiljer sig åt i storlek sinsemellan sett till antal elever i fritidshem.

25 Enligt bearbetningar av Skolverkets registerdata. I de kommunala fritidshemmen ingår även de statliga fritidshemmen som drivs av SPSM.

26 Skolverket (2018a).

Styrning av fritidshemmet före läroplansrevideringen

De senaste tio åren har det genomförts ett antal förändringar som har påverkat fritidshemmet. Fritidshemmet fick ett delvis annat uppdrag i och med att en ny skollag trädde i kraft 2010. Skollagen betonar det gemensamma uppdraget för skolväsendets skol- och verksamhetsformer – att grundskola, förskoleklass och fritidshem har ett gemensamt utbildningsuppdrag. I skollagen lyfts det fram att fritidshemmet ska stimulera elevernas utveckling och lärande samt erbjuda dem en meningsfull fritid och rekreation.²⁷

Innan de nya läroplansdelarna infördes har de allmänna råden för fritidshemmet varit vägledande för arbetet i fritidshemmet. De senaste allmänna råden med kommentarer är från år 2014. De är fortfarande giltiga men har inte reviderats utifrån att den nya läroplansdelen har tillkommit för fritidshemmet. De allmänna råden syftar till att klargöra innehållet i fritidshemmets uppdrag och ansvaret på olika nivåer utifrån de krav som ställs i skollagen från 2010.²⁸ Kapitel ett och två i läroplanen det vill säga de delar som handlar om skolans värdegrund och uppdrag och övergripande mål och riktlinjer, är regleringar som har gällt för fritidshemmet (och fortfarande gäller) sedan läroplanen trädde i kraft 2011.

Regeringens intention med den nya läroplansdelen

Regeringens intention med att införa en ny del i läroplanen för fritidshemmet var att syftet med verksamheten och innehållet i undervisningen skulle bli tydligare.²⁹ Regeringen hänvisar till Skolinspektionens granskningar som betonar otydligheter i styrdokumenterna för fritidshemmet som ett problem. Skolinspektionen pekar bland annat på svårigheter för personalen att tolka fritidshemmets uppdrag utifrån grundskolans läroplan och enligt dem var det få av de granskade fritidshemmen som konsekvent utgick från styrdokumenterna när de utformade eller planerade verksamheten. Skolinspektionen rekommenderade därför att fritidshemmets uppdrag skulle förtydligas i de statliga styrdokumenterna.³⁰

Förutom målet om att ökad tydlighet skulle leda till ökad kvalitet och likvärdighet i fritidshemmet, hade regeringen ytterligare ett syfte om ökad likvärdighet för eleverna. Regeringen skriver i uppdraget att:

verksamheten i fritidshemmet kan vara mycket olika när det gäller antalet barn per grupp och personalens sammansättning och utbildning, men också när det gäller tolkning och förståelse för fritidshemmets uppdrag att stödja barns utveckling och lärande.³¹

En ökad styrning var tänkt att leda till en mer likartad tolkning av fritidshemmets uppdrag i verksamheterna.

27 14 kap. 2 § skollagen.

28 Skolverket (2014) Fritidshemmet. Skolverkets allmänna råd med kommentarer.

29 Regeringen (2015-01-15).

30 Skolinspektionen (2010).

31 Regeringen (2015-01-15). Regeringen skriver dessutom att uppdraget till Statens skolverk är ett led i arbetet med att nå regeringens mål om ökad kvalitet och likvärdighet för eleverna i förskoleklassen, fritidshemmet och i skolans lägre årskurser.

Syftet med reformen var alltså inte att införa en ny pedagogisk inriktning i fritidshemmet. I regeringens uppdrag till Skolverket framgår det att ändringar i läroplanen skulle utgå från den då befintliga regleringen. Det handlar alltså om en läroplansrevidering och inte om en regelrätt förändring av läroplanerna.³² Samtidigt har syfte och centralt innehåll för fritidshemmet inte formulerats tidigare och själva läroplandelarna kan därför betecknas som nya.

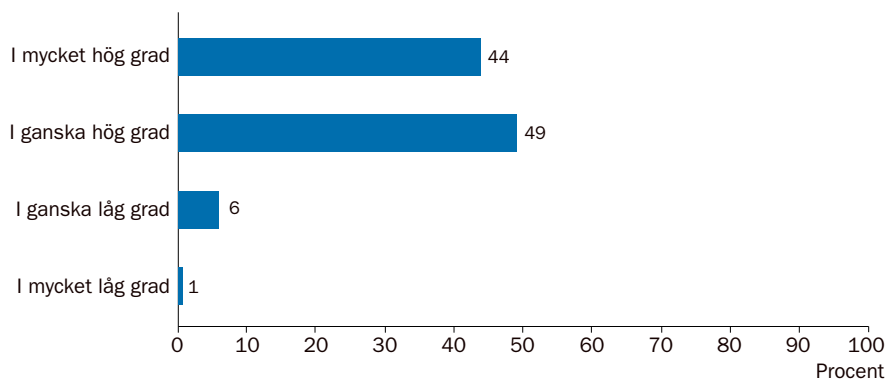
Rektors kunskap om fritidshemmet

Skolledningen behöver vara insatta i fritidshemmets uppdrag för att kunna leda den pedagogiska verksamheten. Detta är något som Skolinspektionen har uppmärksammat i sina kvalitetsgranskningar.³³ Inspektionen menar att brister i rektors kunskaper försvårar för rektor att leda det pedagogiska utvecklingsarbetet i fritidshemmet. Något som i sin tur är en förutsättning för att läroplansdelen ska kunna implementeras. I de intervjuer vi har genomfört återkommer personal till att de tycker att rektor har för lite kunskap om undervisningen som bedrivs i fritidshemmet och om fritidshemmet som verksamhetsform.

Rektorer tycker att de har kännedom om läroplansdelen för fritidshemmet

Diagram 5 visar att majoriteten av rektorerna bedömer att de är insatta i läroplansdelen för fritidshemmet.

Diagram 5. I vilken grad bedömer du att du som rektor är insatt i del 4 i läroplanen som gäller för fritidshemmet? Andel i procent. Svarsandel: 65 procent.

44 procent av rektorerna svarar att de i mycket hög grad är insatta. Dock finns undantag. Till exempel finns ett antal rektorer som i enkätens fritextsvar uppger att de är nya som rektorer och därför ännu inte hunnit sätta sig in i den del av läroplanen som rör just fritidshemmet. Och en av de rektorer vi har intervjuat kände inte till att läroplanen har kompletterats med ett kapitel om fritidshemmet innan vår intervju med densamma.

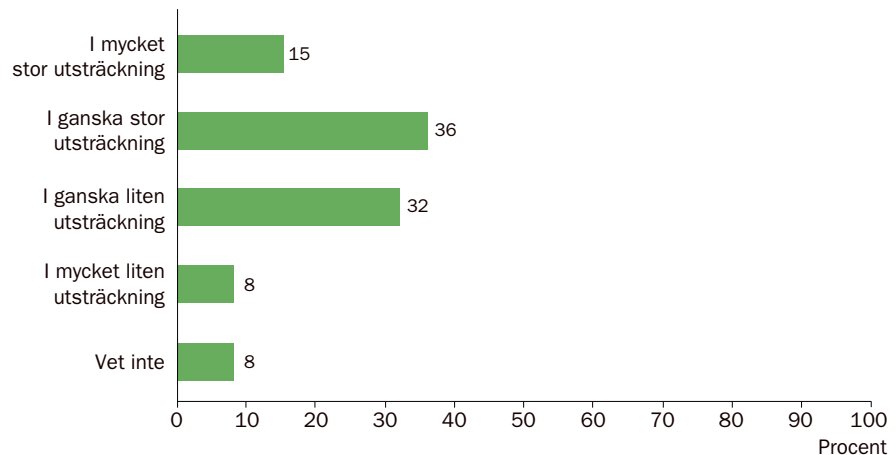
32 Detta är en fråga som vi också har diskuterat internt på Skolverket med de kollegor som i sitt arbete har fördjupat sig i frågor om styrdokument/läroplaner.

33 Skolinspektionen (2018). Skolinspektionen (2010).

Personalen har en mer splittrad bild av rektors kunskaper om fritidshemmet

I enkäten ställer vi också en fråga till personalen där de ombeds bedöma sin rektors kunskap om fritidshemmet.³⁴ Diagram 6 visar en splittrad bild där ungefär hälften av personalen anser att rektorerna har kunskap om arbetet i fritidshemmet (knapp 52 procent) samtidigt som 40 procent³⁵ menar att rektor i ganska eller mycket liten utsträckning har kunskap om fritidshemmet.

Diagram 6. I vilken utsträckning tycker du att rektorn har kunskap om arbetet i fritidshemmet? Andel i procent. Svarsandel: 37 procent.

Även om rektorerna har teoretisk kunskap om kapitel 4 i läroplanen förmedlar intervjupersoner och fritextsvar i enkäten att rektorer oftast utgår från grundskolan i sin styrning eftersom det är den verksamheten de känner bäst till.

Intervjupersoner betonar det positiva signalvärdet det har om rektor också väljer exempel hämtade från fritidshemmet i sina anföranden eller deltar i vissa av fritidshemmets planerings- och uppföljningsaktiviteter med samma självklarhet som i grundskolans. I enkäten ställer Skolverket en fråga till personalen om hur de upplever att rektor prioriterar fritidshemmet jämfört med grundskolan. En klar majoritet av personalen i fritidshemmet, 69 procent, tycker att rektor prioriterar fritidshemmets undervisning i lägre grad än grundskolans. Samtidigt som andra, tvärtom, beskriver vilka positiva konsekvenser det får på flera plan med en rektor som är kunnig om och engagerad i fritidshemmets verksamhet. En av personalen i enkäten berättar om att denne har ”en väldigt bra rektor som är lyhörd och en fantastiskt bra pedagogisk ledare” för både fritidshemmet och grundskolan.

³⁴ Frågan till personalen är bredare formulerad eftersom vi, utifrån vad referenspersoner på Skolverket uppgav, bedömde att en del av personalen skulle ha svårt att veta om rektor har kunskap om läroplanens del 4 specifikt.

³⁵ Konfidensintervallerna överlappar bland de som svarat ”i ganska liten” och ”i ganska stor” utsträckning.

Skolhuvudmännens arbete med kompetensutveckling

Enligt skollagen ska huvudmannen se till att personalen ges möjlighet till kompetensutveckling.³⁶ I uppdraget om att ta fram en läroplansdel för fritidshemmet refererar regeringen till Skolinspektionen som har funnit att personalen ofta saknar kunskap om sitt uppdrag och har otillräcklig kompetens.³⁷ Utvärderingen visar att flertalet skolhuvudmän har anordnat egna insatser och kompetensutveckling riktad till fritidshemmets personal i syfte att öka kännedomen om läroplanen för fritidshemmet. Det visar såväl enkäter som intervjuer.

Skolhuvudmännen har erbjudit kompetensutveckling om läroplanen

I enkätundersökningen har vi frågat skolhuvudmännen om de har anordnat egen kompetensutveckling på sina skolor kring den nya läroplansdelen. En majoritet av huvudmännen svarar att de anordnar olika typer av kompetensutvecklingsinsatser. Det kan handla om allt från en kortare information om läroplansdelen till att huvudmannen till exempel anlitar en forskare som utbildar om styrdokumentet i fritidshemmet.

Tabell 2. Andel huvudmän som anordnat kompetensutveckling kring läroplanens del 4. Andel i procent. * Svarsandel: 74 procent.

	Kommunal	Enskild	Total**
Ja, för rektorer/biträdande rektorer	39	21	28
Ja, för högskoleutbildade fritidspedagoger/lärare i fritidshem	24	11	16
Ja, för all personal i fritidshemmet	70	63	65
Annan målgrupp***	5	4	5
Nej	10	24	19

* Totalen överskrider 100 procent eftersom respondenterna kan ange flera svarsalternativ.

** Andelen som inte besvarat frågan redovisas inte i tabellen, det rör sig om 2 procent av huvudmännen.

*** Det förekommer inte någon statistiskt säkerställd skillnad mellan kommunala och enskilda huvudmän i svarsalternativet, "annan målgrupp".

19 procent av huvudmännen har inte anordnat någon kompetensutveckling överhuvudtaget. Knappt en tredjedel av skolhuvudmännen har specifikt riktat kompetensutvecklingsinsatser till rektorer. Tabell 2 visar att kommunala skolhuvudmän³⁸ anordnar kompetensutveckling i högre utsträckning än enskilda huvudmän.

Eftersom rektors kunskap om de aktuella styrdokumentet har betydelse för implementeringen av läroplansdelen ställde vi även en liknande fråga till rektorer om de har tagit del av någon kompetensutveckling. Tabell 3 på nästa sida visar att 43 procent av rektorerna i kommunala skolor samt 29 procent av rektorerna i fristående skolor har fått kompetensutveckling av huvudmannen.

36 1 kap. 34 § skollagen. Se också bl.a. SOU 2018:17, kap 6.

37 Regeringen (2015-01-15).

38 I de kommunala fritidshemmen igår även de statliga fritidshemmen som drivs av SPSM. I rapporten kommer de statliga fritidshemmen fortsättningsvis att redovisas tillsammans med de kommunala huvudmännen.

Tabell 3. Andel rektorer som har tagit del av någon kompetensutveckling kring läroplanens del 4 som handlar om fritidshemmet. Andel i procent. * Svarsandel: 65 procent.

	Kommunal	Enskild	Total**
Ja, endast anordnad av skolhuvudmannen	43	29	41
Ja, anordnad av annan***	26	24	26
Nej	38	51	40

* Totalen överskrider 100 procent eftersom respondenterna kan ange flera svarsalternativ.

** Andelen som inte besvarat frågan redovisas inte i tabellen, det rör sig om 1 procent av rektorerna.

*** Det förekommer inga statistiskt säkerställda skillnader mellan kommunala och enskilda huvudmän bland de som svarar "ja, anordnad av annan".

Cirka en fjärdedel av rektorerna svarar att de har fått kompetensutveckling genom andra aktörer. Det kan till exempel handla om att de har deltagit i utbildningar vid universitet och högskolor eller konferenser som arrangeras av fackförbund, utbildningsföretag eller Skolverket.³⁹

I enkäten ställde vi också en fråga till personalen huruvida de har tagit del av någon kompetensutveckling kring läroplansdelen för fritidshemmet. 36 procent svarade att de inte hade fått ta del av någon sådan kompetensutveckling.

Skillnader i andel som fått kompetensutveckling mellan olika grupper svarande

Enligt svaren från fritidshemspersonalen tycks det vara något vanligare i fristående skolor jämfört med kommunala att inte ta del av kompetensutveckling kring läroplansdelen för fritidshemmet. 47 procent av personalen på fristående skolor svarar att de inte har fått ta del av någon kompetensutveckling, medan motsvarande andel bland personal på kommunala skolor är 34 procent. Detta återspeglas även i rektorernas svar i tabell 3 ovan där hälften av rektorerna hos enskilda huvudmän svarar att de inte fått kompetensutveckling jämfört med 38 procent bland rektorer i kommunala skolor. Men som vi nämnde inledningsvis bör vi vara försiktiga i tolkningen av resultaten i personalenkäten, särskilt i redovisningen av olika gruppers svar.

Det förekommer också vissa skillnader utifrån hur olika grupper av skolhuvudmän svarar. Gruppen skolhuvudmän med en låg andel högskoleutbildad personal⁴⁰ riktar kompetensutveckling till rektorer om fritidshemmet i lägre utsträckning jämfört med övriga grupper. Detsamma gäller för gruppen skolhuvudmän med en låg andel elever med högutbildade föräldrar.⁴¹

Nätverk för personal i fritidshemmet hos hälften av huvudmännen

Flera av dem som vi har intervjuat har betonat betydelsen av nätverk för personalen i fritidshemmet för att stärka det kollegiala utbytet. Syftet med nätverken

³⁹ Det framgår av fritextsvaren i rektorsenkäten.

⁴⁰ Högskoleutbildad personal i det här fallet avser att andelen personal med pedagogisk högskoleexamen i fritidshemmet är mindre än 25 procent.

⁴¹ Högutbildade föräldrar menar vi föräldrar med minst tre års eftergymnasial utbildning. En låg andel innebär att mindre än 35 % av elevernas föräldrar har minst 3 års eftergymnasial utbildning.

är ofta kompetenshöjning men också att öka förutsättningar för likvärdighet mellan fritidshem hos samma skolhuvudman. Vi har undersökt förekomsten av sådana nätverk.

Tabell 4. Andelen av skolhuvudmän som har nätverk för att personal i fritidshemmet ska kunna träffas för att utbyta erfarenheter Svarsandel: 74 procent.

	Kommunal	Enskild	Total
Ja	84	31	52
Nej	12	16	14
Vi har bara ett fritidshem	2	51	32
Annat	2	2	2

I tabell 4 framgår det att 84 procent av de kommunala huvudmännen tillhandahåller nätverk för personal i fritidshemmet, medan en betydligt lägre andel av de enskilda huvudmännen, 31 procent har nätverk. Dock svarar hälften av de enskilda huvudmännen att de endast har ett fritidshem, och av dem som har fler än ett fritidshem svarar 64 procent att de har nätverk.⁴² Skillnaden kan bero på att kommunala huvudmän ofta ansvarar för fler skolor och har en större organisation än enskilda huvudmän och därmed högre kapacitet att genomföra sådana aktiviteter.

Även om det finns lokala nätverk och det anordnas kompetensutveckling så visar enkätsvar och intervjuer betydelsen av att det skapas reella möjligheter för personalen att delta i utbildningar och ha forum för kollegialt utbyte. Något som är gemensamt för personalen som vi har intervjuat och som deltar i olika nätverk är att de har en rektor som ger dem praktisk möjlighet att delta. Det har också visat sig vara betydelsefullt att en utvecklingsledare eller dylikt hos skolhuvudmannen driver och administrerar nätverket. Det förekommer också bland de huvudmän vi har besökt att samma uppdrag ges till en förstelärare eller rektor.

Är den nya läroplansdelen känd och tydlig?

Regeringens syfte med den nya läroplansdelen var att fritidshemmets uppdrag skulle bli tydligare.⁴³ För att uppdraget ska kunna bli tydligare genom en läroplansdel bör den vara känd av de berörda. I enkätundersökningen riktar Skolverket därför frågor till personal, rektorer och huvudmän om huruvida de känner till läroplanen, om de upplever den nya läroplansdelen som tydlig och om personalen använder sig av läroplanen när de planerar aktiviteter för fritidshemmet.

42 När vi endast beräknar andelarna för de enskilda huvudmän som har fler än ett fritidshem, svarar 64 procent att de har nätverk och 32 procent att det inte har nätverk. Fem procent svarar "annat".

43 Regeringen (2015-01-15).

Läroplansdelen för fritidshemmet är känd och med den har uppdraget blivit tydligare

Vi kan konstatera att kännedomen om den nya läroplansdelen för fritidshemmet är spridd, nästan alla rektorer och personal i fritidshemmet svarar att de känner till den, 99 procent av rektorerna och 96 procent av personalen.

Huvudmännen, rektorerna och personalen uppger också att de tycker att fritidshemmets uppdrag är tydligt enligt läroplanen. Majoriteten anser att uppdraget är mycket eller ganska tydligt.

Tabell 5. Hur tydligt eller otydligt tycker du att fritidshemmets uppdrag är enligt läroplanen? Andel i procent.

	Huvudmän*	Rektorer	Personal
Mycket tydligt	22	33	23
Ganska tydligt	70	61	63
Ganska otydligt	6	3	8
Mycket otydligt	1	0	1
Vet inte	0	2	5
Svarsandelar	74	65	37

* Andelen som inte besvarat frågan redovisas inte i tabellen, det rör sig om 1 procent av huvudmännen.

En övervägande andel av personal, rektorer och huvudmän svarar också att uppdraget har blivit mycket eller något tydligare jämfört med innan den nya läroplansdelen infördes (se tabell 6 nedan).

Tabell 6. Tycker du att fritidshemmets uppdrag har blivit tydligare eller otydligare jämfört med före 1 juli 2016 (när fritidshemmet fick en egen del i läroplanen)?** Andel i procent.

	Huvudmän*	Rektorer*	Personal
Mycket tydligare	45	57	40
Något tydligare	50	39	47
Något otydligare	1	1	2
Mycket otydligare	0	0	1
Vet inte	3	3	11
Svarsandelar	74	65	37

* Andelen som inte besvarat frågan redovisas inte i tabellen, det rör sig om 1 procent av rektorerna och 1 procent av huvudmännen.

** För rektorer och personal beräknas andelarna utifrån de som svarar att de arbetat som rektor eller inom fritidsverksamheten före 1 juli 2016. Totalt var det 8 procent av rektorerna och 11 procent av personalen som inte arbetade före 1 juli 2016 i denna roll.

Även här uttrycker rektorerna sig mer positivt, 57 procent av rektorerna svarar att fritidshemmets uppdrag har blivit mycket tydligare jämfört med 40 procent av personalen och 45 procent av huvudmännen.

Rektorer och huvudmän påpekar i fritextsvaren att läroplansdelen tillsammans med Skolverkets kommentarmaterial gör stor skillnad för styrningen av fritidshemmet. En rektor skriver att en konsekvens av den nya läroplansdelen är att det är tydligt att det är ett lärande som sker på fritidshemmet jämfört med tidigare när verksamheten var mer aktivitetsstyrd. Det har också blivit lättare att

kommunicera fritidshemmets uppdrag med skolans övriga personal och vårdnadshavare menar samma person.

Vissa utsagor från personalen ger en kompletterande bild. Några av de svarande i enkäten påpekar att det är viktigt att läroplanen inte blir för detaljerad och att det är bra att det fortfarande finns ett friutrymme där tolkningar kan göras. Till exempel kommenterar en av personalen i enkäten vår fråga:

Rörande att läroplanen inte är helt 'tydlig' som ni valt att formulera det tycker jag att det finns en stor vinst i att den till viss del kan ses som öppen och tolkningsbar. Det är i mötet mellan yrkesverksamma, styrdokumentet och elevgruppen som fritidshemmet skapas. Därför kan inte läroplanen vara statisk och absolut. Det är i förhandlandet om dess innebörd som ett demokratiskt fritidshem kan komma fram.

Vad läroplanen innehåller, det vill säga dess omfattning, är något som har lyfts som en nackdel av vissa rektorer och viss personal. Man påpekar att det centrala innehållet är relativt omfattande och menar att det finns en risk att innehållet ses som en checklista. Och att det då kan hända att personalen blir för fokuserad på att "bocka av" så att de inte samtidigt förmår att utgå från elevgruppens intressen, behov och förutsättningar.

Små eller inga skillnader mellan olika grupper svarande

Skolverket ser inte några nämnvärda skillnader mellan hur olika typer av huvudmän, till exempel kommunala eller enskilda, svarar när det gäller både kännedomen om och tydligheten i läroplanen. Detsamma gäller för rektorer och personal utifrån skolans karaktäristika, exempelvis andel personal med pedagogisk högskoleexamen i fritidshemmet.

De allmänna råden styrde inriktningen före läroplansrevideringen

Av intervjuerna framgår att arbetet vid vissa fritidshem till övervägande del bedrivs med samma inriktning som tidigare. I en skola som vi besökte med en ovanligt hög behörighet bland personalen i fritidshemmet säger man till exempel att den nya läroplansdelen inte har inneburit någon skillnad i hur undervisningen i fritidshemmet planeras och bedrivs. Det beror på att man redan innan den 1 juli 2016 arbetade utifrån de allmänna råden med kommentarer för fritidshemmet. Fritextsvar i enkäten beskriver också att uppdraget var tydligt även innan fritidshemmet fick en egen läroplandel eftersom de allmänna råden fanns.

Ökad tydlighet kan leda till förbättrad likvärdighet

I fritextsvaren ger personal, rektorer och huvudmän en bild av att de vet vad som förväntas av dem för att kunna styra, leda respektive undervisa enligt läroplanen. Det poängteras också i såväl intervjuer som i enkäten att en tydligare styrning genom en separat läroplansdel för fritidshemmet kan bidra till likvärdigheten.

Så här säger en av de intervjuade:

Intervjuare: Men kan det också betyda att man kan bli för styrd, kan du tycka?

Personal 1: Mm, det kan jag tycka. Men vi behöver nog det, om vi får utveckla fritidshemmen ... Så att, innan har det ju varit skvättar här och där, att har man en duktig eller två som driver, ja då är det rätt bra. Men då blir det här ojämsställda, eller det här med likvärdigheten som man pratar om. Den är ju väldigt olika stor inom olika fritidshem. Så det är lite orättvist om man har utbildade drivande, eller om man bara har folk som täcker upp sin förmiddagstjänst.

I en annan intervju framgår en liknande beskrivning. Intervjupersonen betonar också att styrning är viktig för likvärdigheten.

Intervjuare: Visste ni om förändringarna i läroplanen för era respektive verksamheter? Hade man hört talas om dem?

Personal 2: Jo, jag hade hört talas om dem.

Alltså, jag känner som att ... Vi hade ju rätt mycket struktur hos oss, men det blir ju ännu tydligare, vår roll. Absolut. Och uppdraget. Och så den här syftesdelen och innehållet. Så jag tror att i längden så blir det bättre kvalitet. Och sen en del också, som jag känner förutom det, det är ju den här likvärdigheten också. Att alla barn ska få samma sak, oavsett om de är på mitt fritidshem eller på xxx eller yyy eller sådär, så ska de mötas av samma saker. Det tycker jag är viktigt, och det tror jag blir mycket tydligare.

Högre status och ökad legitimitet för fritidshemmet

I såväl intervjuer som fritextsvar beskrivs också en höjning av fritidshemmets status till följd av läroplansrevideringen. En av de intervjuade pekar på att en separat del i läroplanen är viktig för fritidshemmets legitimitet hos andra lärargrupper.

En annan intervjuperson uttrycker sig så här:

Fritids har ju varit – om man ska tala klarspråk – lite strykklasse tidigare. Och jag är jätteglad just för den här läroplansdelen och att vi är med i läroplanen på ett annat sätt, för nu kan man ju brösta upp sig lite mer om du förstår vad menar.

Från fritextsvaren i enkäterna framgår det att rektorer och huvudmän också lyfter värdet av att fritidshemmet har fått en högre legitimitet och status i och med den särskilda läroplansdelen. Fokus på fritidshemmet är angeläget tycker man och att verksamheten har fått eget utrymme i läroplanen är en viktig styr-signal från regeringens sida, skriver samma personer.

Fritidshemmets kompletterande uppdrag

Enligt skollagen ska fritidshemmet komplettera utbildningen i förskoleklassen, grundskolan, grundsärskolan, specialskolan, sameskolan och särskilda utbildningsformer som skolplikt kan fullgöras i.⁴⁴ Läroplansdelen för fritidshemmet betonar att undervisningen i fritidshemmet kompletterar den i grundskolan genom att lärandet i högre grad ska vara situationsstyrt, upplevelsebaserat och

44 14 kap. 2 § skollagen.

grupporienterat samt utgå från elevernas behov, intressen och initiativ.⁴⁵ Hur ”komplettering” sedan tolkas och genomförs i fritidshemmen runt om i Sverige kan se väldigt olika ut. Nedan beskriver vi exempel på hur undervisningsbegreppet tolkas och också hur arbetet för personal från fritidshemmet organiseras i grundskolan och förskoleklassen.

Läroplansstyrd undervisning i fritidshemmet

Enligt läroplanen ska det bedrivas undervisning i fritidshemmet. I läroplansdelens inledande stycke betonas att begreppet undervisning ska ges en vid tolkning i fritidshemmet där omsorg, utveckling och lärande utgör en helhet.⁴⁶ I skollagen definieras undervisning som:

målstyrda processer som under ledning av lärare eller förskollärare syftar till utveckling och lärande genom inhämtande och utvecklande av kunskaper och värden.⁴⁷

I intervjuerna har det kommit upp exempel på hur situationsanpassad undervisning som utgår från läroplanen kan utformas. Så här säger en av våra intervjupersoner:

Intervjuare: Vad är det ni gör när du tycker att ni bedriver en god fritidshemsverksamhet?

Personal 5: Vi har jobbat mycket med teman. Förra året hade vi superhjälteteman. Vi i personalen var olika superhjältar och barnen fick reflektera mycket över vem är jag, vad är jag bra på? Och barnen fick fundera mycket på hur de kunde uttrycka sig själva och att det var OK att vara den man är och att alla är olika. Och det höll vi på med en termin. Vi försökte hitta olika vinklar. Vi hade inget färdigt koncept utan lät det utvecklas utifrån situationen. Om barnen var intresserade fortsatte vi men när vi såg att intresset avtog för något spår då avslutade vi det. Vi gjorde mantlar, vi skrev små lappar med info om superhjältarna. Vi hade idrottslektioner med hinderbanor som man skulle klara om man var superhjärte. Och så hade vi olika tillfällen när vi poppade upp, kanske i skolskogen eller i minisamling i aulan där vi presenterade en superhjärte. Jag var superfixaren eftersom jag gärna vill att allt ska ske snabbt och på en gång. Och jag hade saxar och andra verktyg, jag hade en superhjärtelåt som jag ville komma in till. Jag fixade mantlar och så.

Intervjuare: Så om man tänker i läroplanstermer så får ni in mycket?

Personal 5: Ja.

Skolinspektionen lyfter i sin senaste kvalitetsgranskning också flera exempel på hur personalens val av aktiviteter kan kombineras med att eleverna utvecklar till exempel matematiska förmågor i samband med konstruktionsarbeten.⁴⁸

Begreppet undervisning är omdiskuterat i fritidshemmet

Hur begreppet undervisning ska förstås diskuteras flitigt i intervjuer och fritextsvar. Vissa uttrycker ett missnöje mot begreppet och pekar på att det är lärande som sker i fritidshemmet, inte undervisning.

45 Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet, Lgr11, del 4 fritidshemmet.

46 Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet, Lgr11, del 4 fritidshemmet.

47 1 kap. 3 § skollagen.

48 Skolinspektionen (2018).

En av personalen skriver i sitt enkätsvar:

Undervisning syftar på lärarledd aktivitet. Det är inte vad vi eftersträvar för alla barn på fritids även om många aktiviteter är ledda av vuxna.

Men trots att styrdokumentet alltså klargör att lärande i fritidshemmet ska ske på ett annat sätt än i grundskolan har vissa respondenter farhågor kring att den nya läroplansdelen kan tas som intäkt för att göra fritidshemmet alltför ”skolifierad”. En av personalen sammanfattar i enkätsvaren det flera ger uttryck för:

Det finns en risk med den nya läroplandelen att den missuppfattas som att det ska vara lektioner även på fritids.

En rektor uttrycker i enkäten att begreppet undervisning kan leda tanken fel hos skolhuvudmän och rektorer (och personal i fritidshem) utan tillräcklig kunskap om fritidshemmets uppdrag. Så här säger en annan rektor:

Upplevelsen är att fritidshemmets innehåll och uppdrag att utbilda har tydliggjorts. Den respons personalen ger är att det är tydligt vilket innehåll verksamheten ska ha samtidigt som det inte är lätt att genomföra med barn som kommer trötta efter en hel skoldag. Personalen upplever att den styr in fritidshemmet mot skola och därmed begränsar barnets eget intresse och friutrymme att aktivera sig på egen hand.

Intervjupersoner diskuterar också dessa farhågor. Men när vi ställer följdfrågor visar det sig att ingen av personalen som vi intervjuar har uppfattat det som att själva innehållet i läroplansdelen egentligen styr mot att fritidshemmet ska bli mer ”skolifierad”. Vissa menar att det nog är en fråga om kultur, de som är kritiska vill genom motståndet mot undervisningsbegreppet markera avstånd från den lektionsstyrda grundskolan. Andra menar att det är en fråga om ledarskap där rektor måste se till att fritidshemmets undervisning inte blir för grundskolelikt, något som kräver förståelse av fritidshemmets uppdrag enligt samma intervjupersoner. Enligt våra intervjupersoner är problemet således inte själva innehållet i läroplansdelen utan signalvärdet i att det överhuvudtaget finns en läroplansdel för fritidshemmet där begrepp som ”undervisning” och ”lärare” används istället för ”lärande” och ”fritidspedagog”. Detta är något som helt enkelt utmanar föreställningar om vad fritidshemmet ska vara. Samma diskussion finns kring begreppen fritidspedagog respektive lärare i fritidshem. Formellt har det inte utbildats fritidspedagoger sedan 2001 års reform av lärarutbildningarna.⁴⁹ Men begreppet fritidspedagog är fortfarande vanligt förekommande. I enkätens fritextsvar förekommer det kritik från de som menar att fritidshemspedagogiken och fritidshemmets särart riskerar att försvinna när ”alla ska vara lärare”.

Flera intervjupersoner invänder dock mot detta synsätt och menar att vara lärare helt enkelt handlar om att arbeta målstyrt och att planera och utvärdera det man gör relativt uppdraget i styrdokumentet. Den här gruppen ser alltså ingen motsättning mellan att vara lärare och ha sin huvudsakliga uppgift och intresse i fritidshemmet.⁵⁰

49 Mellan 1993 och 2001 benämndes utbildningen barn- och ungdomspedagogisk examen med inriktning mot arbete som fritidspedagog.

50 Se till exempel Ackesjö, Nordängler, Lindqvist (2016a).

Olika tolkningar av det kompletterande uppdraget

En del enkätsvar och intervjuer har givit uttryck för att den nya läroplansdelen kan innebära för mycket styrda aktiviteter. En svarande skriver exempelvis:

Det låter fint med den nya läroplanen och rektorerna arbetar hårt med implementering. De arbetar så hårt att de inte uppfattar hur verkligheten egentligen ser ut: Barn vill inte vara /bli sysselsatta hela tiden. De får nog i skolan, behöver få välja fritt, gå undan och bara vara och leka. Men å andra sidan verkar ingen ha förstått det på Skolverket heller! Vi ska aktivera, servera och sysselsätta barnen in absurdum!

En annan tolkning av fritidshemmets kompletterande uppdrag är att grundskolan kompletteras med andra lärandeformer, genom fritidshemspedagogiken. Det kan exempelvis göras genom utforskande och praktiska arbetsätt där både tanke och kropp aktiveras.⁵¹ Utöver elevernas tid i fritidshemmet kan fritidspedagogiken också inkorporeras under skoltiden. Det kan, som vi beskriver nedan, exempelvis ske genom att personalen i fritidshemmet bidrar med sin kompetens i klassrummen eller under rasterna.⁵²

Utökad skoldag

I förarbetena till skollagen berörs möjligheten att bedriva verksamhet inom fritidshemmets ram under schemalagd skoltid. Ofta kallas det utökad skoldag eller i dagligt tal ”skolfritids”. Tanken är alltså att undervisning ska kunna bedrivas utifrån läroplanen för fritidshemmet och med fritidshemmets pedagogik under den schemalagda skoldagen. Skolplikten omfattar inte bara den minsta garanterade undervisningstiden utan också den tid därutöver som huvudmannen beslutar. Sådan tid kan, enligt propositionen, avse insatser i skolan under ledning av fritidshemmets personal. Vidare framgår att den totala schemalagda tiden måste rymmas inom vad som föreskrivs om högsta antal timmar per dag som eleverna är skyldiga att delta i.⁵³ Men hur detta ska göras specificeras inte i styrdokumentet, det står enbart att det är viktigt att rektor är tydlig med personalens roller och uppdrag.⁵⁴ Ofta handlar det i praktiken att ena halvan av klassen har ”fritidstid” medan den andra halvan har ”lektionstid”.

För att kartlägga förekomsten av så kallad utökad skoldag har vi frågat rektorerna om de har förlängt skoldagen för alla elever. En utökad skoldag där undervisningen i delar bedrivs utifrån läroplanen för fritidshemmet innebär att också de elever som inte är inskrivna på fritidshemmet får ta del av undervisning som genomförs utifrån fritidshemspedagogiken. 21 procent av rektorerna svarar att de har en utökad skoldag medan 78 procent svarar att inte har det. Det är något vanligare att förlänga skoldagen på större fritidshem och på fritidshem i storstäder och storstadsnära kommuner jämfört med fritidshem med färre elever och fritidshem belägna i övriga kommungrupper.⁵⁵

51 Skolverket (2016a).

52 Hansen Orwehag, M. (2015).

53 Prop. 2009/10:165, s.403. Se också Skolverket (2014).

54 Hansen Orwehag, M. (2015).

55 Med större fritidshem avses fler än 150 elever på skolans fritidshem. Med kommungrupp avses SKL:s kommungruppsindelning från 2010. De övriga kommungrupperna är större städer och kommuner nära större stad, samt mindre städer/tätorter och landsbygdskommuner.

Ansvar för rasterna utifrån läroplansdelen för fritidshemmet

I en av de skolor vi har genomfört intervjuer i har skolledningen valt att formulera ansvaret för social fostran och utvecklandet av värden genom att ge fritidspersonalen ett uttalat uppdrag att ansvara för rasterna. Av enkätens fritextsvar framkommer att samma idéer kring fritidshemmets ansvar för rasterna har fått fäste på flera håll. I den skolan vi besökte har det enligt de intervjuade fått flera positiva resultat. Förutom att eleverna upplever rasterna som roligare när det erbjuds ett planerat innehåll så minskar konflikterna eleverna emellan. Rektorn beskriver här det senare:

Förut var det det här att fritidspersonalen blir någon slags hjälpfröken...Nu har vi sedan två år tillbaka gett dem ett rätt så tydligt uttalat uppdrag att de har ansvar för rastaktiviteterna. Och att vi ser att rasten är en så viktig del under skoldagen som har en så avgörande betydelse för hur det fungerar med elevens inläring... Det har ju fått jättebra effekter. Både i det att, är det konflikter som händer på rasten är det ni som är ute som ska följa upp och reda ut det och läraren ska stå beredd och ta emot och dra igång lektionen och.. ja, ha fullt fokus på undervisningen och inte försöka lösa något som de inte har varit en del av. Och det var en tanke som vi satte från början. Men det som blev som en bonus...det var det här att de har ju en oerhörd överblick för de är ute varje rast. Så de vet ju att nej, men nu i måndags var det en konflikt bland de här eleverna, så nu får vi vara särskilt uppmärksamma där.. och den överblick hade man ju inte när man hade rastvakter som var ute och turades om tio minuter. Nu har man ju en annan...överblick och helhetssyn.

Det handlar alltså om att istället för att ha mer traditionella rastvakter bedriva en planerad rastverksamhet utifrån läroplansdelen för fritidshemmet.⁵⁶

Läroplanen som utgångspunkt för undervisningen i fritidshemmet

Personalen utgår från läroplanens uppdrag när de planerar aktiviteter

Läroplansdelen för fritidshemmet är enligt majoriteten av personalen utgångspunkt när de planerar aktiviteter för verksamheten. 27 procent svarar att de gör det i mycket stor utsträckning och 52 procent i ganska stor utsträckning, sammanlagt 79 procent. Det kan relateras till en tidigare Skolverksrapport från 2017 *Lärarnas uppfattningar om gymnasieskolan efter 2011 års gymnasiereform*. I rapporten framgår det att 76 procent av ämneslärarna i gymnasieskolan utgår från läroplanen i stor utsträckning när de planerar undervisningen i sitt ämne. Trots att frågorna inte är helt jämförbara så överensstämmer andelen mycket väl med vad fritidshemspersonalen anger i vår enkät.⁵⁷

⁵⁶ Del 1 om skolans värdegrund och uppdrag, stycke 2.1 om normer och värden i läroplanen liksom Skolverkets kommentarmaterial till läroplanens fjärde del kan vara utgångspunkt för planering och genomförande av rastverksamheten.

⁵⁷ Styrdokumenten i gymnasieskolan har en annan struktur än i fritidshemmet. 97 procent av lärarna svarar att de också utgår från ämnesplanerna och 78 procent svarar att de utgår från examensmålen.

Hur mycket eleverna själva fritt får välja aktiviteter i fritidshemmet är något som rektorer och personal i enkäten problematiserar. Från fritextsvaren kan vi utläsa att personalen uttrycker olika uppfattningar. En del betonar att eleverna har rätt att välja och det är fritidshemmets uppgift att erbjuda olika aktiviteter. Andra pekar mer på att det är lärarna i fritidshemmet som ska styra utbudet av aktiviteter utifrån styrdokumentet. En tredje grupp uppger att de styr utbudet utifrån verksamhetens förutsättningar. Det kan handla om att ha tillgång till natur, om fritidshemmet har kök, eller tillgång till idrottssal etc. Andra faktorer som avgör vilket utbud av aktiviteter som kan erbjudas och som lyfts i fritextsvaren är elevgruppsstorlek, personaltäthet och antal elever i behov av särskilt stöd.

I enkäten undersökte vi i vilken utsträckning personalen genomför aktiviteter utifrån kunskapsområden som är angivna i det centrala innehållet i läroplanen och Skolverkets kommentarmaterial (se tabell 7).⁵⁸

Tabell 7. I vilken utsträckning får eleverna på ert fritidshem... Andel i procent. Svarsandel: 37 procent.*

	I mycket stor utsträckning	I ganska stor utsträckning	I ganska liten utsträckning	I mycket liten utsträckning eller inte alls	Vet inte
möjlighet att kommunicera med ord, begrepp och fraser i samband med en uppgift?	15	50	27	5	3
möjlighet att använda matematik i de vardagliga aktiviteterna på ert fritidshem?	11	44	37	6	2
möjlighet att ta del av naturupplevelser i olika utomhusmiljöer utöver skolgården?	29	41	25	3	1
möjlighet genom skapande och estetiska uttrycksformer uttrycka sina känslor, tankar och åsikter?	29	54	13	2	1
får ta del av kulturupplevelser?	5	25	49	20	1
möjlighet att komma i kontakt med föreningslivet i närområdet?	7	21	45	25	2

* I några frågor överstiger totalen 100 procent på grund av avrundningar.

58 Skolverket (2016a).

Trots att svarsandelen är förhållandevis låg i personalenkäten indikerar tabell 7 att tyngdpunkten för arbetet ligger på skapande och estetiska uttrycksformer relaterat till andra områden. En majoritet av fritidshemspersonalen anser att de i mycket stor utsträckning, eller i ganska stor utsträckning ger eleverna möjlighet att genom skapande och estetiska uttrycksformer uttrycka sina känslor, tankar och åsikter. Det är även vanligt att personalen svarar att de ger eleverna möjlighet att ta del naturupplevelser utöver skolgården. Medan det är ovanligare att personalen arbetar med att eleverna får ta del av kulturupplevelser eller att eleverna i deras fritidshem får möjlighet att komma i kontakt med föreningslivet i närområdet. 70 procent svarar att eleverna i ganska eller mycket liten utsträckning får möjlighet att komma i kontakt med föreningslivet. Nästan lika många, 68 procent, svarar att de i ganska eller mycket liten utsträckning arbetar med att eleverna får ta del av kulturupplevelser. Även om en majoritet svarar att eleverna får möjlighet att använda matematik i de vardagliga aktiviteterna är det värt att notera att 43 procent uppger att det är mer sällsynt. Dessutom anger en knapp tredjedel att man i liten utsträckning erbjuder eleverna möjlighet att kommunicera med ord, begrepp och fraser i samband med en uppgift. Det är ett område som anses särskilt viktigt för nyanlända och flerspråkiga elever.⁵⁹

Fritidshemmets kompensatoriska uppdrag

Fritidshemmen ska precis som grundskolan arbeta kompensatoriskt, det vill säga ta hänsyn till elevernas olika behov och sträva efter att uppväga skillnader i elevernas förutsättningar att tillgodogöra sig utbildningen.⁶⁰

Rektorerna fick besvara följande enkätfråga: I vilken utsträckning anser du att fritidshemmet på din skola arbetar med att uppväga skillnader i elevernas förutsättningar? En majoritet, tre av fyra, anger att de i mycket eller ganska stor utsträckning arbetar med att uppväga skillnader i elevernas förutsättningar. Men en dryg fjärdedel svarar att deras fritidshem i ganska eller mycket liten utsträckning arbetar med att uppväga sådana skillnader. Frågan i sig är generell. Men vi ställde också en följdfråga där de svarande uppmanades att ge konkreta exempel på hur de arbetar med att uppväga skillnader. Nedan beskriver vi olika exempel som förekommer i enkätsvaren.

Aktiviteter med kompensatoriskt syfte

Fritidshemmen kan arbeta för att kompensera skillnader mellan elever genom att till exempel prioritera språkutveckling, kulturupplevelser, kontakter med föreningsliv etc.⁶¹ Tidigare undersökningar från Skolverket visar att elever med gynnsam socioekonomisk bakgrund presterar bättre än elever med mindre gynnsam bakgrund i läsförståelse.⁶² Just aktiviteter med anknytning till läsning är något som många av rektorerna tar upp i sina kommentarer. Det handlar bland annat om att göra regelbundna besök på folkbiblioteket eller att skolbibliotekarien har förlagd arbetstid under fritidshemstid och har i uppdrag att

59 Se t.ex. Skolverket (2018b).

60 1 kap. 4 § skollagen.

61 Se till exempel Andishmand (2017) som menar att det kan ifrågasättas om fritidshemmet i praktiken har möjlighet att kompensera för skillnader i barns uppväxtvillkor.

62 Skolverket (2017b).

aktivt samarbeta med fritidshemmet. Flera rektorer lyfter också värdet av högläsning i mindre grupper och möjlighet att reflektera över det man har läst. Vi försöker erbjuda aktiviteter som vi misstänker att vissa av våra barn inte blir erbjudna på annat sätt, säger en av rektorerna. Några rektorer och personal har uttryckt missnöje med att regeringens och Skolverkets satsning *Läsluft* inte riktar sig till fritidshemmet, en fråga som togs upp i del 1 i denna rapport.

Läsläsning är ytterligare en aktivitet som rektorer uppger att fritidshemmen erbjuder ur ett kompensatoriskt perspektiv. Det bör noteras att aktiviteten läsläsning inte har direkt stöd i läroplanen för fritidshemmet. Samtidigt som det är positivt att fritidshemmet kan erbjuda en tyst lokal där elever som inte får läsro hemma, eller har lång vistelsetid på fritidshemmet, kan få göra läxor. Det kan också handla om språkstöd som elevernas vårdnadshavare i vissa fall inte har möjlighet att ge och där fritidshemmet kan stötta utifrån det kompensatoriska uppdraget.⁶³ Ett antal rektorer lyfter också att det egna fritidshemmet medvetet satsar på extra hög kvalitet på aktiviteterna under loven ur ett kompensatoriskt perspektiv. Dock finns det rektorer som i enkätsvar lyfter fram att kvaliteten i deras fritidshem snarare är sämre på loven på grund av hög andel vikarier.

Extra anpassningar och särskilt stöd finns inte alltid i fritidshemmet

Av skollagen framgår att regleringarna om extra anpassningar och särskilt stöd också omfattar fritidshemmet.⁶⁴ I intervjuer har vi sett flera exempel på att fritidshemmet är en del av skolans arbete kring extra anpassningar och särskilt stöd. Till exempel genom att lärare i fritidshemmet ingår i skolans elevvårdsteam. Eller att lärare i fritidshemmet precis som lärare i grundskolan får möjlighet att delta i satsningar för att höja kompetensen kring att skapa en tillgänglig lärmiljö för alla elever. Det handlar framför allt om att alla elever ska kunna vara delaktiga. Detta genom att undervisningen i fritidshemmet anpassas så att den blir fysiskt, socialt och pedagogiskt tillgänglig så att alla elever, oavsett förutsättningar, kan ta del av den.

Samtidigt är det vanligare att i både intervjuer och fritextsvar påtala bristande resurser för elever i behov av särskilt stöd som ett problem för den enskilda eleven, gruppen och för arbetsmiljön. En tidigare undersökning från Skolverket, *Tillgängliga lärmiljöer*, visar att knappt hälften av eleverna inte alltid får extra anpassningar eller särskilt stöd i fritidshemmet trots att de har behov av det.⁶⁵ Det behöver inte vara så att en elev som är i behov av extra anpassningar och särskilt stöd i grundskolan eller förskoleklassen också har behov av detta i fritidshemmet. Men ofta sammanfaller behovet. Intervjuer och fritextsvar beskriver att för vissa elever kan fritidshemmets mer ostrukturerade verksamhet, större elevgrupper och i vissa fall höga personalomsättning innebära extra stora utmaningar.

Såväl personal som rektorer uttrycker i fritextsvaren att mycket av personalens tid går till elever i behov av särskilt stöd. De menar att fritidshemspersonalen

63 Se till exempel Närvänen & Elvstrand (2014).

64 3 kap. 2–3 §§ skollagen.

65 Skolverket (2016c). 45 procent av rektorerna anger att det bara stämmer till viss del eller inte alls att elever i behov av särskilt stöd får särskilt stöd i fritidshemmet på den egna skolenheten om behov finns. Liknande svar ges av både rektorer och specialpedagoger/speciallärare vad gäller extra anpassningar i fritidshemmet.

borde ha samma typ av stödresurser som de har i grundskolan och/eller förskoleklassen. Det påtalas också att utbildad personal eller vikarier kan ha extra svårt att möta de behov som till exempel elever med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar kan ha. Vilket leder till att dessa elever kan få en lärmiljö som inte fungerar för dem, något som i sin tur kan få negativa konsekvenser för eleven och dess vårdnadshavare. Ofrånkomligen påverkas resten av verksamheten också av att elever i behov av särskilt stöd inte får det stöd de behöver. En intervjuperson säger så här:

De i ettan, de kanske har fem elever med särskilda behov och ingen resurs för det och de har lika mycket personal som vi har fast deras barn är mer krävande. Och då blir det bara förvaring.

Vi får också bilden av att specialpedagogernas arbete i skolan inte alltid omfattar fritidshemmet. Personal lyfter dessutom det egna behovet av kompetensutveckling kring till exempel att arbeta med elever med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar. Och hur det drabbar enskilda elever om specialpedagogiska perspektiv saknas i fritidshemmet.⁶⁶ Skolverket har sedan år 2015 regeringens uppdrag att genomföra ett så kallat specialpedagogiklyft. Lärare i fritidshem ingår inte i satsningen.⁶⁷

Rätt till plats i fritidshem

Elever ska erbjudas utbildning i fritidshem i den omfattning som behövs beroende på vårdnadshavarnas arbete eller studier. I skollagen står det också att elever har rätt till fritidshem om de har ett eget behov eller beroende på familjens situation i övrigt.⁶⁸ Det är kommunen som ansvarar för att eleverna erbjuds utbildning i fritidshemmet. Enskilda huvudmän får bidrag från kommunen för varje elev och grundbeloppet bestäms utifrån samma grunder som kommunen tillämpar.⁶⁹ Sedan kan enskilda huvudmän erbjuda fritidshem till elever oavsett vilken ersättning de får från kommunen.

Vi har frågat huvudmännen om deras skolor erbjuder fritidshem till barn vars föräldrar varken arbetar eller studerar.

Tabell 8. Andel skolhuvudmän som erbjuder fritidshem till barn vars föräldrar varken arbetar eller studerar, andel i procent. * Svarsandel: 74 procent.

	Kommunal	Enskild	Total**
Ja, alla föräldrar som så önskar får skriva in sina barn i fritidshemmet	17	48	36
Ja, barn till föräldrar som är arbetslösa	16	15	16
Ja, barn till föräldrar som är föräldralediga	9	12	11
Nej	62	35	45

* Totalen överstiger 100 procent pga. flera svarsalternativ är möjliga.

** Andelen som inte besvarat frågan redovisas inte i tabellen, rör sig om 2 procent av huvudmännen.

⁶⁶ Se till exempel Hellberg, Kristina (2017).

⁶⁷ Regeringsbeslut 2015-12-10.

⁶⁸ 14 kap. 3–8 §§ och 25 kap. 5 § skollagen.

⁶⁹ 14 kap. 3, 15–16 § skollagen.

Knappt hälften av huvudmännen, 45 procent, svarar att de elever vars vårdnadshavare är föräldralediga eller arbetslösa inte erbjuds plats i fritidshemmet.⁷⁰ Det kan relateras till att 85 procent av 6–9-åringarna var inskrivna hösten 2017.⁷¹

Det är en högre andel av de enskilda huvudmännen som erbjuder fritidshem till alla föräldrar som önskar att skriva in sina barn, 48 procent jämfört med 17 procent av de kommunala huvudmännen. Den här undersökningen ger ingen förklaring till varför en högre andel av de enskilda huvudmännen erbjuder fritidshem till alla elever.

Skillnader i hur skolhuvudmän tolkar skollagens skrivning om vilka elever som erbjuds fritidshem

I enkäten har huvudmännen kunnat berätta om vilken praxis de tillämpar för elever som inte har omedelbar rätt att bli inskrivna i fritidshemmet. Av fritextsvaren framgår att det finns en stor variation. Medan vissa huvudmän helt enkelt uppger att barn till föräldralediga och arbetslösa inte har rätt till fritidshem berättar andra att man följer skollagen såtillvida att rektor kan besluta om undantag vid behov. Fritextsvaren visar att det bland rektorerna skiljer sig åt i vilka situationer man bedömer att elever anses ha eget behov. Det kan också skilja sig åt i vilken utsträckning huvudmannen och/eller skolan aktivt informerar vårdnadshavare att det finns möjlighet att ansöka om fritidshem även för de elever som inte har omedelbar rätt.

I intervjuer framkommer olika aspekter av frågan. Personalen ser fördelar med färre elever i grupperna. Det handlar inte om att dessa intervjupersoner missunnar vissa barn deltagande i fritidshemmets verksamhet, utan att lokal- och personalsituationen är ansträngd. Samtidigt som andra menar att det är principiellt fel att låta enskilda elever bli missgynnade för att inte somliga huvudmän väljer att prioritera rätten till fritidshem för alla elever. Om vi tror på kvaliteten i vår verksamhet måste vi ju vilja att alla elever får ta del av den, säger en av intervjupersonerna.

Intervjupersoner påpekar också att det är stor risk att barn, framför allt i F–3, hamnar utanför den sociala gemenskapen när den absoluta majoriteten av klasskamraterna är i fritidshemmet under eftermiddagstid. Ett av fritidshemmets syften är att främja allsidiga kontakter och social gemenskap. Om en skola endast erbjuder den minsta garanterade undervisningstiden innebär det att en elev får tre timmar undervisning per dag i förskoleklass och 3,5 timmar i årskurs 1.⁷²

”När jag växte upp fanns det andra barn som lekte på gatan, men så är det inte längre”, säger en av de intervjuade. Notera att intervjupersoner som förespråkar att alla barn ska ha rätt att ta del av fritidshemmets verksamhet också lyfter barns rätt till hemmiljö och tid med sina familjer. Det handlar alltså inte om att personal anser att barn till föräldrar som av olika anledningar inte arbetar eller studerar i normalfallet bör vara i fritidshemmet obegränsat antal timmar.

70 Av fritextsvaren har det också visat sig att det finns olika praxis vad gäller barn till vårdnadshavare som är sjukskrivna.

71 Skolverket (2018a).

72 9 kap. 7 § skollagen, 7 kap. 17 § skollagen, samt 3 kap. 2 § skolförordningen.

Samverkan och övergång mellan fritidshemmet och skolan

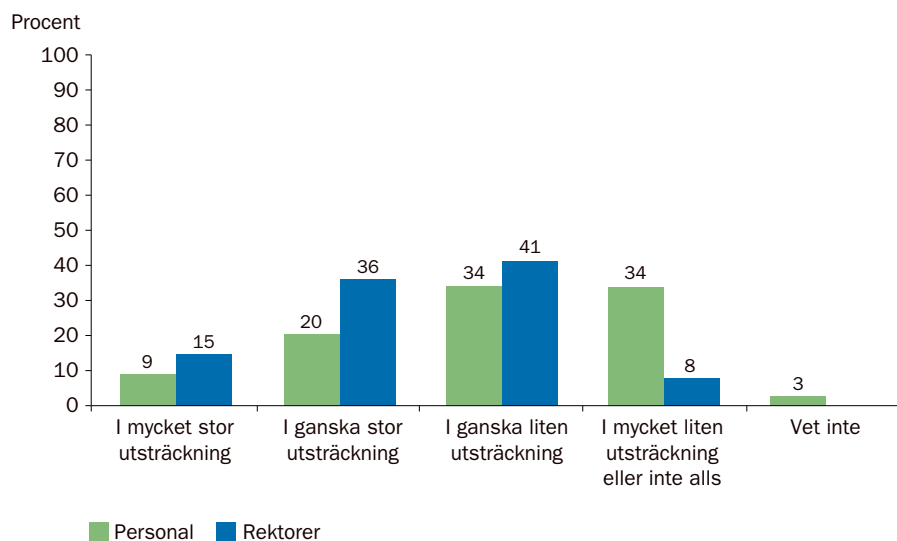
I samband med att regeringen gav Skolverket i uppdrag att ta fram en ny läroplansdel för fritidshemmet fick myndigheten också i uppdrag att revidera regleringen kring samverkan och övergång.⁷³ I förra kapitlet berörde vi bland annat fritidshemmets relation till grundskolan, genom det kompletterande uppdraget. I följande kapitel går vi närmare in på det praktiska samarbetet mellan skolan och fritidshemmet samt övergångar mellan fritidshemmet och grundskolan/förskoleklassen utifrån fritidshemmets perspektiv. I enkätresultaten har det inte gått att urskilja vilka svar som avser samverkan med grundskolan respektive förskoleklassen. Därför använder vi det mer generella begreppet skolan i det här kapitlet.

Samverkan

Lärare i fritidshem är kritiska till samverkan mellan fritidshemmet och skolan

I enkätundersökningen har Skolverket frågat både personal och rektorer om samarbetet mellan grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet. Eftersom svarsandelen i personalenkäten är 37 procent bör jämförelsen tolkas med försiktighet.

Diagram 7. I vilken utsträckning samarbetar lärarna i grundskolan/förskoleklassen med er i fritidshemmet om undervisningen/verksamheten i fritidshemmet? Andelar i procent. Svarsandelar: rektor: 65 procent, personal: 37 procent.*

* Till rektorerna formulerades frågan så här: "I vilken utsträckning samarbetar lärarna i grundskolan och förskoleklassen med personalen i fritidshemmet om undervisningen/verksamheten i fritidshemmet?"

73 Regeringen (2015-01-15).

Diagram 7 visar att den vanligaste uppfattningen bland rektorer är att de olika lärargrupperna samarbetar i ganska liten utsträckning (41 procent) eller i ganska stor utsträckning (36 procent).⁷⁴ Rektorer på fristående skolor uttrycker sig mer positivt om hur samarbetet fungerar jämfört med rektorer på kommunala skolor. Till exempel svarar 29 procent av rektorerna på fristående skolor att de olika lärargrupperna samarbetar i mycket stor utsträckning. Motsvarande andel bland rektorer på kommunala skolor är 12 procent.

Personalen uttrycker sig generellt mer negativt än rektorerna. Sju av tio av fritidshemspersonalen menar att lärarna i grundskolan/förskoleklassen i ganska eller mycket liten utsträckning (eller inte alls) samarbetar med personalen i fritidshemmet om undervisningen/verksamheten i fritidshemmet.

Samtidigt har nästan tre av tio en positiv bild av samarbetet. Vi fick ta del av flera sådana exempel i intervjuerna. Så här sade en intervjuperson:

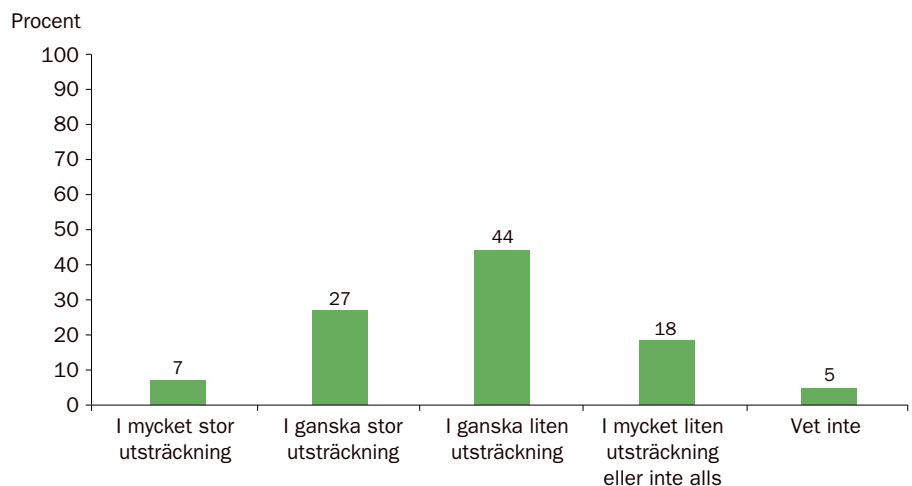
När skolan har till exempel rymden eller olika teman så kör de den teoretiska delen och fritids kör den praktiska delen på eftermiddagen. Så vi samverkar ju så.

Intervjupersonen ger uttryck för ett exempel på när fritidshemmet kan ta vidare det man gör i skolan men på ett mer utforskande och praktiskt sätt i enlighet med fritidshemmets undervisningsuppdrag.

Rektor ansvarar för att samverkan kan fungera

Det är rektors uppgift att leda och samordna det pedagogiska arbetet vid skolenheten.⁷⁵ Därför är det rektors ansvar att organisera arbetet så att samarbete mellan fritidshemmet och skolan möjliggörs. I enkäten frågar vi personalen i vilken utsträckning de anser att rektor skapar sådana möjligheter.

Diagram 8. Andel av personalen som svarar att rektor skapar möjlighet till samarbete mellan personalen i fritidshemmet, grundskolan och förskoleklassen på skolan. Andel i procent. Svarsandel: 37 procent.

74 Det skiljer sig enbart en procent mellan svarsalternativen ”i ganska liten” och ”i ganska stor” utsträckning när man tar hänsyn till konfidensintervallen.

75 2 kap. 9§ skollagen.

Diagram 8 visar att drygt sex av tio av personalen uppger att rektor i ganska liten eller i mycket liten utsträckning skapar möjligheter till samarbete mellan personalen i skolan och fritidshemmet.

En rektor som vi har intervjuat, som får representera det flera har givit uttryck för, menar att orsaken till att samverkan med fritidshemmet ofta uteblir är att flertalet av fritidshemspersonalen är obehöriga och saknar kompetens för uppgiften. Det i sig leder till att samarbetet sker på skolans villkor. En annan orsak är enligt vissa rektorer att lärare i skolan inte har samverkansuppdraget helt klart för sig utan tänker att det är fritidshemmet som ska samverka med skolan.

En del rektorers enkätsvar tyder på att de tolkar regleringarna om samverkan mellan fritidshemmet och skolan som att fritidshemspersonalen på olika sätt ska stötta lärarna i grundskolan under skoldagens lektionstid. Något som enligt dessa rektorer leder till att personalen i fritidshemmet får kunskap om vad som sker i skolan och därefter kan utveckla eventuella teman i fritidshemmet. Att både rektorer och personal i vissa fall tolkar fritidshemmets kompletterande uppdrag som ensidigt och att fritidshemspersonalen ska assistera läraren beskrivs så här av en rektor:

Jag uppfattar att vissa lärare ser fritidspersonalen som lärarassistenter och också blir irriterade över att fritidspersonalen behöver ägna tid åt sitt uppdrag. Vissa lärare har svårt att undervisa klassen själv, utan fritidspersonal närvarande. Jag uppfattar också att vissa lärare har svårt att låta fritidspersonalen undervisa eleverna, utan vill hellre ge dem okvalificerade uppgifter.

Vissa fritextsvar i enkäterna uttrycker att lärarna i skolan har för lite kunskap om fritidshemmet. En rektor skriver exempelvis att lärarna bör ha mer information om den reviderade läroplanen och utifrån den förstå hur de kan nyttja varandras resurser bättre.

Fritidshemspersonalens status och arbetsuppgifter i skolan

Att fritidshemspersonalens uppgifter varierar under den obligatoriska delen av skoldagen visar både intervjuerna och enkätundersökningen. Vissa beskriver det som att de hjälper till rent allmänt under lektionerna. Andra har en mer definierad roll som assistent/resurs åt enskilda elever i behov av särskilt stöd.

Intervjuerna visar också att fritidshemspersonalen, behöriga såväl som obehöriga, arbetar som vikarier i förskoleklassen eller grundskolan. Om personens tjänst är planerad på så sätt att den ger utrymme för att vikariera kan den lösningen vara effektiv för alla parter. Eleverna får möta en vuxen de redan känner och den vikarierande personen har i sin tur kännedom om eleverna såväl som skolans rutiner. Intervjuer och enkätsvar visar dock att vikariatiden ofta inte är en del av tjänsten, till exempel får schemalagd planeringstid istället prioriteras bort.

Nuvarande lärarutbildning med inriktning mot fritidshem ger behörighet att undervisa i något praktiskt eller estetiskt ämne F-6 (ofta bild, idrott och hälsa eller musik).⁷⁶ Intervjuer och enkätsvar visar att det, förutom mervärdet det ger att lärare i fritidshem har den kompetensen, också leder till utmaningar för

⁷⁶ Prop. 2009/10: 89, s. 22.

fritidshemmet. Det handlar enligt intervjupersoner i grunden om svårigheter att rekrytera ämneslärare i praktisk-estetiska ämnen i grundskolan. Därför väljer vissa rektorer att organisera verksamheten så att lärare i fritidshem till stor del schemaläggs i grundskolan. I vissa fall så mycket att de inte hinner delta i fritidshemmets undervisning i tillräcklig utsträckning.

Svaren i vår enkät tyder också på att fritidshemspersonalen upplever att de inte har lika hög status som annan personal i skolan. I enkäten ställer vi en fråga till fritidshemspersonalen om hur de tycker att de värderas jämfört med personalen i grundskolan och förskoleklassen. 65 procent anger att personalen i grundskolan värderas högre än personal i fritidshemmet. Men ungefär en tredjedel anser att det inte är någon skillnad på hur personalgrupperna värderas. 18 procent svarar att personalen i förskoleklassen värderas högre än personalen i fritidshemmet.⁷⁷

En av de svarande i personalenkäten illustrerar upplevelsen av att grundskolans verksamhet värderas högre än fritidshemmet.

Som sagt skolgången prioriteras alltid först, så fritids är ofta en resurs i klassrummet och ibland även som elevassistent vilket är synd, för vi på fritids får aldrig extra resurs för en elev med särskilda behov, men i klassrummet är det en självklarhet. Fritids har alltså barngrupp hela dagen, sen ska vi bedriva en pedagogisk fritid vilket blir svårt och man är redan utmattad efter skoldagens slut. Problemet är att det tydligt värderas högre för lärarna än fritidspersonalen vilket skapar en ogemensamhet mellan fritids och skola.

Vissa av intervjuerna visar att personalen i fritidshem också är delaktiga i skolans arbetslag och bedriver undervisningen på mer jämlika villkor. Intervjupersoner vittnar om att det är givande att planera undervisningen tillsammans och att vara en del av arbetslaget.⁷⁸

I de allmänna råden för fritidshemmet framgår vikten av att rektor klargör vilken roll och uppdrag som fritidshemspersonalen har när den arbetar i grundskolan eller förskoleklassen.⁷⁹ En enkätrespondent skriver exempelvis:

Som fritidspedagog så har man mycket fokus på grundskolan; vara resurs, halvklass, idrott, värdegrundsarbete, rastvakt och mycket mer.

I fritextsvaren förekommer det en del olika åsikter och reflektioner kring samverkan från såväl rektorer som personal. Så här säger en rektor:

Det måste finnas ett ge och ta mellan fritidspersonal och lärare. En del lärare ser fritidspersonal i samverkan som sina hjälpredor vilket inte alltid skapar det bästa samarbetsklimatet. Fritidspersonal kan å sin sida se skolsamverkan som ett nödvändigt ont och gör därför inte sitt bästa för att bjuda till och vara tillmötesgående gentemot läraren.

77 Flera svarsalternativ är möjliga, därför överstiger totalen 100 procent.

78 Undervisning ska alltid bedrivas av behöriga lärare. Lärare med examen med inriktning mot arbete i fritidshem har till exempel generellt inte behörighet att undervisa i till exempel matematik eller svenska utifrån läroplanen för grundskolan.

79 Skolverket, (2014).

Övergångar

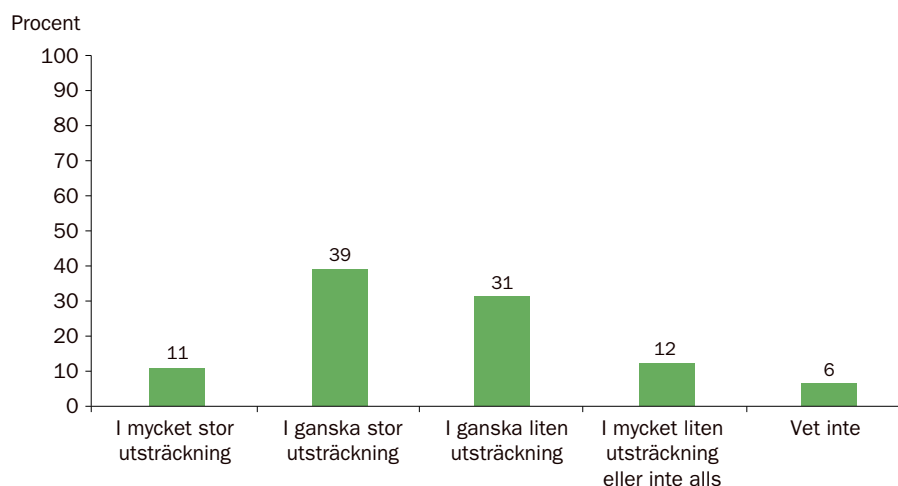
Inför övergångar ska de berörda skolformerna och fritidshemmet enligt den reviderade läroplanen utbyta kunskaper, erfarenheter och information om innehållet i utbildningen för att skapa sammanhang, kontinuitet och progression i elevernas utveckling och lärande. Läraren ska också särskilt uppmärksamma elever som är i behov av extra anpassningar och särskilt stöd.⁸⁰

Delad bild av fritidshemmets medverkan i övergångar

Barn i de lägre åldrarna är med om relativt många övergångar. Det är övergångar inom förskolan, från förskolan till förskoleklass, från förskolan till fritidshemmet och från förskoleklass till årskurs 1 samt ofta en ny avdelning på fritidshemmet. För vissa elever är övergången okomplicerad medan den för andra är mer utmanande.⁸¹

Vi har frågat personalen i fritidshemmet i vilken utsträckning de tycker att fritidshemmet är involverade i arbetet vad gäller elevers övergångar.

Diagram 9. Andel personal som tycker att fritidshemmet är involverade i arbetet med övergångar. Andel i procent. Svarsandel: 37 procent.

Cirka hälften av personalen menar att de i mycket stor eller ganska stor utsträckning tycker att fritidshemmet är involverade i arbetet vad gäller elevers övergångar. Samtidigt är det nästan lika många som menar att de i ganska eller mycket liten utsträckning är involverade.

Från personalens svar i enkäten bekräftas att det inte är självklart att fritidshemmet är en del av de forum där övergångar diskuteras. På de flesta skolor vi har besökt beskriver personalen att det inte finns några uttalade rutiner för hur fritidshemmets personal ska vara delaktiga i elevernas övergångar.

Rektorerna ger en delvis annan bild. Majoriteten av rektorerna, 73 procent uppger att fritidshemmet är involverat i elevers övergångar. Enligt de allra flesta rektorerna, tre av fyra, finns det rutiner på skolan för att skola in elever på fritidshemmet. Det är något färre rektorer på skolor i storstäder eller storstadsnära

80 Läroplanen för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet, Lgr11, stycke 2.5 övergång och samverkan.

81 Se till exempel Ackesjö (2016b).

kommuner som har rutiner på plats, 67 procent, jämfört med cirka 80 procent i de övriga kommungrupperna.⁸²

En av de huvudmän vi intervjuade menar att fritidshemmets personal visserligen är involverade i arbetet med övergångar men anser att man behöver tydliggöra fritidshemmets roll och ansvar. Till exempel heter den kommungemensamma riktlinjen hos intervjupersonens skolhuvudman *Övergång mellan förskola och förskoleklass* och inkluderar inte fritidshemmet. Intervjupersonen erfar, vilket fler beskriver i enkätsvar, att det också finns risk att andra lärargrupper inte informerar personal i fritidshemmet om en elev är i behov av extra anpassningar eller särskilt stöd.

Fritidshemmet ofta det första mötet med skolan

För många 5–6-åringar som ska börja förskoleklass blir fritidshemmet det allra första mötet med skolan. Intervjuundersökningen och fritextsvar i enkäten visar att det skiljer sig åt på såväl huvudmänna- som skolnivå hur välplanerat detta första möte blir. Det finns skolor som informerar vårdnadshavare om kommande skolstart i förskoleklass i slutet av augusti och endast i förbigående tillägger att barnen dessförinnan visserligen kan ha rätt till fritidshem men att det inte är ordinarie personal på plats. Hos någon av de skolhuvudmän vi har intervjuat finns tvärtom en rutin för hur nya elever ska tas emot på ett välplanerat sätt i fritidshemmet. Vid dessa fritidshem handlar det till exempel om att viss ordinarie personal är i tjänst från början av augusti. Det kan också handla om att erbjuda organiserad inskolning och/eller avsätta tid för samtal med vårdnadshavare om hur deras barn har upplevt de första dagarna i den, för många, nya miljön.

Intervjuundersökningen visar vidare att lärare i förskoleklass ofta arbetar strukturerat med att besöka förskolor och att de kommande eleverna i många fall får möjlighet att besöka förskoleklassen. Dock har fritidshemmet sällan varit en del av den rutinen.

82 De övriga kommungrupperna är större städer och kommuner nära större stad, samt mindre städer/tätorter och landsbygdskommuner, enligt SKL:s kommungruppsindelning (2010).

Förutsättningar för att implementera läroplansdelen för fritidshemmet

Rektorer och huvudmän har ansvar för att skapa förutsättningar för att personalen i fritidshemmet ska kunna uppfylla sitt uppdrag. Implementeringen av läroplansdelen för fritidshemmet främjas av att vissa strukturella förutsättningar är uppfyllda. Här avses till exempel personalens behörighet, personalens planeringstid, elevgruppsstorlek och lokaler. En annan förutsättning som har betydelse för implementering av läroplansdelen är om fritidshemmet ingår i det systematiska kvalitetsarbetet. Det är dessa förutsättningar som det här kapitlet handlar om.

Huvudmannens styrning genom kvalitetsarbete

Skolverkets allmänna råd om systematiskt kvalitetsarbete omfattar hela skolväsendet, inklusive fritidshemmet.⁸³ Skolinspektionen har pekat på att det saknas tydliga mål och regelbunden uppföljning av fritidshemmet bland de fritidshem de har granskat. Att verksamheten följs upp signalerar också fritidshemmets värde till rektorer och personal på skolorna.⁸⁴

Är fritidshemmen en synlig del i det systematiska kvalitetsarbetet?

Av enkätresultaten framgår att en övervägande andel av huvudmännen, cirka 70 procent, bedömer att uppföljning och utvärdering av fritidshemmets måluppfyllelse är en synlig del av det egna kvalitetsarbetet. Tjugo procent svarar i mycket hög utsträckning, medan hälften svarar i ganska hög utsträckning. Tabell 9 visar att en större andel av de enskilda huvudmännen uttrycker att fritidshemmet är en synlig del i deras systematiska kvalitetsarbete jämfört med vad de kommunala huvudmännen anger. Det är 40 procent av de kommunala huvudmännen som anger att fritidshemmet i ganska eller mycket liten utsträckning är en synlig del i det egna systematiska kvalitetsarbetet.

Tabell 9. Andel huvudmän som svarar att uppföljning och utvärdering av fritidshemmets måluppfyllelse är en synlig del av det egna kvalitetsarbetet. Andel i procent.* Svandsandel: 74 procent.

	Kommunal	Enskild	Total
I mycket stor utsträckning	17	22	20
I ganska stor utsträckning	42	55	50
I ganska liten utsträckning	38	20	27
I mycket liten utsträckning eller inte alls	2	2	2
Vet inte	0	1	1

* Andelen som inte besvarat frågan redovisas inte i tabellen, rör sig om 1 procent av huvudmännen.

83 Skolverket (2015b).

84 Skolinspektionen (2018).

Det kan relateras till rektorernas svar på samma fråga. Något mer än hälften av rektorerna, 58 procent, tycker att uppföljning och utvärdering av fritidshemmets måluppfyllelse är en synlig del av huvudmannens systematiska kvalitetsarbete. Det innebär att nästan fyra av tio av rektorerna menar att fritidshemmet endast i mycket eller ganska liten utsträckning är synligt i huvudmannens systematiska kvalitetsarbete.

I tabell 10 visar vi att en betydande andel av både huvudmän och rektorer svarar att de har formulerat uppföljningsbara mål för fritidshemmet. Skolverkets nationellt representativa undersökning bekräftar därmed inte vad Skolinspektionen har sett i sina granskningar, det vill säga att det saknas tydliga mål och regelbunden uppföljning av fritidshemmet. Samtidigt bygger Skolverkets frågor på egenrapporterade uppgifter från skolhuvudmannens sida.⁸⁵

Tabell 10. Andel huvudmän och rektorer som formulerat nedskrivna uppföljningsbara mål för fritidshemmets verksamhet. Andel i procent.*

	Huvudman**	Rektor
Målen utgår från Lgr11/Skolverkets allmänna råd för fritidshemmet	66	75
Målen utgår från skolhuvudmannens riktlinjer för fritidshemmet	35	30
Inga egna mål för fritidshemmet, integrerade i målen för grundskolan	18	13
Inga mål för fritidshemmet eftersom verksamheten inte omfattas av skolplikt	1	1
Annat	9	7
Svarsandelar	74	65

* Totalen överskrider 100 procent eftersom respondenterna kan ange flera svarsalternativ.

** Andelen som inte besvarat frågan redovisas inte i tabellen, det rör sig om 1 procent av huvudmännen.

Det vanligaste svaret för huvudmän och rektorer är att målen utgår från läroplanen och Skolverkets allmänna råd för fritidshemmet. Cirka en tredjedel uppger att de har mål som utgår från huvudmannens egna riktlinjer. Vissa huvudmän skriver i fritextsvaren att de saknar mål för fritidshemmen på huvudmannanivå, men att varje skola utvecklar lokala mål för sin fritidshemsverksamhet.

Att kvalitetsarbetet på fritidshemmets område har utvecklats som konsekvens av en kritisk skolinspektion är något som intervjupersoner på såväl huvudmannanivå som rektornivå påtalar. En huvudman påpekar till exempel att Skolinspektionens besök, ett par år tillbaka, blev startskottet för ett kvalitetsarbete för fritidshemmet. En rektor i en annan del av landet berättar att Skolinspektionens kritik hörsammades och fick skolhuvudmannen att prioritera uppföljning och utveckling av fritidshemmet. Tidigare låg i stort sett allt ansvar för fritidshemmets kvalitetsarbete på enskilda rektorer hos den huvudmannen.

⁸⁵ Notera att Skolinspektionen har ett annat uppdrag för sina kvalitetsgranskningar än vad Skolverket har för sina utvärderingar. Det leder till att urval och metoder ofta skiljer sig åt. I kvalitetsgranskningen från 2018 granskades till exempel 24 fritidshem.

Behörighet att undervisa i fritidshemmet

Att lärare har adekvat utbildning är viktigt för kvaliteten i undervisningen.⁸⁶ Det är statens ansvar att tillhandahålla behöriga lärare men skolhuvudmannen har ansvar för att anställa och behålla behöriga lärare. Man brukar tala om ett delat ansvar mellan stat och skolhuvudmän i lärarförsörjningsfrågor.⁸⁷

När lärarlegitimationsreformen kom omfattades inte de som har en äldre högskoleutbildning till fritidspedagog av möjligheten att erhålla lärarlegitimation.⁸⁸ Regleringen har dock ändrats så att äldre examen som är avsedd för utbildning i fritidshem (utbildning till fritidspedagog) nu också ger behörighet att undervisa i fritidshemmet. Regeringen betonar att det är av stor vikt för yrkets status och attraktivitet att det ställs krav på legitimation och behörighet för undervisning i fritidshemmet på samma sätt som för övrig undervisning i skolväsendet.⁸⁹ Från 1 juli 2019 är det endast den som har lärarlegitimation med behörighet för fritidshemmet som får bedriva och ansvara för undervisningen i fritidshemmet.⁹⁰

39 procent av personalen i fritidshem har en pedagogisk högskoleexamen. Här ingår förskollärare och grundskollärare som visserligen är utbildade för att arbeta med barn/elever i förskola eller skola men som inte har specifik utbildning för att arbeta i fritidshemmet. Enbart knappt en fjärdedel, 24 procent av de anställda i fritidshemmen är behöriga att undervisa i fritidshemmet.⁹¹ De 24 procenten består av personer som är utbildade till lärare i fritidshem eller till fritidspedagoger.⁹² Som jämförelse är behörigheten i förskoleklassen 84 procent och i grundskolan 71 procent.

Det finns inga statliga satsningar som särskilt syftar till att öka behörigheten i fritidshemmet. Den så kallade fritidshemssatsningen ska användas till att utöka antalet lärare eller förskollärare inklusive speciallärare eller fritidspedagoger eller motsvarande i förhållande till antal elever. Eller till att utöka antalet annan personal om det gör att lärarna i fritidshemmet därigenom i större utsträckning kan bedriva undervisning i fritidshemmet.⁹³

86 Se SOU 2017:35.

87 Se Skolverket (2018c).

88 Enligt SOU 2017:51 har ändå de flesta som har avlagt en äldre examen för arbete i fritidshem kunnat få lärarlegitimation då Skolverket ofta bedömt att utbildningen innehållit ämnesstudier i sådan omfattning att legitimation har kunnat meddelas med behörighet i fritidshem och något eller några skolämnen, SOU 2017:51 s. 204.

89 Prop. 2017/18: 194, s. 50.

90 Från och med augusti 2018 har behörighetsförordningen ändrats. Förordning (2011:326). t.o.m. SFS 2018:1498. Samt 2 kap 13§ skollagen och 2 kap 15 § skollagen.

91 Utifrån bearbetning av Skolverkets lärarregister och SCB:s utbildningsregister.

92 Mer korrekt ingår lärare med följande examen: grundlärare med inriktning mot fritidshem, lärarexamen (2011–), barn och ungdomspedagogiska programmet med inriktning mot fritidshemmet (2001–2011), fritidspedagogexamen (1991–93), fritidspedagoglinjen (1977–1991). Även vissa lärarexamina med fritidshem i benämningen ingår i definitionen, dessa har samkörts med högskoleregistret.

93 Förordning (2015:215). Förordningen avser de två statsbidragen lågstadiesatsningen och fritidshemssatsningen. Om en huvudman väljer att anställa annan personal än lärare är kravet dock att satsningen ska leda till att befintlig lärare får mer tid att bedriva undervisning. Den undervisningen ska bedrivas i fritidshemmet och inte i grundskolan eller förskoleklassen.

En huvudman diskuterar fritidshemssatsningen i enkäten:

Via fritidshemssatsningen kan vi söka statsbidrag för att öka personaltätheten på fritids, vilket är positivt (även om förfarandet med att söka alla olika statsbidrag är tidskrävande). I och med det kan vi öka kvantiteten av fritidshemspersonal men därmed inte sagt att kvaliteten och förmågan att arbeta utifrån läroplanen ökar. För att öka kvaliteten behövs andra insatser, t ex statsbidrag för barnskötare att utbilda sig till fritidspedagog. De få fritidspedagoger vi har kan inte axla det ansvaret på egen hand, de behöver kollegor som också förstår uppdraget. Bra förslag att det även kommer utfärdas legitimation för fritidspedagoger, det borde ha gjorts från början så att deras status hade räknats.

Förstelärare i fritidshem

Fritidshemmen omfattas inte av statsbidraget för karriärtjänster, det vill säga för att anställa förstelärare.⁹⁴ Vilket inte hindrar att skolhuvudmannen själv väljer att finansiera en sådan satsning, något som framkommer i några av våra intervjuer. I syfte att kartlägga hur vanligt det är med förstelärare i fritidshem frågade Skolverket om detta i den enkät som riktades till skolhuvudmännen.

Tabell 11. Andel huvudmän som svarar att de har inrättat förstelärartjänster med inriktning mot fritidshemmet. Andel i procent.*

	Kommunal	Enskild	Total
Ja	16	7	11
Nej	83	93	89

*Andelen som inte besvarat frågan redovisas inte i tabellen, rör sig om 1 procent av huvudmännen.

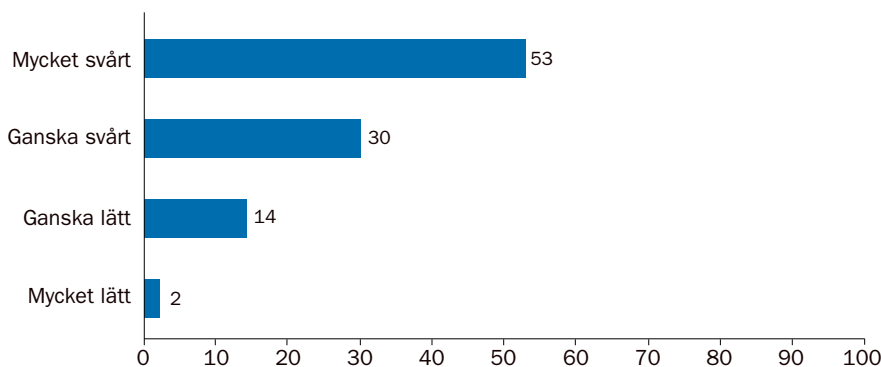
Elva procent av huvudmännen svarar att de har inrättat förstelärartjänster med inriktning mot fritidshemmet. Det är något vanligare bland kommunala huvudmän än bland enskilda.

⁹⁴ Förordning (2013:70). Viss del av bidragsramen i det så kallade lärarlönelyftet har dock kunnat gå till fritidspedagoger. Förordning (2016:100).

Svårigheter att rekrytera behörig personal

I enkätundersökningen har Skolverket frågat rektorerna hur lätt eller svårt de anser det är att rekrytera behörig personal till fritidshemmet.

Diagram 10. Hur lätt eller svårt är det att rekrytera högskoleutbildad fritidspedagoger/lärare i fritidshem på din skola? Andel rektorer i procent.* Svarsandel: 65 procent.

* Andelen som inte besvarat frågan redovisas inte i tabellen, det rör sig om 1 procent av rektorerna.

Av diagram 10 framgår det att 53 procent av rektorerna tycker att det är mycket svårt att rekrytera behörig personal till fritidshemmet. Ytterligare 30 procent tycker att det är ganska svårt. Det förekommer vissa skillnader i rektorernas svar utifrån sammansättningen av elever och personal på skolan. Enkätsvaren visar att rektorer på skolor med en lägre andel utbildad personal i högre utsträckning uppger att de har svårt att rekrytera behörig personal. Men även i en annan kategori av skolor, den med en lägre andel elever med högutbildade föräldrar, uttrycker rektorer att det är svårare att rekrytera högskoleutbildad personal.⁹⁵

De intervjuer vi har gjort bekräftar svårigheten för rektorer att rekrytera behörig personal. En rektor berättar till exempel att: ”när vi har en tjänst ute är det noll sökande som har utbildning”. Även skolhuvudmännen betonar svårigheten med att rekrytera utbildad personal till fritidshemmet och att det påverkar vilka möjligheter det finns för att kunna arbeta utifrån läroplanen. Det framkommer både i våra intervjuer och i enkät svar. Till exempel kommenterar en huvudman så här i sitt enkät svar:

Enligt Skolinspektionens rapport Undervisning i fritidshemmet utgör bristen på högskoleutbildad personal ett av hindren för ökad kvalitet i verksamheten. Som huvudman har vi kunnat se att denna brist inte bara försvårar det faktiska genomförandet på fritidshemmen utan bristen påverkar även förutsättningarna för rektorerna att leda den pedagogiska utvecklingen inom verksamheten. Många gånger är det svårt för helt utbildad personal att förstå innebörden i styrdokument med tillhörande stödmaterial. Utan sådan förståelse är det svårt att åstadkomma genomföranden i linje med styrdokumentens intentioner.

⁹⁵ Högutbildade föräldrar avser föräldrar med minst tre års eftergymnasial utbildning. En låg andel innebär att mindre än 35 procent av elevernas föräldrar har minst tre års eftergymnasial utbildning. I de två andra grupperna som kategoriseras som medelutbildade resp. högutbildade har 35–55 procent av elevernas föräldrar minst tre års eftergymnasial utbildning, samt fler än 55 procent av elevernas föräldrar har motsvarande utbildning.

Annan personal i fritidshemmet och personalomsättning

Precis som för förskolan finns det i skollagen ett undantag som medger att det i undervisningen i fritidshemmet får finnas annan personal med sådan utbildning eller erfarenhet att elevernas utveckling och lärande främjas.⁹⁶ Det gör att det är möjligt att tillsvidareanställa obehörig personal. I fritextsvar från rektorsenkäten påtalas att barnskötare som tar del av fortbildning och kompetensutveckling är en viktig beståndsdel i ett arbetslag med god kontinuitet. Men rektorer anställer dock även personer som saknar sådan utbildning eller erfarenhet som främjar elevernas utveckling och lärande (såsom det uttrycks i styrdokumentet) vilket både intervjupersoner och enkätrespondenter lyfter fram. Vissa av dessa har visserligen personliga egenskaper som gör dem lämpade. Dock påverkar det verksamheten negativt att anställning i fritidshemmet ses som ett tillfälligt genomgångsjobb där det i realiteten inte ställs grundläggande krav på utbildning för att vara sig arbeta med barn och/eller en läroplansstyrd verksamhet.

Problem med hög personalomsättning är en fråga som lyfts i intervjuer och i enkätens fritextsvar. En huvudman skriver exempelvis:

Många rektorer beskriver dilemmat med stor omsättning av personal, som ett hinder för att långsiktigt utveckla kvaliteten i undervisningen.

En lärare i fritidshem skriver angående om det finns förutsättningar att bedriva verksamheten enligt läroplanen:

Under förutsättning att jag har samma kollegor en längre tid. Min arbetsplats är som en vandringsled.

Även för eleverna kan det vara påfrestande med hög personalomsättning. I ett tillsynsbeslut för en huvudman förenat med föreläggande om vite lyfter Skolinspektionen hög personalomsättning som en av flera bakomliggande orsaker till att fritidshemmets verksamhet sammantaget inte lever upp till lagens krav.⁹⁷

Av Skolverkets undersökning framgår att rektorer och skolhuvudmän har olika strategier för att anställa kompetent men obehörig personal i fritidshemmet. Intervjuer och fritextsvar visar att vissa anställer personal med andra typer av utbildningar som de bedömer är relevanta för yrket. Till exempel anställs fritidsledare som har en folkhögskoleutbildning ofta i fritidshemmet.⁹⁸ Hälso- pedagoger⁹⁹ är ett annat exempel, liksom socialpedagoger och personer som är utbildade och/eller har varit verksamma inom estetiska yrken.

96 2 kap 14 § skollagen.

97 Skolinspektionen Beslut 2018-03-05. Då kontinuitet i personalgruppen inte är en reglerad fråga är inte den bristen i sig underlag för föreläggandet. Hög personalomsättning anförs som en av flera orsaker till att fritidshemmet inte kan leva upp till författningskraven som gäller för fritidshemmet.

98 Utbildningen till fritidsledare är en eftergymnasial tvåårig utbildning som inriktas på att möjliggöra en positiv fritid och att skapa trygga och fungerande relationer mellan människor i olika åldrar. Fritidsledaren har en kultur- och socialpedagogisk yrkesroll där kompetensen ligger i att arbeta med informella lärprocesser.

99 Hälsopedagoger utbildas till exempel vid Gymnastik- och idrottshögskolan (GIH).

Så här skriver en huvudmannarepresentant i enkäten:

Vi behöver lyfta/bekräfta även duktig personal inom fritidshemmet som inte är pedagogiskt högskoleutbildade. Personal med estetisk utbildning/digital utbildning ger många fördelar för elevernas välmående, utveckling och resultat i skolan!

Intervjuade rektorer har ofta varit nöjda med denna typ av rekryteringar. Vi har också träffat rektorer och huvudmän som har givit uttryck för uppfattningen att dessa personer är behöriga att undervisa i fritidshemmet. Detta eftersom reglerna ger utrymme för att anställa personal till fritidshemmet med annan utbildning än lärare i fritidshem, och de personer man anställer har någon typ av eftergymnasial utbildning. ”Jag anställer dem som fritidspedagoger i X-kommunen, de får en lokal behörighet,” sade en förvaltningschef i en mindre kommun med låg andel behöriga. Lokal behörighet är dock inget begrepp som finns i reglerna kring behörighet i fritidshemmet. Problemet är också att utbildning till fritidsledare, hälsopedagog eller eftergymnasiala estetiska/digitala utbildningar ofta inte är inriktade mot att arbeta med barn eller mot att arbeta utifrån styrdokument för just skolväsendet. Samtidigt uttrycker intervjupersoner att anställda med eftergymnasial utbildning generellt har bättre förutsättningar att arbeta målstyrt än personer som inte har en sådan utbildning.

Personalens röster om hur andelen behöriga ska höjas

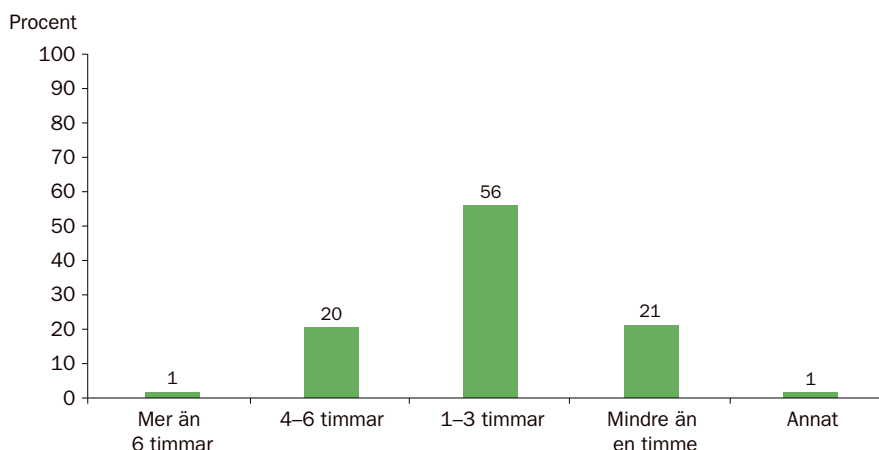
För att höja yrkets attraktivitet efterlyser vissa intervjuade personer ett arbetsavtal som är utformat enbart för yrkesgruppen lärare i fritidshem. Avtal är en fråga mellan parterna. Vi vill ändå lyfta några av de aspekter som har belysts i intervjuer och enkäter. Enligt dessa personer bör avtalet reglera planeringstid för verksamheten i fritidshemmet separerat från planeringstid för tjänstgöring i förskoleklass eller grundskolan. Det bör också, enligt de intervjuade, tydliggöras att huvuddelen av planeringstiden ska ligga på förmiddagstid. Något som betonas är att lärare i fritidshem i huvudsak inte ska ha så kallad ferietjänst eftersom en viktig del av fritidshemmets verksamhet bedrivs under loven.

Planeringstid i fritidshemmet

Rektor behöver skapa tid och utrymme för personalen att enskilt och tillsammans med arbetslaget kontinuerligt planera utbildningen i fritidshemmet.¹⁰⁰ Att det finns utrymme för att planera och följa upp undervisningen är en förutsättning för att kunna arbeta läroplansstyrt. Vi har frågat personalen hur mycket planeringstid de har till sitt förfogande en genomsnittlig vecka.

100 Skolverket (2014).

Diagram 11. Hur mycket planeringstid har du en typisk vecka för att planera undervisningen/verksamheten i fritidshemmet? Andel i procent. Svarsandel: 37 procent.

Vi har förhållandevis låga svarsandelar i personalenkäten vilket gör att vi inte kan vara säkra på att resultatet ger en representativ bild, men personalens svar som redovisas i diagram 11 tyder på att det är vanligast med 1–3 timmar planeringstid i veckan. Cirka en femtedel av personalen uppger att de har mindre än en timmes planeringstid per vecka. Det är också en femtedel som anger att de har mellan 4 och 6 timmar i veckan till sitt förfogande. I Skolverkets rapport *Lärarnas yrkesvardag* beskrivs hur lärare i grundskolan en genomsnittlig arbetsdag fördelar sin tid utifrån olika aktiviteter.¹⁰¹ Där uppger lärarna att de i genomsnitt har omkring 12 timmar per arbetsvecka för att planera undervisning samt genomföra administrativt och praktiskt kringarbete.¹⁰²

Det är fler utan pedagogisk högskoleexamen som svarar att de har mindre än en timme i veckan, 27 procent, jämfört med personalen som har pedagogisk högskoleexamen där 13 procent svarar att de mindre än en timme. Vi ser även skillnader i planeringstid utifrån hur länge personalen har arbetat i fritidshemmet. Bland de som har arbetat i mindre än tre år är det 27 procent som svarar mindre än en timme, motsvarande andel bland de som har arbetat i mer än tio år är 14 procent.¹⁰³ Av fritextsvaren i enkäten framgår att det är ett antal personer som arbetar i fritidshemmet som inte har någon planeringstid överhuvudtaget.

Så här säger en enkätrespondent:

Då vi inte har haft tid till gemensam planering så vet vi inte hur och vad vi ska arbeta med.

¹⁰¹ Skolverket (2013).

¹⁰² Här ingår inte bedömning och dokumentation av elevers utveckling, återkoppling, reflektion eller kompetensutveckling. Aktiviteterna planera undervisning och administrativt och praktiskt kringarbete tar i genomsnitt omkring 70 minuter om dagen, vardera. Planera undervisning omfattar all undervisning ensam eller tillsammans med en kollega och allt från läxor, prov, temadagar till terminsplanering. Med administrativt och praktiskt kringarbete avses till exempel administrera elevfrånvaro, nationella prov och att plocka fram arbetsmaterial, ställa i ordning lokaler.

¹⁰³ Bland de som arbetat mellan tre till tio år svarar 24 procent att de har mindre än en timmes planeringstid. Inga statistiskt säkerställda skillnader förekommer om man jämför denna grupp med de som arbetat mindre än tre år.

En annan av fritidshemspersonalen uttrycker att läroplansdelen blir ett argument för att kunna få mer planeringstid:

Läroplanskapitlet och kravet på att arbeta utifrån det har gett oss argument för mer planeringstid och pedagogisk planering.

Rektorer om planeringstid

I intervjuer med rektorer och huvudmän och i enkätens fritextsvar har resone-
mang kring planeringstid varit vanligt förekommande. Såväl rektorer som
huvudmän påtalar att för lite planeringstid påverkar möjligheten att arbeta
läroplansstyrt negativt, medan somliga lyfter andra aspekter av frågan. Ibland
kan det vara så att befintlig planeringstid behöver ett bättre och mer strukturerat
innehåll snarare än en ytterligare timme, menar en rektor. En annan rektor med
mycket låg behörighet bland personalen menar att dessa inte har kapacitet att
använda planeringstiden på ett förnuftigt sätt.

Vi har också ställt en fråga till rektorer om personalen i det egna fritids-
hemmet har lika mycket planeringstid oavsett ansvar eller utbildning. 38 pro-
cent svarar att de har lika mycket planeringstid medan 61 procent svarar nej på
frågan. Så här uttrycker sig en av de intervjuade i personalen om frågan:

Jag har ju mer planeringstid än någon som kanske är elevassistent, men det är
fullt rimligt det måste ju vara så. Alltså, det går ju inte att ha det lika på det sät-
tet. Men samtidigt är det ju så att om den personen ska driva här, och göra de
här sakerna som står i styrdokumentet, så måste man få någon tid att tänka och
faktiskt inte bara köra aktivitetsbaserade verksamheter. För det är lätt hänt, det är
ju inte bara att plocka från internet eller från en bok och "nu kör vi det här", utan
att tänka. Så, vi behöver alla ha tid för reflektion och pedagogisk utveckling.

Intervjupersonen framhäver alltså att det kan vara rimligt med differentierad
planeringstid beroende på ansvar. Men att all personal ändå behöver någon pla-
neringstid per vecka oavsett utbildningsgrad och oavsett om de är vikarier eller
inte. En annan intervjuperson uttrycker vikten av att inte minst vikarier genom
planeringstiden får nödvändig kunskap om styrdokumentens innehåll och via
kollegerna får insikt i vad som är fritidshemmets uppdrag. Och att tillsammans
kunna reflektera över hur man som vuxen i skolan bäst bemöter elever med
olika typer av behov i skilda situationer. I sammanhanget vill vi påminna om
att 40 procent av de anställda i fritidshemmet inte har någon utbildning alls
för att arbeta med barn, 61 procent inte har en pedagogisk högskoleexamen
och 76 procent inte har behörighet att undervisa i fritidshem.¹⁰⁴

Planeringstidens innehåll

Planeringstidens innehåll varierar beroende på hur mycket tid som finns till per-
sonalens förfogande. Framför allt handlar det om att lägga upp undervisningen
utifrån styrdokumentet. Av intervjuer och enkätsvar framgår att ambitionen
finns att arbeta aktivt med ett lokalt systematiskt kvalitetsarbete för att utveckla
vissa delar av innehållet i undervisningen.

Regelverket kring systematiskt kvalitetsarbete gäller fritidshemmet i lika hög

¹⁰⁴ Skolverket (2018a). Samt egen beräkning utifrån Skolverkets register. Utbildning till barn-
skötare på gymnasial nivå räknas in i gruppen som är utbildade för att arbeta med barn.

utsträckning som grundskolan.¹⁰⁵ En intervjuperson betonar vikten av att ha tid att planera tillsammans. För att få ett strukturerat innehåll i planeringen arbetar man med så kallade lärandemallar för att se vad det är man gör och vilket lärande det innebär för barnen. Skolhuvudmannen som det här fritidshemmet tillhör ger förutsättningar för systematiskt kvalitetsarbete bland annat genom att publicera stödmaterial för kvalitetsindikatorer i fritidshemmet.

Risk att planeringstiden används till grundskolan eller förskoleklassen

Skolverkets allmänna råd för fritidshemmet betonar att rektor ska se till att planeringstiden för fritidshemmet inte påverkas negativt på grund av att personalen i fritidshemmet har uppdrag i förskoleklassen eller i grundskolan.¹⁰⁶ I fritextsvaren påpekar respondenter att deras planeringstid i realiteten går åt till att planera verksamheten i grundskolan. Det gäller både den personal som ”assisterar” i grundskolan såväl som de lärare i fritidshem som undervisar i estetiska ämnen i grundskolan. Så här säger en av personalen i ett fritextsvar:

Tiden för planering av aktiviteter samt uppföljning och utvärdering är alldeles för knapp. Största delen av planeringen går åt till samverkan med skola vilket lämnar lite tid till planering och uppföljning av fritidsverksamheten.

Somliga lärare i förskoleklass undervisar förskoleklasseleverna i fritidshemmet under eftermiddagstid. Det finns en särskild komplexitet kring förskollärare i förskoleklass vad gäller planeringstiden eftersom de, precis som personalen i fritidshemmet ofta har mindre planeringstid än lärare i grundskolan. Det är flera som påpekar att den planeringstid de har i dessa fall uteslutande går åt till att planera verksamheten i förskoleklass. Så här säger en av personalen i fritidshem i fritextsvaren:

Jag arbetar med förskoleklass. Eftermiddagsverksamheten är mest utelek. Därför planerar jag inte utifrån eller är insatt i fritidshemmets läroplan.

Planeringstid för fritidshemmet används ibland till annat än planering

Skolinspektionen lyfter i den senaste kvalitetsgranskningen av fritidshemmet att den administrativa bördan i fritidshemmet får effekter för den pedagogiska planeringen så till vida att det kan vara svårt att få tiden att räcka till för att planera undervisningen.¹⁰⁷ Av intervjuer och fritextsvar framgår det också att planeringstiden inte sällan får användas till sådant som inte är planering, uppföljning eller utveckling av undervisningen. Till exempel till administration eller för att täcka upp för sjuka kollegor i såväl förskoleklass, grundskola som fritidshem. Det är vissa som beskriver att de får planera på rasten. Så här skriver en enkätrespondent om vad planeringstiden används till:

All tid går åt att få ihop schemat när folk är sjuka. Ofta utbildade unga vikarier som inte tar ansvar och saknar kunskap om svåra situationer t.ex. barn i behov av särskilt stöd. Ingen vill arbeta på fritids längre!

¹⁰⁵ Skolverket (2015b).

¹⁰⁶ Skolverket (2014).

¹⁰⁷ Skolinspektionen (2018).

När allt fler av de anställda i fritidshemmet också arbetar i grundskolan eller förskoleklassen blir frågan om ställtid mellan de två olika uppdragen aktuell. Med ställtid menas tid att ställa om mellan rollen i grundskolan och i fritidshemmet och dessutom rent praktiskt förbereda fritidshemmets verksamhet. De intervjupersoner som tycker att de har goda förutsättningar för att arbeta läroplansstyrt beskriver att de utöver planeringstid har schemalagd ställtid mellan tjänstgöring i grundskolan och när eftermiddagsverksamheten drar igång i fritidshemmet. I såväl intervjuer som enkätsvar betonas betydelsen av att ställtiden schemaläggs.

Lokaler

Skolverkets allmänna råd för fritidshemmet för fram miljön och lokalernas betydelse för elevernas möjlighet att utvecklas. Huvudmannen och rektor ansvarar för att se till att lokalerna i fritidshemmet ger utrymme för olika typer av aktiviteter, inklusive lugna och rofyllda, i både större och mindre grupper.¹⁰⁸

Intervjupersoner uppmärksammar Skolverket på nackdelarna med att fritidshemmet sällan har egna lokaler. Grundskolans lokaler är inte utformade för att ”skapa lärmiljöer för fritids” vilket minskar förutsättningarna att arbeta utifrån läroplanens intentioner. De som har egna lokaler för fritidshemmet beskriver hur värdefullt det är att ha utrymme för elevernas pågående projekt. Och plats för digitala verktyg eller material för textil, måleri- och träarbete som kan behövas för fritidshemmets verksamhet.

I personalenkäten är det också vanligt att diskutera frågan om lokaler i fritextsvaren. Svaren handlar framför allt om att lokalerna är för små eller inte anpassade till fritidshemmets verksamhet. Men också att klassrummen inte passar för det uppdrag om vila och rekreation som fritidshemmet har.¹⁰⁹ Det har också lyfts att lärare i grundskolan kan ha bilden av att fritidshemmet ”lånar” deras klassrum och därför inte får lämna några avtryck (såsom bilder på väggarna etc.) alls i lokalerna. I Skolinspektionens enkät till vårdnadshavare är det bara hälften av vårdnadshavarna som tycker att det finns möjlighet till vila och avskildhet i barnets fritidshem.¹¹⁰ Vid ett fritidshem berättar man att många elever kommer redan 6.30 på morgonen och vissa stannar ända till fritidshemmet stänger. Med tanke på att det finns elever som är i skolans byggnader så stora delar av dagen är det enligt de intervjuade av extra vikt att det finns lokaler som till exempel är tysta och har mjuka möbler där det finns riktig möjlighet för eleverna att vila.

Elevgruppsstorlek

Det är huvudmannens ansvar att se till att elevgrupperna har en lämplig sammansättning och storlek och att eleverna även i övrigt erbjuds en god miljö.¹¹¹ Och i de allmänna råden framgår det att det i samband med resursfördelningen

¹⁰⁸ Skolverket (2014).

¹⁰⁹ I kommentarmaterialet till läroplanen lyfter Skolverket att en dag i skolan och fritidshemmets verksamhet är full av aktiviteter och intryck och eleverna behöver kunna erbjudas en balans mellan aktivitet, rekreation och vila. Skolverket (2016a).

¹¹⁰ Skolinspektionens skolenkät. Påståendet lyder ”Det finns möjlighet till vila och avskildhet på mitt barns fritidshem.” 19 procent instämmer helt och hållet, 30 procent stämmer ganska bra, 23 procent stämmer ganska dåligt, 9 procent stämmer inte alls, 19 procent vet ej.

¹¹¹ 14 kap. 9 § skollagen.

är viktigt att huvudmannen och rektorn för en dialog om vad som är en lämplig gruppstorlek på det enskilda fritidshemmet.¹¹²

Skolinspektionen har i sina kvalitetsgranskningar lyft fram stora elevgrupper och lokaler som ett problem i förhållande till läroplanens krav.¹¹³ Tidigare forskning som berör barngruppsstorlekar i förskolan visar att strukturella förhållanden har betydelse men att det i sig inte är en garant för pedagogisk kvalitet. Hur personalen hanterar de strukturella förhållandena har stor betydelse, vilket beror på personalens kompetens. I fritextsvaren uttrycks ändå önskemål om ett statligt riktmärke för elevgruppsstorlek i fritidshemmet i likhet med det som finns i förskolan. Stora elevgrupper slår extra hårt mot verksamheter som har brist på utbildad personal, såsom i fritidshemmet.¹¹⁴

Stora elevgrupper och brist på personal förs också fram i våra intervjuer. Förhållandena försvårar möjligheten att arbeta utifrån läroplanen och planera verksamheten. En av våra enkätrespondenter skriver att: ”god bemanning är när de är fler än tio vuxna när det har varit 190 elever inskrivna.” En av våra intervjupersoner berättar:

Personal 4: Jag har tid för att planera och så. Men när vi har barngrupp då är vi så få vuxna att det går inte riktigt att arbeta utifrån det vi har planerat. Det blir mer förvaring.

Intervjuare: Så du kan inte realisera planeringen menar du?

Personal 4: Precis, nej, det kan jag inte.

Likt lokalfrågan är det respondenter i personalenkäten som har kommenterat elevgruppsstorleken fastän vi inte ställt en specifik fråga om det. Majoriteten av svaren handlar om att det är för stora elevgrupper för att kunna bedriva en god pedagogisk verksamhet. Vissa pekar även på att det blir svårt att leva upp till uppdraget och utveckla verksamheten när det utöver stora elevgrupper även finns elever med särskilda behov som inte får det stöd de behöver.

I enkäten riktad till huvudmännen ställde vi en fråga om vilka förutsättningar de tycker krävs för att fritidshemmen på deras skolor ska kunna bedriva verksamheten enligt läroplanen. Personaltäthet och elevgruppernas storlek är något som huvudmännen lyfter fram. Det förekommer olika typer av resonemang kring elevgruppsstorlekarna. Flera huvudmän pekar på att de har svårt att rekrytera personal, särskilt behörig personal, och att det råder en allt för stor personalomsättning. Några menar att det är en kostnadsfråga och att pengarna inte räcker till. Vissa huvudmän skriver att de med hjälp av fritidshemssatsningen har anställt extra personal men att de fortfarande önskar ett mindre antal elever i varje grupp.¹¹⁵ Andra huvudmän pekar på ojämna gruppstorlekar på grund av upptagningsområdet för skolorna.

I rektorsenkäten ställde vi en likadan fråga om vilka förutsättningar som krävs för att kunna bedriva verksamheten enligt läroplanen. Flera rektorer kommenterar att elevgrupperna är för stora för att det ska vara optimalt, men det ges även exempel på att man har prioriterat mindre elevgrupper i fritidshemmet.

112 Skolverket (2014).

113 Skolinspektionen (2018).

114 Skolverket (2011).

115 Vilket avser en del av lågstadiesatsningen. Förordning (2015:215).

Exempelvis skriver en rektor:

Vi har ca 12 elever per pedagog som är en god förutsättning att kunna bedriva en väl genomtänkt verksamhet. Eleverna är uppdelade i 4 olika fritidshem för att ha mindre grupper. Ibland kan vi ändra på gruppammansättningen när vi ser att det gynnar eleverna.

Trots att vi inte har ställt några specifika frågor om lokalernas lämplighet eller elevgruppernas storlek i vår enkät tyder mängden fritextsvar på att dessa är något som rektorer och skolhuvudmän, men speciellt personalen, tycker är en viktig fråga. De upplever ändamålsenliga lokaler och rimliga elevgruppsstorlekar som en förutsättning för att kunna bedriva undervisning i fritidshemmet enligt läroplanen.

Slutsatser

Här presenterar vi slutsatserna av utvärderingen av Skolverkets fortbildningsinsatser, del 1 i rapporten, och av implementeringen av den nya läroplansdelen för fritidshemmet samt det reviderade stycket 2.5 i läroplanen om övergång och samverkan, del 2 i rapporten.

Utvärderingen visar att Skolverkets insatser har bidragit till att göra de nya läroplansdelarna i läroplanen kända för personalen i fritidshemmet och förskoleklassen. Hittills har dock främst informationsinsatser hunnit genomföras och dessa har inte nått alla personalkategorier i samma utsträckning. Vi bedömer därför att Skolverkets insatser hittills endast bidragit till implementeringen i begränsad omfattning.

Skolverkets utvärdering av den reviderande läroplanens genomslag i fritidshemmet visar dessutom på stora svårigheter för det fortsatta arbetet att implementera läroplansförändringarna och för att höja kvaliteten och likvärdigheten genom läroplansförändringar. Förändringen av läroplanen är visserligen känd i verksamheten, men bristande förutsättningar i form av framför allt för låg behörighet hos personalen och bristande möjlighet till planering försvårar ett läroplansstyrt arbete i fritidshemmet.

Skolverket kommer att använda resultatet av den här utvärderingen i det fortsatta arbetet med att implementera läroplansdelarna för förskoleklassen och fritidshemmet. Vi kommer dessutom att fortsatt se över stödet till huvudmän för förskoleklassen och fritidshemmet.

Skolverkets insatser har hittills bidragit i begränsad omfattning till implementering av de nya läroplansdelarna

Skolverkets uppdrag att genomföra fortbildningsinsatser pågår under perioden 2017–2019. Under denna period utvecklar och reviderar Skolverket insatserna löpande. Skolverket har dock främst hunnit genomföra informationsinsatser. Utvärderingen visar att dessa insatser har bidragit till att göra läroplansförändringarna kända för såväl huvudmän, rektorer som personal i fritidshemmet. Informationen har nått ut brett i styrkedjan, även om den inte har nått alla personalkategorier i samma utsträckning, vilket var Skolverkets ambition som den uttrycktes i delredovisningen till regeringen. Insatser för kompetensutveckling är fortfarande under utformning eller har precis inletts och Skolverket har i dagsläget endast ett fåtal kompetensutvecklingsinsatser riktade mot förskoleklassen och några enstaka mot fritidshemmet. Utifrån detta bedömer vi att Skolverkets insatser visserligen har bidragit till att implementera den reviderade läroplanen, men i begränsad omfattning.

Endast ett fåtal kompetensutvecklingsinsatser har genomförts. Skolverkets revideringar och uppdateringar av befintligt material har kommit olika långt. Vissa delar har genomförts men ett flertal av insatserna är fortfarande under utveckling. De nya insatserna som har tagits fram som ett svar på identifierade behov befinner sig fortfarande i planeringsstadiet eller har precis inletts. Det går därför i dagsläget endast att uttala sig om effekter på kort sikt av

Skolverkets informationsinsatser som genomförts som planerat under perioden 2016–2018.

I delredovisningen från mars 2017 framhåller Skolverket att vi hittills har utformat förhållandevis lite kompetensutveckling som riktar sig till förskoleklassen och framför allt till fritidshemmet. Det stämmer fortfarande även om en hel del insatser är under framtagande. Det finns i dag flera kompetenshöjande insatser och stödmaterial inom de nationella skolutvecklingsprogrammen (NSP) för utveckling av förskoleklassens verksamhet eller som riktar sig till personal i förskoleklassen. Vi kan samtidigt notera att det inte alltid kommuniceras utåt att förskoleklassen är en prioriterad målgrupp för insatserna. Detsamma gäller i ännu högre grad för fritidshemmet. Även om det redan under december 2018 kommer att finnas nya insatser som särskilt syftar till att höja kompetensen inom och om fritidshemmet är det fortfarande endast ett fåtal kompetenshöjande insatser som på ett tydligt sätt omfattar fritidshemmet som målgrupp.

Informationsinsatserna har bidragit till att göra läroplansändringarna kända

Vår utvärdering, med fokus på fritidshemmet, visar att Skolverkets informationsinsatser riktade mot fritidshemmet har nått ut relativt brett till de tänkta målgrupperna, även om det skiljer sig mycket åt mellan olika informationsinsatser. En majoritet har tagit del av kommentarmaterialet medan en betydligt mindre andel av huvudmän, rektorer och personal har tagit del av Skolverkets webinarier och konferenser. Samtidigt blev konferenserna snabbt fullteknade.

Det framförs viss kritik av målgrupperna mot att Skolverkets informationsinsatser har kommit alltför sent i implementeringsprocessen, läroplansdelarna började gälla 1 juli 2016. Den bilden stärks även av svaren i fritidshemsenkäten och intervjuer som visar att huvudmännen upplevt ett behov att utveckla egna fortbildningsinsatser. Vår utvärdering av den nya läroplansdelen för fritidshemmet visar att en majoritet av skolhuvudmännen anordnat någon typ av informations-/kompetensutvecklingsinsats utifrån läroplansförändringarna, men att ambitionsnivån har varierat.

De flesta som tagit del av Skolverkets informationsinsatser, framförallt kommentarmaterialet, framstår som nöjda och anser att de har haft nytta av dem genom att de fått ökad förståelse för och kunskap om läroplansändringarna. Detta gäller även de som besvarat enkäten om konferenserna med fokus på förskoleklassen. Samtidigt kan vi konstatera att omdömena om Skolverkets informationsinsatser, och då främst Skolverkets konferenser, skiljer sig åt mellan olika deltagare. Det är en relativt stor andel, särskilt bland deltagarna vid konferenserna om fritidshemmet, som inte anser att de har haft nytta av insatserna. Detta kan både bero på att insatserna upplevs ha kommit för sent, men även på att förutsättningar och behov skiljer sig åt mellan olika grupper av deltagare.

Informationsinsatserna har inte nått alla

Skolverkets informationsinsatser har till viss del tagit hänsyn till de organisatoriska förutsättningar som finns i förskoleklassen och fritidshemmet och har riktat sig brett till hela styrkedjan. Det är dock en större andel huvudmän och rektorer jämfört med övrig personal som har tagit del av dem. Detta bör ses som positivt, då ledningens stöd är en viktig förutsättning för implementeringen av

de nya läroplansdelarna. Vi kan dock även se att de flesta som besvarat enkäten om Skolverkets konferenser om fritidshemmet har en högskoleexamen, vilket inte speglar personalens utbildning i fritidshemmet i stort. Detta kan tolkas som att konferenserna inte levt upp till Skolverkets ambition att överbrygga de hierarkiska skillnaderna mellan olika personalgrupper, något som lyftes som viktigt i Skolverkets delredovisning från 2017. Utvärderingen av Skolverkets insatser har också visat att de informationsinsatser som har genomförts bättre hade kunnat anpassas till att fritidshemmets personal är en mycket heterogen målgrupp.

Läroplanen är känd, tydlig och ligger delvis till grund för undervisningen i fritidshemmet

Utvärderingen visar att i princip all personal i fritidshemmet, rektorer och skolhuvudmän har kännedom om fritidshemmets del i läroplanen. Kännedom är en förutsättning för att förstå innehållet i läroplanen och därmed kunna arbeta utifrån den. Att kännedomen är hög beror delvis på att en majoritet av personalen, huvudmännen och rektorerna har tagit del av Skolverkets informationsinsatser i någon form. Men det kan också bero på att skolhuvudmän har genomfört egna insatser för att sprida kunskap om den nya läroplansdelen för fritidshemmet.

Regeringens intention med att införa en separat läroplansdel för fritidshemmet var att det skulle bli tydligare vad verksamheten ska ha för innehåll. Skolverkets utvärdering visar att skolhuvudmän, rektorer och personal tycker att läroplanen är tydlig. En klar majoritet av de tre svarandegrupperna tycker också att fritidshemmets uppdrag har blivit tydligare jämfört med före 1 juli 2016 när den nya läroplansdelen för fritidshemmet infördes.

Det centrala innehållet tillämpas i olika utsträckning

Utvärderingen visar också att flertalet i personalen uppger att de utgår från läroplanen när de planerar aktiviteter för fritidshemmet, något som borde påverka likvärdigheten positivt. Dock finns det skillnader i vilken utsträckning eleverna i praktiken får möta de områden som uttrycks i det centrala innehållet i läroplanen. Till exempel är det över 40 procent av personalen som uppger att deras elever i liten utsträckning får möjlighet att använda matematik i de vardagliga aktiviteterna i fritidshemmet. Och 70 procent anger att de i liten utsträckning arbetar med att eleverna får ta del av kulturupplevelser. Samtidigt säger över 80 procent att eleverna får möjlighet att arbeta med skapande och estetiska uttrycksformer.

Fritidshemmets kompletterande uppdrag tolkas på olika sätt

Utvärderingen visar att skrivningar i läroplanen om fritidshemmets kompletterande uppdrag tolkas på olika sätt av rektorer och personal. Fritidshemmet har en annan uppgift än förskoleklassen och grundskolan vilket läroplansdelen för fritidshemmet tydliggör. I fritidshemmet ska undervisningen i högre grad vara situationsstyrd, upplevelsebaserad och grupporienterad. Skolverkets undersökning pekar på att personal, rektorer och huvudmän generellt har en förståelse för att fritidshemspedagogiken ska komplettera skolan genom ett friare och mer utforskande lärande. Dock menar representanter för såväl huvudmän som

rektorerna och personalen att det förekommer att fritidshemmets förtydligade undervisningsuppdrag tolkas som att undervisningen främst betraktas som ett medel för att nå målen för grundskolan. Det är inte heller ovanligt bland enkätrespondenterna att se både läroplansdelen i sig, begreppet undervisning i läroplanen och att det utbildas lärare i fritidshem istället för fritidspedagoger som ett hinder för att genomföra fritidshemmets uppdrag på fritidshemmets villkor. Samtidigt ser inte personalen vi intervjuat en sådan risk.

Hinder för fritidshemmets kompensatoriska arbete

Fritidshemmet har precis som grundskolan ett uppdrag att utjämna skillnader mellan elever med olika förutsättningar, det så kallade kompensatoriska uppdraget.

Utvärderingen visar att rektorerna uppger att fritidshemmen arbetar med att uppväga skillnader i elevernas förutsättningar. Det handlar till exempel om att arbeta aktivt med läsning, kultur och vistelse i naturen. Och att generellt erbjuda ett mer kreativt sätt att lära som har fokus på värdegrund och det sociala samspelet. Stora elevgrupper, brister i extra anpassningar och särskilt stöd, lokaler som inte är anpassade till fritidshemmets uppdrag, låg behörighet och hög personalomsättning är dock faktorer som minskar förutsättningarna att arbeta kompensatoriskt utifrån styrdokumentens krav. Bristande förutsättningar som utvärderingen visar förekommer i alltför många fritidshem.

Utbildning i fritidshemmet erbjuds inte till alla elever

Närmare hälften av alla skolhuvudmän uppger att de inte erbjuder plats i fritidshem till de barn vars vårdnadshavare varken arbetar eller studerar visar utvärderingen. Det innebär att det finns en risk att barn som skulle kunna ha fördel av undervisningen och den sociala gemenskapen i fritidshemmet inte får ta del av den.

Dåliga förutsättningar att arbeta enligt läroplanen

Utvärderingen visar vidare att det finns brister i förutsättningarna för att den reviderade läroplanen ska få genomslag i fritidshemmet. Andelen behöriga för att bedriva undervisning i fritidshemmet är låg vilket kan försvåra styrning genom läroplanen eftersom obehöriga kan ha svårare att tolka styrdokumentet än behörig personal. Det finns också begränsade möjligheter för personalen att planera och genomföra undervisningen utifrån läroplanen. Detta innebär att regeringen har sämre möjligheter att höja kvalitet och likvärdighet i fritidshemmet genom läroplansförändringar. Dessutom innebär det stora utmaningar för Skolverkets fortsatta implementeringsinsatser.

Låg behörighet hos personalen i fritidshemmet

Förståelsen av vad det innebär att arbeta i eller ansvara för en läroplansstyrd verksamhet främjas av om en hög andel av personalen är behöriga lärare i fritidshem. 39 procent har någon typ av pedagogisk högskoleexamen men av dessa är endast 24 procent behöriga att undervisa i fritidshemmet. Från 2019 kommer legitimationskraven att utökas till att omfatta lärare i fritidshem. Det medför att bara den som har lärarlegitimation med behörighet för fritidshemmet får bedriva och ansvara för undervisning i fritidshemmet.

Fritidshemmet har lägre behörighetsnivå än förskolan, förskoleklassen, grundskolan och gymnasieskolan. Dessutom är skillnaderna mellan olika fritidshem mycket stora. Det finns skolor som inte har någon pedagogiskt högskoleutbildad personal överhuvudtaget i fritidshemmet. Av de fristående fritidshemmen är det 31 procent, av de kommunala är det 11 procent som inte har någon personal med pedagogisk högskoleexamen. Utvärderingen visar att det är svårt att rekrytera behöriga lärare. Rektorer för skolor som har en lägre andel elever med högutbildade föräldrar uppger att det jämförelsevis är svårare att rekrytera högskoleutbildad personal till fritidshemmet. Det leder i förlängningen till att elever i skolor med mindre gynnsam socioekonomisk elevsammansättning riskerar att få en undervisning i fritidshemmet som är av lägre kvalitet.

Utvärderingen visar att varken regeringen, Skolverket eller huvudmännen under senare år har prioriterat satsningar för att höja behörigheten och den generella kompetensnivån i fritidshemmet. En orsak till detta kan vara att aktörer på alla nivåer i styrkedjan snarare prioriterat insatser för att hantera lärarbristen inom andra delar av skolväsendet. Det kan vara motiverat eftersom grundskolan till skillnad från fritidshemmet är en obligatorisk skolform. Men det innebär samtidigt sämre möjligheter för regeringen att höja kvalitet och likvärdighet i fritidshemmet genom läroplansförändringar.

Planeringstiden för fritidshemmet får stå tillbaka för grundskolan och förskoleklassen

En avgörande förutsättning för att kunna arbeta läroplansstyrt är att det finns möjlighet att planera, följa upp och utveckla undervisningen i fritidshemmet. Utvärderingen visar att cirka tre fjärdedelar av personalen anger att de har tre timmar eller mindre planeringstid per vecka. Personalen lyfter fram att planeringstiden inte är tillräcklig för att arbeta läroplansstyrt och bedriva ett systematiskt kvalitetsarbete såsom styrdokumentet anger. Även rektorer och skolhuvudmän anger lite planeringstid som en faktor som försvårar att bedriva fritidshemmets verksamhet utifrån läroplanen.

Utvärderingen visar också att den befintliga planeringstiden ibland används till sådant som inte rör planering eller utvärdering av undervisningen i fritidshemmet. Till exempel till administration eller för att täcka upp för sjuka kolleger i såväl grundskolan som i fritidshemmet. En hög andel av personalen i fritidshemmet arbetar också i grundskolan eller i förskoleklassen. För vissa av dessa går planeringstiden i realiteten åt till att delta i planeringsmöten i dessa arbetslag i stället för att planera verksamheten i fritidshemmet. Somliga rektorer lyfter fram betydelsen av att planeringstiden fylls med aktiviteter som är av värde för verksamheten – och att det inte alltid är fallet beror på den låga behörighetsnivån bland de anställda.

Huvudmännen genomför kvalitetsarbete och implementeringsinsatser – men med skilda ambitionsnivåer

Utvärderingen visar att fritidshemmet enligt skolhuvudmännen är en synlig del i det egna systematiska kvalitetsarbetet. Majoriteten av huvudmännen har också anordnat egna kompetensutvecklingsinsatser kring den nya läroplansdelen för fritidshemmet, bland annat för att förbättra det lokala kvalitetsarbetet. Dock är

det över en tredjedel av personalen som svarar att de inte har fått någon kompetensutveckling kring den nya läroplansdelen. Många skolhuvudmän tillhandahåller också nätverk för erfarenhetsutbyte för personal i fritidshemmet. Det är en högre andel av de kommunala huvudmännen jämfört med enskilda huvudmän som gör detta.

Rektorerna ger inte en fullt lika positiv bild som huvudmännen av fritidshemmets synlighet i det systematiska kvalitetsarbetet på huvudmannanivå. Nästan 40 procent av rektorerna menar att fritidshemmet inte är en synlig del av det systematiska kvalitetsarbetet på huvudmannanivå. Det förhållandet kan få konsekvenser i hela styrkedjan. Om inte fritidshemmen syns i det systematiska kvalitetsarbetet minskar sannolikheten för att fritidshemmet får de förutsättningar i form av till exempel lokaler och personal som behövs för att kunna bedriva en verksamhet utifrån de krav som styrdokumentet ställer. Drygt 40 procent av rektorerna har fått kompetensutveckling om läroplansdelen av huvudmannen, vilket tyder på en viss investering från huvudmannens sida.

Samverkan med skolan fungerar ofta dåligt

I samband med att fritidshemmet fick en separat läroplansdel reviderades avsnittet *Övergång och samverkan*. Ändringen innebär ett förtydligande av kraven på samverkan mellan förskoleklassen, fritidshemmet och grundskolan. Utvärderingen tyder dock på att samverkan ofta fungerar dåligt sett ur fritidshemmets perspektiv.

Bristande förutsättningar för samverkan

En stor andel av personalen i fritidshemmet tycker inte att samverkan med skolan fungerar på det sätt som anges i läroplanen. Man anser inte heller att rektor, som är ansvarig för skolans inre organisation, skapar möjligheter till samarbete mellan personalen i skolan och fritidshemmet. Även om rektorer och skolhuvudmän inte är lika tydligt kritiska så är det vanligt att samverkan anges som ett utvecklingsområde. Och närmare hälften av rektorerna uppger att lärare i skolan och fritidshemmet samarbetar i liten utsträckning om undervisningen i fritidshemmet. Alla tre svarandegrupper anger i fritextsvar att det inte alltid är tillräckligt tydligt definierat vilken roll fritidshemspersonalen ska ha i skolan eller vad samverkan ska innehålla.

Undervisning i fritidshemmet ska enligt läroplanen ges en vid tolkning där omsorg, utveckling och lärande ska utgöra en helhet. Det har dock lyfts farhågor kring att samverkan om fritidshemmets undervisning sker på skolans villkor och att fritidshemmets verksamhet därmed riskerar att bli en förlängning av skoldagen.

Skolverkets utvärdering visar också att det vid vissa skolor finns problem med förtroendet personalgrupperna emellan. Det är åtskilliga, såväl rektorer som personal i fritidshemmet, som i enkätens fritextsvar förmedlar att personalen i fritidshemmet betraktas som assistenter och att fritidshemmets undervisningsuppdrag är lågt värderat. Den brist på förtroende som svaren ger uttryck för riskerar både att leda till problem med samverkan och ett sämre arbetsklimat vid skolorna. Samtidigt visar Skolverkets utvärdering att införandet av läroplansdelen för fritidshemmet kan bidra till att fritidshemmet får en ökad legitimitet och högre status inom skolväsendet. Det innebär att det finns en grund för fortsatt

utvecklingsarbete kring samverkan mellan de olika skol- och verksamhetsformerna.

Otydlig roll för fritidshemmet vid övergångar

Fritidshemmets roll i elevernas övergångar mellan skol- och verksamhetsformerna är tydligt framskrivet i det reviderade stycket i läroplanen. För att fritidshemmet ska kunna ha den aktiva roll som styrdokumentet anger måste fritidshemmet finnas med i såväl formella rutiner som i de forum där övergångar diskuteras. En delad bild framträder där hälften av personalen uppger att fritidshemmet är involverade i övergångar medan nästan lika många uppger att de inte är det, eller att de inte vet om fritidshemmet är involverade i arbetet med övergångar. Utvärderingen visar således att verksamheten i det här avseendet inte överensstämmer med de reviderade kraven i läroplanen.

Skolverkets fortsatta arbete

Skolverket ska enligt regeringens uppdrag lämna ytterligare en redovisning till regeringen i december 2019. Vi kommer därmed fortsatt att analysera effekterna av Skolverkets fortbildningsinsatser för personal i förskoleklassen och fritidshemmet.

Resultaten av den här utvärderingen visar på svårigheter att implementera den reviderade läroplanen och med att arbeta läroplansstyrt i fritidshemmet. Det är resultat som Skolverket kommer att använda i det fortsatta arbetet. Vi kommer dessutom att fortsatt se över stödet till huvudmän för dessa skol- och verksamhetsformer.

- Skolverket avser att planera insatser för fritidshemmet utifrån den kompetensutveckling som Skolverket bedömer att personalgruppen behöver snarare än efter vilken tid för kompetensutveckling och planering personalgruppen i praktiken ofta har.
- Skolverket avser att i kommande insatser identifiera hur förutsättningarna för deltagande och resultat för deltagarna skiljer sig åt mellan olika personalgrupper i fritidshemmet och förskoleklassen för att Skolverkets insatser ska kunna vidareutvecklas och ge ännu större nytta.
- Skolverket avser att mer aktivt överväga om fritidshemmet och förskoleklassen ska vara en del av befintliga och planerade skolutvecklingsinsatser. Om Skolverket bedömer att fritidshemmet och förskoleklassen ska vara målgrupp bör det kommuniceras aktivt.
- I detta sammanhang kan också regeringen överväga att utöka satsningarna Samverkan för bästa skola, Likvärdighetsbidraget och Specialpedagogiklyftet till att även omfatta fritidshemmet.
- För att hantera lärarbristen och för att öka andelen behöriga i fritidshemmet kan regeringen därutöver överväga att inrätta flexibla vägar till behörighet, liksom görs för flera andra lärargrupper.

Utvärderingen visar också att skolhuvudmän och rektorer kan arbeta vidare för att höja kvaliteten och likvärdigheten i fritidshemmet.

- Skolhuvudmännen bör överväga att erbjuda barn till arbetslösa och föräldralediga plats i fritidshem.
- Skolhuvudmän och rektorer bör utreda om planeringstiden för personalen vid de egna fritidshemmen ger förutsättningar för att arbeta läroplansstyrt och med ett systematiskt kvalitetsarbete.
- Skolhuvudmän och rektorer bör se till att all personal som arbetar i fritidshemmet, inte enbart de som är ansvariga för undervisningen, får grundläggande utbildning i styrdokumentens innehåll med särskilt fokus på delarna om värdegrund, samverkan och fritidshemmets uppdrag.
- Rektorer bör analysera hur samverkan mellan grundskola, förskoleklass och fritidshem fungerar och vid behov vidta åtgärder i syfte att samverkan ska ske mellan alla i styrdokumentens nämnda skol- och verksamhetsformer.

Referenser

- Ackesjö, H. m.fl. (2016a). Att jag kallar mig själv för lärare i fritidshem uppfattar jag skapar viss provokation. *Educare* (1): 86–109.
- Ackesjö, H. (2016b). Övergångar mellan skolformer – kontinuitet och progression från förskola till skola. Liber.
- Andishmand, C. (2017). *Fritidshem eller servicehem. En etnografisk studie av fritidshem i tre socioekonomiskt skilda områden*. Doktorsavhandling Göteborgs universitet 403.
- Ekonomistyrningsverket (2016). *Vägledning verksamhetslogik*. ESV 2016:31.
- Förordning (2011:326) om behörighet och legitimation för lärare och förskollärare.
- Förordning (2015:215) Förordningen avser de två statsbidragen lågstadiesatsningen och fritidshemssatsningen.
- Förordning (2013:70) om statsbidrag till skolhuvudmän som inrättar karriärsteg för lärare.
- Förordning om ändring i förordningen (2018:326) om behörighet och legitimation för lärare och förskollärare.
- Hansen Orwehag, M. (2015). Fritidshemspedagogiken och skolan. I *Fritidshemmet och skolan – det gemensamma uppdraget*. Red. Pihlgren, A. Studentlitteratur.
- Hellberg, K. (2017). Ett specialpedagogiskt perspektiv och fritidshemmets vardagliga praktik. I *Teori som praktik i fritidshemmet*. Red. Rohlin, M. Gleerups.
- Läroplan för förskolan, Lpfö 98 (SKOLFS 1998:16).
- Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet, Lgr11 (SKOLFS 2010:37).
- Närvänen, A. & Elvstrand, H. (2014). Att (om)skapa fritidshemskulturer: Om visioner, gränsdragningar och identitetsarbete. *Barn* (3): 9–25.
- Prop. 2009/10: 89. *Bäst i klassen – en ny lärarutbildning*.
- Prop. 2009/10:165. *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet*.
- Skolförordningen (2011:185).
- Skolinspektionen (2010). *Kvalitet i fritidshem*. Rapport 2010:3.
- Skolinspektionen (2018a). *Undervisning i fritidshemmet. Inom områdena språk och kommunikation samt natur och samhälle*.
- Skolinspektionen (2018b). *Beslut för fritidshem*. Dnr 43 - 2017: 6291
- Skolinspektionens skolenkät våren 2018, vårdnadshavare grundskola.
- Skollagen (2010:800).
- Skolverket (2011). *Fritidshemmet – lärande i samspel med grundskolan*. Forskning för skolan.
- Skolverket (2013). *Lärares yrkesvardag – En nationell kartläggning av grundskollärares tidsanvändning*. Rapport 385.

- Skolverket (2014). *Fritidshemmet*. Skolverkets allmänna råd med kommentarer.
- Skolverket (2015a). *Skolreformer i praktiken*. Rapport 418.
- Skolverket (2015b). *Systematiskt kvalitetsarbete – för skolväsendet*. Skolverkets allmänna råd med kommentarer.
- Skolverket (2016a). *Fritidshemmet – Ett kommentarmaterial till läroplanens fjärde del*. Stödmaterial.
- Skolverket (2016b). *Förskoleklassen – Ett kommentarmaterial till läroplanens tredje del*.
- Skolverket (2016c). *Tillgängliga lärmiljöer*. Rapport 440.
- Skolverket (2017a). *Delredovisning: Behov av fortbildning för personal inom förskoleklass och fritidshemmet*.
- Skolverket (2017b). *PIRLS 2016 – Läsförmåga hos svenska elever i årkurs 4 i ett internationellt perspektiv*. Rapport 463.
- Skolverket (2018a). *Elever och personal i fritidshemmet läsåret 2017/2018*.
- Skolverket (2018b). *Greppa flerspråkigheten – en resurs i lärande och undervisning*. Forskning för skolan.
- Skolverket (2018c). *Läraryförsörjning*. PM. Dnr 2018:00234.
- Skolverkets statistik. *Rikstabell 2017/18 – Fritidshem personal riksnivå*.
- SOU 2013:30. *Det tar tid – om effekter av skolpolitiska reformer*.
- SOU 2017:51. *Utbildning, undervisning och ledning – reformvård till stöd för en bättre skola*.
- SOU 2018:17 *Med undervisningskicklighet i centrum – ett ramverk för lärare och rektorers professionella utveckling*.
- Wahlström, N. & Sundberg, D. (2017). *Kommuner som aktörer i utbildningsreformer: Implementering av läroplansreformen Lgr11*. IFAU Rapport 2017:21.

Webbplatser

- Regeringskansliet (2015). *Uppdrag till Statens skolverk om förtydligande av förskoleklassens och fritidshemmets uppdrag m.m.* <https://www.regeringen.se/regeringsuppdrag/2015/01/u2015191s/> Hämtad 2018-10-30.
- Regeringskansliet (2015). *Uppdrag att svara för genomförandet av fortbildning i specialpedagogik för lärare i grundskolan, motsvarande utbildning vid särskilda ungdomshem och sameskolan*. <https://www.regeringen.se/regeringsuppdrag/2018/07/uppdrag-att-svara-for-genomforandet-av-fortbildning-i-specialpedagogik-for-larare-i-grundskolan/> Hämtad 2018-10-30.
- Regeringskansliet (2016). *Regleringsbrev för budgetåret 2017 avseende Statens skolverk*. <https://www.esv.se/statsliggaren/regleringsbrev/?RBID=17823> Hämtad 2018-10-01.

Bilaga 1. Närmare om studiens genomförande

Enkätundersökningen

Population och urval

SCB fick i uppdrag av Skolverket att under april–juli 2018 genomföra en enkätundersökning riktad till skolhuvudmän, rektorer och personal. Ambitionen med undersökningen var att kunna generalisera resultaten till populationen skolhuvudmän, rektorer och personal i fritidshemmet. Det innebär att resultaten som har presenterats i rapporten avser att representera en nationell bild av gruppernas uppfattningar (och inte enbart de uppfattningar som gällt för de respondenter som har besvarat enkäterna).

Populationen avser alla skolhuvudmän som har minst tjugo elever i sina skolenheters fritidshem och minst årkurs 1–3 ska finnas på skolenheterna. Skolhuvudmän med enbart internationella skolor eller grundsärskolor är exkluderade. Motsvarande gäller för rektorsenkäten, det vill säga att vi vill kunna dra slutsatser utifrån alla rektorer som uppfyller villkoren ovan. Populationen i personalenkäten utgår från samma princip som i huvudmannan- och rektorsenkäten, till exempel att personalen som endast är anställda på skolenheter med färre än tjugo elever i sina fritidshem exkluderas osv. Utöver detta inkluderar vi enbart personal med minst 40 procent tjänsteomfattning i fritidshemmet, varav minst 20 procent vid ett och samma fritidshem.

Urvalet i varje enkät drogs utifrån ett stratifierat obundet slumpmässigt urval. Stratifieringsvariabler var andel personal med pedagogisk högskoleexamen i skolenhetens fritidshem/huvudmannens fritidshem och typ av huvudman – kommunal/statlig eller enskild huvudman. Urvalet omfattar 3754 personal i fritidshem, 2010 rektorer och 689 huvudmän.

Datainsamlingen

Frågeformulär till skolhuvudmän skickades ut via webb och riktades till den ansvariga tjänstemannen för fritidshemsfrågor hos huvudmannen. Frågeformulär till rektorer och personal skickades med post där de som så önskade kunde besvara enkäten via en webblänk. Orsaken till att formulären skickades med post var att varken Skolverket eller SCB har ett register med e-postadresser till rektorer eller personal i fritidshemmet. Tre påminnelser har gått ut till samtliga respondentgrupper. SCB har även matchat på variabler från register på enkätsvaren.

Statistikens tillförlitlighet

74 procent av huvudmännen besvarade enkäten och 65 procent av rektorerna. Svandsandelen bland personalen var betydligt lägre, 37 procent. Vi känner inte till orsaken till att man valt att inte svara och därmed inte hur snedvridna våra resultat eventuellt är. När bortfallet är stort, såsom i personalenkäten, kan det medföra systematiska fel (bias) i resultaten. Med hjälp av vikter har SCB reducerat tendenser till snedvridningen av resultatet som beror på bortfallet, dock minskar detta inte snedvridningen fullt ut. SCB har beräknat vikter utifrån en kalibreringsmetod för att kunna reducera bortfallskevheten.

När det gäller bortfallet är det framförallt personal och rektorer i fritidshem med kommunalt eller statligt huvudmannaskap som har besvarat enkäten. Svarsbenägenheten bland kommunala och statliga huvudmän var också betydligt högre jämfört med enskilda huvudmän. Rektorer på stora skolenheter och skolenheter som drivs av stora huvudmän har också en högre svarsandel.

Bland personalen är det personer med pedagogisk högskoleexamen som i högre utsträckning svarar än de utan sådan högskoleexamen. Det förekommer också skillnader i svarsbenägenhet utifrån andra faktorer som ålder, kön och region. Mer detaljerad information om urvalstrategi, vikter och bortfall redovisas i SCB:s metodbilagor – teknisk rapport: huvudmän, rektorer och personal samt kalibreringsrapport – huvudmän, rektorer och personal. Rapporterna finns tillgängliga på Skolverkets webbplats.

Det partiella bortfallet i samtliga enkäter var förhållandevis lågt, mellan 0 och 2 procent.

Vi har inte fått någon indikation på täckningsproblem i urvalsramen för huvudmän och rektorer. I registret som användes för att skapa en ram för personal i fritidshem förekom det en viss övertäckning där 27 individer identifierades.

SCB har inte fått någon indikation på att några frågor skulle vara svåra för respondenterna att besvara. Däremot kontaktade en del rektorer från fristående skolor SCB eftersom de hade fått både huvudmannanken och rektorsenken. Det är en konsekvens av att många enskilda huvudmän är små och rektor och huvudmannarepresentant kan vara samma person. Detta kan påverka bortfallet i rektor- eller huvudmannanken.

Analys av enkäten

Samtliga enkätfrågor har analyserats utifrån följande variabler: typ av huvudman, andel med pedagogisk högskoleexamen på skolenheten/huvudmannen, antal elever i skolenheten/huvudmannens fritidshem, SKL:s kommungruppsindelning samt andel elever med föräldrar med eftergymnasial utbildning. I personalenken analysade vi även svaren utifrån personalens utbildning samt hur många år som personalen har arbetat i fritidshemmet.

De resultat som redovisas i rapporten är huvudsakligen baserade på beskrivande statistik. Vi har dock även genomfört olika typer av regressionsanalyser för att för egen del få bättre insikt om vilka variabler som förefaller vara av särskild betydelse för vissa enkätsvar.

Fritextsvar i enkäten

Vi har fått ett stort antal fritextsvar i samtliga enkäter. Vi har läst samtliga svar och redovisar vissa av de svar som är återkommande och där vi kan tyda vissa mönster hos respondentgrupperna. En dokumenterad analys av fritextsvaren har däremot inte genomförts.

Intervjuer

Sammantaget genomförde vi 21 intervjuer med totalt 29 personer. Vår inledande uppfattning var att fritidshemmen ser väldigt olika ut i landet. Därför har vi strävat efter att uppnå variation i urvalet av skolor. Strategin var att välja fritidshem som har olika förutsättningar att arbeta utifrån den nya läroplansdelen.

Med hjälp av Skolverkets statistik valde vi skolor utifrån faktorer som vi tror har betydelse för detta, till exempel andelen personal med pedagogisk högskoleexamen, geografisk spridning och typ av huvudman.

Vi har genomfört semistrukturerade intervjuer, vilket i det här sammanhanget betyder att intervjuerna i hög grad var strukturerade men att frågorna hade lägre grad av struktur. Intervjuerna styrdes av en intervjuguide men ordningsföljd och exakta formuleringar på frågorna hölls öppna och anpassades efter intervjusituationen. Intervjuerna analyserades genom att läsa intervjuerna och identifiera mönster. Utifrån dessa mönster skapade vi ett kodningsschema. Därefter kategoriserades intervjuerna i olika teman utifrån kodningsschemat.

Kartläggning av insatser

För att identifiera var i processen Skolverkets insatser befinner sig och för att tydliggöra vad vi i dagsläget kan säga om insatsernas kortsiktiga effekter inleds arbetet med utvärderingen med en kartläggning av nuläget. Kartläggningen grundade sig på en genomgång av skriftligt underlag som beskriver insatserna samt på samtal med de medarbetare som ansvarar för de insatser som rymms inom ramen för Skolverkets implementeringsuppdrag. Samtal med medarbetare genomfördes under perioden maj–september 2018. Skolverkets arbete med skolutvecklingsinsatser som genomförts efter denna period omfattas alltså inte.

Uppföljningsenkäter av Skolverkets konferenser

Som ett komplement till SCB:s enkät har företaget Reachem på uppdrag av Skolverket skickat ut en uppföljningsenkät till deltagarna vid Skolverkets konferenser om de nya läroplansdelarna för både förskoleklassen och fritidshemmet. Enkätsvaren speglar konferensdeltagarnas uppfattningar och kan inte generaliseras till någon större population. Det saknas även samlad information om vilka som bjöds in för att delta i konferensen.

Svarsandelen var mycket låg i uppföljning av fritidshemmets konferens, 19 procent. Enkätsvaren visar att majoriteten av de svarande arbetade på kommunala skolor och deltog i egenskap av personal i fritidshemmet. Enkätsvaren visar även att 80 procent av de svarande bland personalen hade en pedagogisk högskoleexamen och 20 procent saknade en högskoleexamen.

För förskoleklassen var svarsandelen något högre, 29 procent, men fortfarande förhållandevis låg. För förskoleklassen var det även fler konferensdeltagare från kommunala skolor som besvarade enkäten. En bidragande faktor till de låga svarsandelarna i både fritidshemmet och förskoleklassens enkäter är att inga påminnelser skickades ut till de som inte besvarat enkäterna. En förklaring till den mycket låga svarsandelen i fritidshemmet var dessutom att enkäten skickades ut en lång tid efter att konferensen var avslutad.

Fritidshemmet och förskoleklassen fick egna läroplansdelar 2016. Den här rapporten består av dels en utvärdering av Skolverkets fortbildningsinsatser utifrån den reviderade läroplanen, dels en reformutvärdering av den nya läroplansdelen för fritidshemmet.

Utvärderingen visar att läroplansdelen är känd av personal, rektorer och skolhuvudmän och att dessa tycker att den är tydlig. Studien visar på bristande förutsättningar dels i form av framför allt låg behörighet hos personalen, dels i möjlighet till planering. Detta gör det svårt att arbeta läroplansstyrt i fritidshemmet.

Rapporten riktar sig främst till beslutsfattare på olika nivåer men också till verksamma i fritidshemmet.

Skolverket

www.skolverket.se